



Didactische suggesties voor de Basisoptie Economie en Organisatie A-stroom

Maart 2020
Ontwikkeld door OVSG en GO!
Vragen en/of suggesties contacteer an.buckinx@ovsg.be

Voorwoord

Visie op de basisoptie

Het doel van de basisoptie is om leerlingen binnen de basisoptie van hun keuze hun capaciteiten, talenten en interesses te laten verkennen zodat ze een doordachte studiekeuze naar de tweede graad kunnen maken. De keuze voor een bepaalde basisoptie is niet bepalend voor hun verdere schoolloopbaan.

OVSG kiest voor de 'bredere' basisopties en niet voor de 'engere' onderliggende pakketten. De toegang tot alle basisopties houden we open voor alle leerlingen

De doelen van de basisopties maken deel uit van de attestering en hebben in eerste instantie een adviserend karakter, zowel met betrekking tot de keuze van het domein als de keuze van een finaliteit: doorstroming, dubbele finaliteit of arbeidsmarktgericht.

Visie op de basisoptie Economie en Organisatie A

Het doel van deze basisoptie is om het domein economie en organisatie te ontdekken. Leerlingen exploreren hun capaciteiten en interesses met een focus op de economische wetenschap in functie van een studiekeuze in de doorstroomfinaliteit en met een focus op de toegepaste economie in functie van doorstroom naar de dubbele finaliteit. Het leerplan bevat basis- of 'haalbare' doelen en een aantal uitbreidings- of 'uitdagende' doelen (*D*). De haalbare doelen van de basisoptie dienen gerealiseerd te worden in de 5 lestijden van de basisoptie. De school kan op basis van de doelgroep, beschikbare tijd kiezen om bijkomend te werken aan de uitdagende doelen (*D*).

Opbouw

De basisoptie is opgebouwd rond 6 basisthema's en 2 overkoepelende thema's



Leeswijzer

In deze bundel met didactische suggesties vind je als leerkracht concrete handvaten om samen met de leerlingen de doelstellingen in samenhang, activerend en op een evenwichtige wijze te realiseren:

- een [voorstel van uur verdeling](#) om te komen tot een evenwichtig gespreid aanbod.
- een [tabel per doelstelling](#) met codering en linken naar samenhangende eindtermen uit de basisvorming:
 - in de linkerkolom vind je suggesties voor afbakening van kennis volgens het stramien dat ook gebruikt is bij de uitwerking van de eindtermen van de basisvorming (explicitering van de soorten kennis, dimensies en eventueel ook context) en volgens de taxonomie van Bloom.
 - in de rechterkolom vind je eenzelfde basisstructuur terug opgebouwd rond de vier deelrubrieken van 'ontwikkeling stimuleren' uit het rOK.¹

Via deze basisstructuur kan op elke subtitel doorgeklikt worden naar de desbetreffende informatie. Welke info vind je terug bij de verschillende deelrubrieken?

- Doelen
In deze deelrubriek vind je bijkomende informatie over gerelateerde doelen die in samenhang met de betreffende doelstelling kunnen gerealiseerd worden. Tevens vind je de suggesties voor afbakening van het doel en een toelichting als verduidelijking bij de afbakening van de doelstelling. Daarnaast is er een begrippenlijst opgenomen, deze is informatief voor de leraar. Om met deze begrippen in de praktijk met de leerlingen aan de slag te gaan, zullen ze moeten geherformuleerd worden in leerlingentaal.
- Passende begeleiding
In deze deelrubriek vind je algemene informatie over differentiatie en taalontwikkelen lesgeven.
- Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat
In deze deelrubriek vind je didactische suggesties voor een concrete lesaanpak met bijhorend en/of aanvullend didactisch materiaal.
- Opvolging
In deze deelrubriek vind je algemene informatie over evaluatie en feedback.

Code	Verklaring
D	<i>Differentiatiedoelen/uitdagende doelen/uitbreidingsdoelstelling</i>
EOa X	<i>Basisoptie Economie en Organisatie A en nr doelstelling</i>
Link met basisvorming	<i>Hier wordt er verwezen naar de eindtermen van de basisvorming zoals ze opgenomen zijn in het leerplan van de basisvorming</i>

Evenwichtig aanbod

Doelstellingen	Min uren	Max uren
1 De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland.	4	6
2 De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de consument het economisch principe.	6	8
3 De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor.	12	15
4 De leerlingen onderzoeken actuele trends met betrekking tot aankoopgedrag en aankoopkanalen. (D)		
5 De leerlingen beoordelen het gebruik van courante betaalmiddelen in functie van aangereikte criteria: veiligheid, kost, toegankelijkheid, gebruiksgemak. (D)		
6 De leerlingen hanteren een eenvoudig loonschema.	5	8
7 De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de onderneming het economisch principe.	4	6
8 De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor.	10	12
9 De leerlingen stellen aan de hand van de wet van vraag en aanbod voor hoe de prijs tot stand komt.	8	12
10 De leerlingen analyseren de bedrijfskolom van meerdere producten.	8	12
11 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de logistieke afdeling van een onderneming.	10	15
12 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de marketingafdeling van een onderneming.	10	15
13 De leerlingen onderzoeken administratieve activiteiten binnen een onderneming.	10	15
14 De leerlingen illustreren de impact van overheidsbeslissingen op de prijs van goederen en diensten.	4	6
15 De leerlingen illustreren de impact van de EU op de leefwereld van jongeren.	5	6
16 De leerlingen analyseren het belang van buitenlandse handel voor België.	5	6
17 De leerlingen illustreren de impact van buitenlandse handel op de prijs van goederen en diensten. (D)		
18 De leerlingen plannen een eigen economisch project.		
19 De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.		
20 De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.		
21 De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.	30	40
22 De leerlingen onderzoeken een economisch probleem.	Geïntegreerd	
23 De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe.	Geïntegreerd	

Basisoptie Economie en Organisatie A

De economische kringloop

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa1</u>	De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland.	11.1 - 11.5 - 11.7

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	- economische kringloop	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkellend lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	- goederenstroom - geldstroom	
<u>Procedurele kennis:</u>	- schematiseren van de economische kringloop	
<u>Metacognitieve kennis:</u>		
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:

De consument

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>E0a2</u>	De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de consument het economisch principe.	11.1

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:	SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<p><u>Feitenkennis:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - goed - dienst - behoefte - schaarste - economisch principe <p><u>Conceptuele kennis:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - soorten behoeften: <ul style="list-style-type: none"> ▪ primaire -, secundaire en tertiaire behoeften ▪ collectieve en individuele behoeften ▪ immateriële en materiële behoeften ▪ <i>Maslov: uitbreiding</i> - behoeftebevrediging: <ul style="list-style-type: none"> ▪ schaarste ▪ product: goed en dienst ▪ economische en niet-economische producten ▪ consumptiegoederen en productiegoederen ▪ gebruiksgoederen en verbruiksgoederen - <i>waarde en prijs (uitdagend doel)</i> <p><u>Procedurele kennis:</u></p> <p><u>Metacognitieve kennis:</u></p> <p><u>Beheersingsniveau:</u> Begrijpen</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
	UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
	...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
E0a 3	De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor.	11.1

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - gevraagde hoeveelheid - vraagcurve 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - vraagcurve - beïnvloedende factoren zoals populariteit, inkomen, prijs van andere goederen, macrotrends - verschuiving van de vraagcurve prijsgevoelig en prijsongevoelig - 	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - grafisch opstellen van de vraagcurve op basis van een tabel - grafisch opstellen van de vraagcurve op basis van een lineaire vergelijking - grafisch voorstellen van de verschuiving van de vraagcurve - <i>grafisch voorstellen van prijsgevoeligheid en prijsongevoeligheid (uitbreiding)</i> 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
EOa4	<i>De leerlingen onderzoeken actuele trends met betrekking tot aankoopgedrag en aankoopkanalen (D)</i>	11.1 - 11.2

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:	SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<p><u>Feitenkennis:</u></p> <p><u>Conceptuele kennis:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - actuele trends met betrekking tot ecologie en duurzaamheid zoals deeleconomie, zero waste, buurderij en korte keten, autovrije stadscentra, lage emissiezone - actuele trends met betrekking tot technologische ontwikkeling zoals webshop, sociale media (inclusief influencers) - actuele trends met betrekking tot datagebruik zoals klantenkaarten, cookies, algoritmes, privacy - actuele trends met betrekking tot demografische evoluties zoals diversiteit, vergrijzing, eenpersoonshuishoudens - actuele trends met betrekking tot een verhoogde aandacht voor welzijn zoals vrije tijdsbesteding, mentale en lichamelijke gezondheid <p><u>Procedurele kennis:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Onderzoeken van actuele trends met betrekking tot aankoopgedrag en aankoopkanalen <p><u>Metacognitieve kennis:</u> ...</p> <p><u>Beheersingsniveau:</u> Analyseren</p>	<p>UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:</p> <p>...</p>

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
E0a5	<i>De leerlingen beoordelen het gebruik van courante betaalmiddelen in functie van aangereikte criteria: veiligheid, kost, toegankelijkheid, gebruiksgemak. (D)</i>	11.2

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u> <u>Conceptuele kennis:</u> <ul style="list-style-type: none"> - <i>financiële instelling</i> - <i>rechtstreekse betaling: chartaal</i> - <i>onrechtstreekse betaling met directe tussenkomst van een bank zoals debetkaart, mobiele bank apps</i> - <i>onrechtstreekse betaling met indirecte tussenkomst van een bank en via tussenkomst van een payment service provider zoals Payconiq, PingPing, PayPal, iDEAL, VISA, MasterCard</i> - <i>onrechtstreekse betaling zonder tussenkomst van een bank of payment service provider zoals crypto, bitcoins, libra</i> <u>Procedurele kennis:</u> <ul style="list-style-type: none"> - <i>leerstrategieën om schematische overzichten op te stellen</i> - <i>beoordelen het gebruik van courante betaalmiddelen in functie van aangereikte criteria: veiligheid, kost, toegankelijkheid, gebruiksgemak</i> <u>Metacognitieve kennis:</u> ... <u>Beheersingsniveau:</u> Evalueren		
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
EOa 6	De leerlingen hanteren een eenvoudig loonschema	11.3 - 11.7

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - werknemersbijdrage - werkgeversbijdrage - bedrijfsvoorheffing 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - inkomen uit werken in dienstverband: loon - bedrijfsvoorheffing - RSZ: werkgeversbijdrage, werknemersbijdrage - loonschema: brutoloon, belastbaar loon, nettoloon - loonkost: bruto loon, WG-bijdrage - <i>vergelijking bediende en arbeider</i> 	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - berekenen van het nettoloon van een bediende op basis van een gegeven bedrijfsvoorheffing - berekenen van de loonkost van een bediende - <i>berekening van het nettoloon van een arbeider</i> - <i>berekening van het nettoloon aan de hand van een app zoals bruto-netto calculator</i> 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>		
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

Ondernemingen en organisaties

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 7</u>	De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de onderneming het economisch principe.	11.5 - 11.6

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - productiefactor - natuur - arbeid - kapitaal - schaarste 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - productiefactoren: natuur, arbeid, kapitaal - <i>economisch principe voor de non-profit sector (uitdagend doel)</i> 	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>totale kosten (uitdagend doel)</i> - <i>totale opbrengsten (uitdagend doel)</i> - <i>winst (uitdagend doel)</i> 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Begrijpen	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>E0a 8</u>	De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor.	11.6

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - aanbod - prijs - aangeboden hoeveelheid - aanbodcurve 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - aanbodcurve - beïnvloedende factoren zoals kosten, technologische veranderingen - verschuiving van de aanbodcurve 	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - grafisch opstellen van de aanbodcurve op basis van een tabel - grafisch opstellen van de aanbodcurve op basis van een lineaire vergelijking - grafisch voorstellen van de verschuiving van de aanbodcurve 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 9</u>	De leerlingen stellen aan de hand van de wet van vraag en aanbod voor hoe de prijs tot stand komt.	11.1 - 11.6

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - marktprijs - evenwichtsprijs - evenwichtshoeveelheid - vraagoverschot - aanbodoverschot 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	- wet van vraag en aanbod: marktprijs, evenwichtsprijs, evenwichtshoeveelheid, vraagoverschot, aanbodoverschot	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - afleiden van de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid uit een tabel - afleiden van de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid uit een grafiek - algebraïsch afleiden van de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 10</u>	De leerlingen analyseren de bedrijfskolom van meerdere producten.	11.5

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	- bedrijfskolom	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - bedrijfssectoren: primaire sector, secundaire sector, tertiaire sector, quataire sector - bedrijfskolom - toegevoegde waarde - macrotrends met betrekking tot <ul style="list-style-type: none"> ▪ duurzaamheid zoals circulaire economie ▪ technologische evoluties zoals online verkoop 	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - opstellen van een bedrijfskolom - berekenen van de toegevoegde waarde 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Analyseren	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
Eoa 11	De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de logistieke afdeling van een onderneming.	11.5

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	- logistiek	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - situering in een organogram - logistiek - goederenstroom: inslag, opslag en uitslag - methodieken voor voorraadbeheer: FIFO, LIFO, JIT - pictogrammen in het magazijn en op verpakkingen - interne transportmiddelen zoals heftruck, transportbanden, pijpleidingen - externe transportmiddelen over land, over water en in de lucht zoals vrachtwagen, bestelwagen, trein, vliegtuig, zeeschip, binnenschip, pijpleidingen, drones - ecologische en technologische trends in de logistiek 	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - methodieken voor voorraadbeheer: FIFO, LIFO (eenvoudig) - onderzoek - <i>afweging van transportmiddelen in functie van het soort goederen, de aard van de verpakking, de bereikbaarheid, de snelheid van het transport en de kosten verbonden aan het transport (uitbreiding)</i> 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Analyseren	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
E0a 12	De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de marketingafdeling van een onderneming.	11.5

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	- marketing	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - situering in een organogram - marketing - keuzes met betrekking tot het product - keuzes met betrekking tot de prijs - keuzes met betrekking tot de plaats - keuzes met betrekking tot de promotie - <i>keuzes met betrekking tot personeel (uitdagend doel)</i> - <i>keuzes met betrekking tot presentatie (uitdagend doel)</i> - <i>datagebruik in functie van een beïnvloeding van het aankoopgedrag zoals digitale klantenkaarten, surfgedrag, identiteitskaarten, gebruik van apps, cookies, locatiebepaling (uitdagend doel)</i> 	
<u>Procedurele kennis:</u>	- onderzoek	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Analyseren	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
EOa13	De leerlingen onderzoeken administratieve activiteiten binnen een onderneming.	11.5

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 1.4. Verklarende begrippen 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - situering in een organogram - administratieve taken zoals boekhouding, loonadministratie, juridische opdrachten, voorraadregistratie, dataregistratie (business intelligence), - evoluties in verband met administratieve taken: vermenging met andere functies (zoals opstellen van verslagen, correspondentie) en technologische evoluties (zoals opslag in de cloud, mogelijkheden tot samenwerken aan bestanden, digitale agenda's) 	
<u>Procedurele kennis:</u>	- factuurberekening	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Analyseren	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

De overheid

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 14</u>	De leerlingen illustreren de impact van overheidsbeslissingen op de prijs van goederen en diensten.	11.7

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - btw - accijnzen - subsidies 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - beïnvloeding van de prijs: btw, accijnzen, subsidies - <i>beïnvloeding van de prijs: regelgeving zoals verbod op plastic zakjes, Recupel (uitdagend doel)</i> 	
<u>Procedurele kennis:</u>	...	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Begrijpen	
		<p style="text-align: center;">UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:</p> <p>...</p>

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa15</u>	De leerlingen illustreren de impact van de EU op de leefwereld van jongeren.	11.7

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	- impact van de EU zoals uitwisselingsmogelijkheden voor studenten en scholieren, vrij verkeer van goederen en personen, eenheidsmunt, voedselveiligheid, grensarbeid, klimaat en milieu, afschaffen van roamingkosten, subsidies	
<u>Procedurele kennis:</u>	...	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Begrijpen	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

Het buitenland

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 16</u>	De leerlingen analyseren het belang van buitenlandse handel voor België.	11.1

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - invoer - uitvoer 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - ontstaan van buitenlandse handel zoals beschikbaarheid van grondstoffen, aanwezigheid van arbeid en kennis, (loon)kostverschillen, schaalvoordelen, imago en voorkeuren, kwaliteitsnormen - buitenlandse handel: invoer en uitvoer - invoer en uitvoer: belang voor België 	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Interpretatie van tabellen en grafieken in verband met buitenlandse handel - <i>Interpretatie van tabellen en grafieken in verband met buitenlandse handel van Vlaanderen (uitdagend doel)</i> - <i>Vergelijking tussen buitenlandse handel van Vlaanderen en België (uitdagend doel)</i> 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Analyseren	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
EOa 17	<i>De leerlingen illustreren de impact van buitenlandse handel op de prijs van goederen en diensten (D)</i>	11.1

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	- <i>invoerrechten</i> - <i>wisselkoers</i>	
<u>Conceptuele kennis:</u>	- <i>beïnvloeding van de prijs: invoerrechten, wisselkoersen, doorgerekende kosten zoals transportkosten, inkларingskosten</i>	
<u>Procedurele kennis:</u>	- <i>omrekenen van prijzen in vreemde valuta naar Euro en omgekeerd</i>	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Begrijpen	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

Ondernemerschap

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 18</u>	De leerlingen plannen een eigen economisch project.	11.6 - 15.1 - 15.2

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	- Ondernemerschap	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	- Businessmodel/ondernemingsplan	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Ondernemerschap - creatief denkproces – divergerende fase - brainstormtechnieken - creatief denkproces – convergerende fase - toepassing van criteria om de uitvoerbaarheid van ideeën te toetsen zoals ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen, meerwaarde - businessmodel zoals Canvas - planningstechnieken - methoden om in overleg taken te verdelen en te plannen 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Creëren	
		UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 19</u>	De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.	11.6 - 15.3

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	...	
<u>Procedurele kennis:</u>	- kwaliteitssysteem / werkwijze zoals PDCA, beertjes van Meichembaum	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING: ...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 20</u>	De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.	11.6

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkeland lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	...	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - administratie - bijhouden van inkomsten en uitgaven (vereenvoudigd) - bepalen van het resultaat 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING: ...

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 21</u>	De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.	11.6

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	...	
<u>Procedurele kennis:</u>	- zakelijke communicatie zoals presenteren van resultaten en proces voor groepen, verkoopgesprekken, telefoongesprekken, mailverkeer, promotie en folders	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Toepassen	UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:
		...

Onderzoekend aan de slag

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
<u>EOa 22</u>	De leerlingen onderzoeken een economisch probleem.	13.9 - 13.10 - 13.11 - 13.12 - 13.13

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:		SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<u>Feitenkennis:</u>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Doelen <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Gerelateerde doelen 1.2. Haalbare doelen 1.3. Toelichting 2. Passende begeleiding <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Differentiatie 2.2. Taalontwikkelen lesgeven 3. Vormgeving van het onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Pedagogisch didactische suggesties 3.2. Specifiek didactisch materiaal 3.3. Bronnen 4. Opvolging <ol style="list-style-type: none"> 4.1. Evaluatie 4.2. Evalueren om te leren 4.3. Feedback
<u>Conceptuele kennis:</u>	- Functioneel gebruik van vorige thema's	
<u>Procedurele kennis:</u>	<ul style="list-style-type: none"> - onderzoeksvraag opstellen aan de hand van aangereikte criteria - hypothese formuleren in functie van een onderzoeksvraag aan de hand van aangereikte criteria - uitvoeren van een onderzoekstechniek om gegevens te verwerken in functie van een onderzoeksvraag aan de hand van een onderzoeksplan - formuleren van een antwoord op de onderzoeksvraag of hypothese aan de hand van aangereikte richtlijnen 	
<u>Metacognitieve kennis:</u>	...	
<u>Beheersingsniveau:</u>	Analyseren	<p>UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:</p> <p>...</p>

ICT

CODE:	LEERPLANDOELSTELLING:	LINKEN MET BASISVORMING:
EOa 23	De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe.	4.1 - 4.2

SUGGESTIE VAN LEERINHOUDEN:	SUGGESTIE VAN DIDACTISCHE AANPAK:
<p><u>Feitenkennis:</u> ...</p> <p><u>Conceptuele kennis:</u> - Functioneel gebruik van vorige thema's</p> <p><u>Procedurele kennis:</u> - gebruiken digitale media en toepassingen om</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ inhouden te creëren met tekstverwerking ▪ bewerkingen uit te voeren met een rekenblad met behulp van zelf opgestelde eenvoudige formules en functies ▪ tabellen en grafieken te creëren met een rekenblad ▪ inhouden voor te stellen met presentatiesoftware zoals PowerPoint, Prezi, Infographic, mindmap, video's... <p>- gebruiken digitale media om</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ te communiceren via toepassingen zoals email, digitaal leerplatform ▪ samen te werken via Cloud toepassingen zoals googledrive, digitaal leerplatform, Office 365 <p>- bewaren van informatie door</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ het inscannen en digitaal bewaren van documenten zoals afbeeldingen, teksten, krantenartikelen, kastickets, facturen, garantiebewijzen ▪ het omzetten van kleine, niet-bewerkbare documenten naar bewerkbare documenten zoals PDF naar Word, OCR ▪ het opmaken van een logische mappenstructuur <p>- gebruiken van zoekstrategieën voor online databanken</p> <p>- passen aangereikte regels van de digitale wereld toe</p> <p><u>Metacognitieve kennis:</u> ...</p> <p><u>Beheersingsniveau:</u> Toepassen</p>	<p>...</p>
	<p>UITLEG VAN DE LINKEN MET DE BASISVORMING:</p> <p>...</p>

THEMA: De economische kringloop

EOa 1 De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

Bij de thema's 'De overheid' en 'Het buitenland' kan je teruggrijpen naar de economische kringloop als vertrekpunt om het thema in te leiden:

- EOa14 De leerlingen illustreren de impact van overheidsbeslissingen op de prijs van goederen en diensten.
- EOa16 De leerlingen analyseren het belang van buitenlandse handel voor België.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Economische kringloop

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **herkennen**, **identificeren** (benoemen), **omschrijven**, opsommen, plaatsen
- Conceptuele kennis
 - Goederenstroom
 - Geldstroom

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, **classificeren**, herformuleren, **illustreren** (met voorbeelden), interpreteren, **onderscheiden**, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken
- Procedurele kennis
 - Schematiseren van de economische kringloop

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**
- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **voorstellen**

1.3. Toelichting

Binnen de economische realiteit zijn er vier grote actoren: de gezinnen, de bedrijven, de overheid en het buitenland. Deze actoren gaan op verschillende manieren met elkaar in interactie, denk maar aan gezinnen die gaan werken bij bedrijven, deze gezinnen ontvangen hiervoor geld van deze bedrijven, met dat geld gaan de gezinnen goederen en diensten kopen in het buitenland, de overheid heft belastingen op het inkomen van de bedrijven... Een schematische voorstelling van de belangrijke relaties tussen deze economische agenten gebeurt in een economische kringloop.

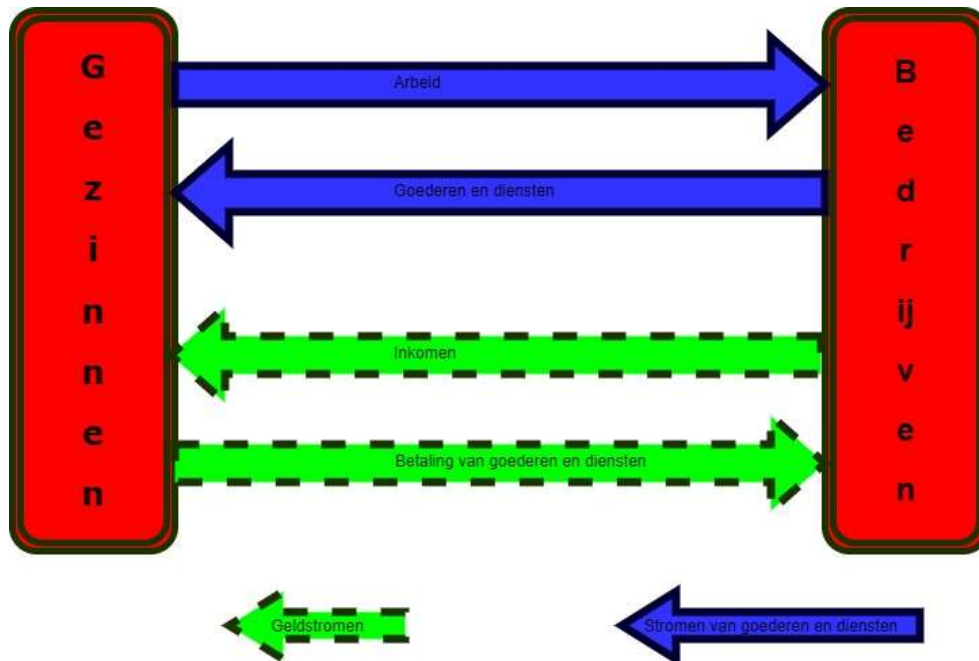
Via deze doelstelling komen de leerlingen voor de eerste keer in aanraking met een abstracter model dat kenmerkend is voor de economische wetenschap. Uiteraard kiezen we hier voor een zeer eenvoudige voorstelling waarbij de volgende uitgangspunten volstaan:

- De vier aangehaalde actoren (de gezinnen, de bedrijven, de overheid en het buitenland) neem je op in de schematische voorstelling.
- Binnen de economische relaties maak je een onderscheid tussen geldstromen en een goederenstromen.
Zo kan je ervoor kiezen om een geldstroom met een volle lijn aan te duiden en een goederenstroom met een stippellijn of kan je werken met twee kleuren.
- Je neemt de verschillende markten niet mee in de schematische voorstelling.
- De relaties benoem je in woorden en niet in symbolen.
- Het volstaat om de volgende relaties in de kringloop weer te geven:
 - De gezinnen gaan werken bij de bedrijven.
 - De bedrijven geven in ruil voor hun arbeid een inkomen aan de gezinnen.
 - De gezinnen gaan met hun inkomen goederen en diensten kopen.
 - De bedrijven leveren deze goederen en diensten.
 - De gezinnen betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de gezinnen.
 - De bedrijven betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de bedrijven.
 - De bedrijven kopen goederen en diensten in het buitenland.
 - De bedrijven betalen hiervoor geld aan het buitenland.
 - De bedrijven verkopen goederen en diensten in het buitenland.
 - De bedrijven ontvangen hiervoor geld uit het buitenland.

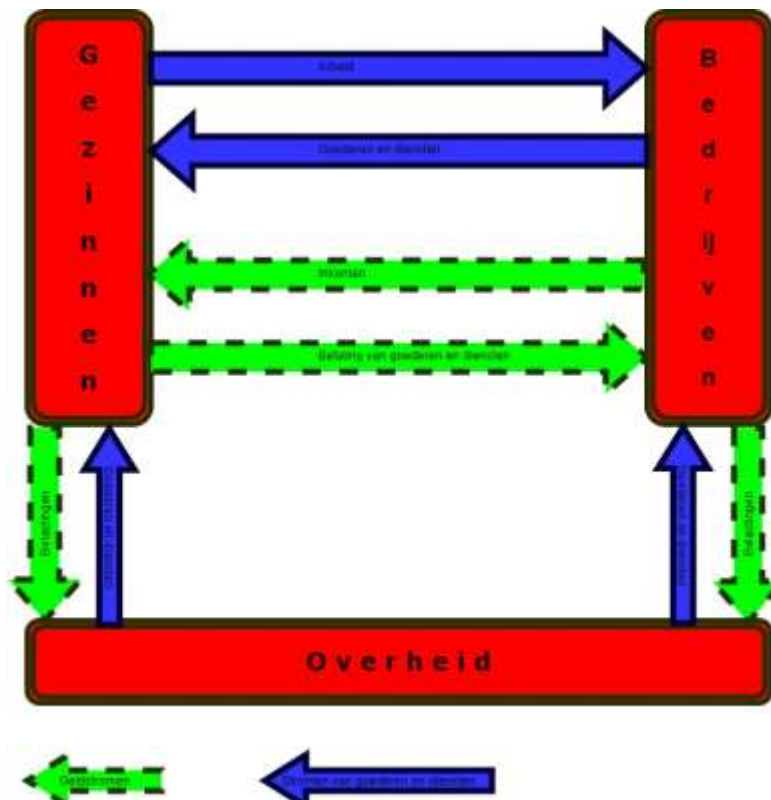
In de tweede en derde graad zal het model van de economische kringloop worden uitgebreid met bijkomende relaties zoals sparen, investeren... en met de markten zoals de arbeidsmarkt, de vermogensmarkt...

De schematische voorstelling van de kringloop kan er als volgt uitzien:

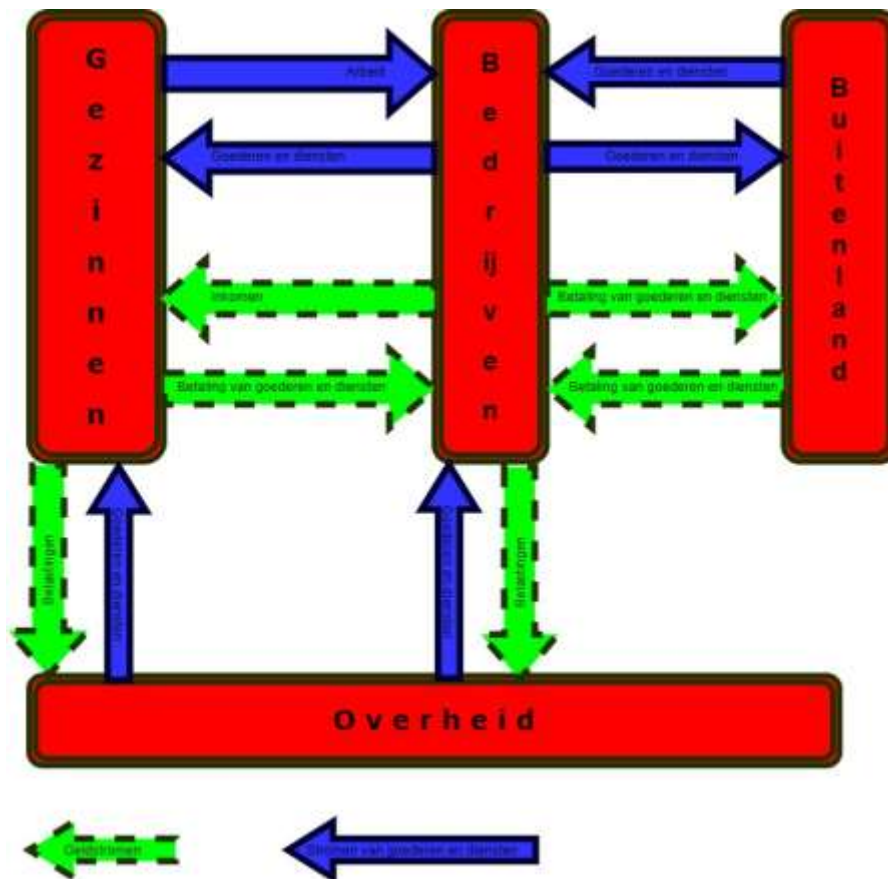
- Gesloten economie zonder overheid



- Gesloten economie met overheid



- Open economie met overheid



2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatiemodel² waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

² Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept* – Els Castelein e.a. – *Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer vier tot zes uren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Economische kringloop
Goederenstroom, geldstroom
Schematiseren van de economische kringloop
De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland

Je kan er voor kiezen om de ganse kringloop als één geheel in deze lessenreeks te behandelen of om stap 2 en stap 3 op te nemen als start van respectievelijk het thema "De overheid" en "Het buitenland".

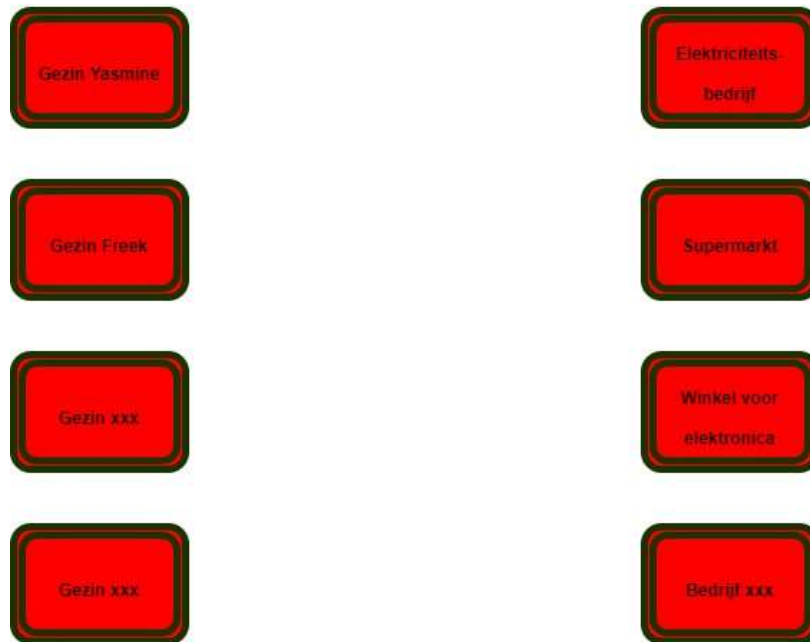
Afleiden van de kringloop uit verhalen

Stap 1: Gezinnen en bedrijven

- Je schetst een verhaal waarbij er meerdere concrete voorbeelden worden gegeven van relaties tussen gezinnen en bedrijven, bijvoorbeeld:
 - De mama van Yasmine werkt als ingenieur bij een producent van elektriciteit en krijgt hiervoor een loon.
 - De papa van Yasmine gaat naar de winkel om fruit te kopen dat hij betaalt aan de kassa van de winkel.
 - Freek laat zijn haar knippen bij de plaatselijke kapper. Hij betaalt de kapper met gepast geld.
 - ...

Alle voorbeelden zijn terug te brengen tot de volgende relaties:

 - De bedrijven leveren goederen en diensten.
 - De gezinnen gaan met hun inkomen goederen en diensten kopen.
 - De bedrijven geven in ruil voor arbeid een inkomen aan de gezinnen.
 - De gezinnen gaan werken bij de bedrijven.
- Je vraagt aan de leerlingen om alle voorbeelden in kaart te brengen via een schematische voorstelling.
 De leerlingen kunnen deze oefening per twee maken.
 Om de relaties in kaart te brengen, kan je een sjabloon aanreiken dat op het volgende schema is gebaseerd:



- Je overloopt de oplossing met de leerlingen.
- Vervolgens groepeer je alle gezinnen onder de rubriek "gezinnen" en de bedrijven onder de rubriek "bedrijven". Je brengt eveneens alle gelijkaardige relaties samen zodat je enkel de actoren "gezinnen" en "bedrijven" en hun vier onderlinge relaties overhoudt. Deze voorstelling benoem je als economische kringloop.
- Je bekijkt de vier relaties en vraagt naar de gelijkenissen / verschillen tussen sommige stromen. Zo kom je tot de begrippen "geldstroom" en "goederenstroom". Je maakt hierbij afspraken over de manier waarop je de beide stromen gaat voorstellen (kleur, volle lijn...).
- Het begrip economische kringloop breng je aan in een digitale woordenlijst.

Stap 2: Overheid

- Je herneemt hetzelfde verhaal of je maakt een nieuw verhaal waarbij er concrete voorbeelden van relaties tussen de gezinnen en de overheid enerzijds en relaties tussen de bedrijven en de overheid anderzijds worden toegevoegd. Alle nieuwe voorbeelden zijn terug te brengen tot de volgende relaties:
 - De gezinnen betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de gezinnen.
 - De bedrijven betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de bedrijven.
- Je herhaalt de opbouw van stap 1.

Stap 3: Buitenland

- Je herneemt hetzelfde verhaal of je maakt een nieuw verhaal waarbij er nu ook concrete voorbeelden van relaties tussen de bedrijven en het buitenland worden toegevoegd. Alle nieuwe voorbeelden zijn terug te brengen tot de volgende relaties:
 - De bedrijven kopen goederen en diensten in het buitenland.
 - De bedrijven betalen hiervoor aan het buitenland.
 - De bedrijven verkopen goederen en diensten in het buitenland.
 - De bedrijven ontvangen hiervoor geld uit het buitenland.
- Je herhaalt de opbouw van stap 1.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je geeft concrete voorbeelden van relaties tussen de vier actoren samen met een voorstelling van de economische kringloop.
Je vraagt de leerlingen om de relaties bij de juiste stroom onder te brengen.
Je vraagt de leerlingen om aan te duiden of het een geldstroom of een goederenstroom is.
- Je geeft een verhaal waarbij de leerlingen, op basis van de voorbeelden in het verhaal, de economische kringloop moeten opstellen (concreet en abstract volgens de eerder beschreven methode).

Je geeft de economische kringloop en je vraagt de leerlingen een verhaal te schrijven waarin alle relaties aan bod komen. De leerlingen leggen via een verwijzing (bijvoorbeeld via een nummering) een verband tussen de economische kringloop en het verhaal.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

4. Oprovolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

THEMA: De consument

EOa 2 De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de consument het economisch principe.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 7 De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de onderneming het economisch principe.
- ET 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen...Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Behoefte
 - Goed
 - Dienst
 - Schaarste
 - Economisch principe
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: herkennen, identificeren (benoemen), omschrijven, opsommen, plaatsen
- Conceptuele kennis
 - Soorten behoeften:
 - Primaire -, secundaire - en tertiaire behoeften
 - Collectieve - en individuele behoeften
 - Immateriële - en materiële behoeften
 - Behoeftebevrediging:
 - Goed en dienst
 - Economische - en niet-economische goederen
 - Consumptiegoederen en productiegoederen
 - Gebruiksgoederen en verbruiksgoederen
 - Schaarste

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken

- Cognitieve dimensie leerplandoel: begrijpen
 - De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de consument het economisch principe.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: illustreren

Uitdagende doelen:

- Conceptuele kennis
 - Soorten behoeften:
 - Maslov
 - Waarde en prijs

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustreren** (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken

1.3. Toelichting

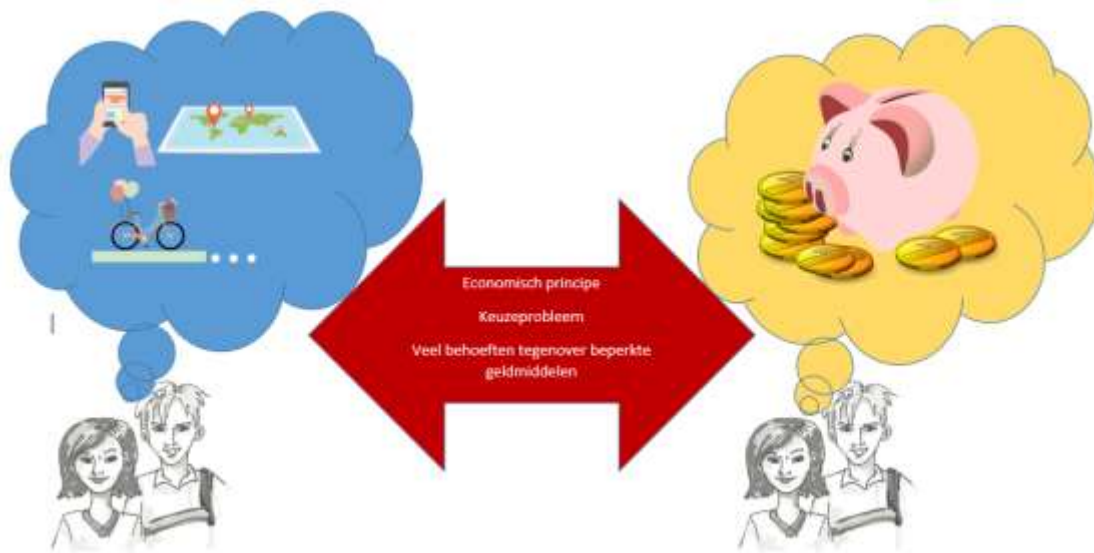
Centraal in de economische wetenschappen staat het economisch principe.

Vanuit macro-economisch standpunt wordt het economisch principe omschreven als de tegenstelling tussen enerzijds de beperkte middelen die er zijn om goederen en diensten te produceren en anderzijds de oneindige behoeften die er in de maatschappij aanwezig zijn. Dit leidt tot een keuzeprobleem waarbij een maatschappij er naar streeft om met de aanwezige middelen zo veel mogelijk behoeften te bevredigen.

Deze tegenstelling is ook op micro-economisch vlak aanwezig. Zo heeft elk gezin / individu oneindig veel behoeften maar zijn de geldmiddelen om goederen en diensten te kunnen kopen beperkt. Een gezin / individu moet bijgevolg keuzes maken binnen het ruime aanbod aan goederen en diensten met de bedoeling de eigen behoeften zo veel mogelijk te bevredigen.

Ook de bedrijven ervaren de tegenstelling tussen veel willen produceren en de beperktheid aan middelen om deze productie mogelijk te maken. Net als een gezin maakt ook een bedrijf hierbij keuzes. De benadering vanuit het standpunt van de bedrijven komt aan bod in doelstelling 7.

Uiteraard is het niet de bedoeling dat de leerlingen van de eerste graad met de bovenstaande abstractere benadering geconfronteerd worden. Een benadering vanuit het buikgevoel volstaat. Het is daarbij belangrijk dat de leerlingen kunnen verwoorden dat ze voor zichzelf graag veel goederen en diensten willen maar dat ze hiervoor onvoldoende geld hebben. Bijgevolg gaan ze keuzes moeten maken met betrekking tot de goederen en diensten die ze gaan kopen. Een schematische voorstelling kan hierbij helpen:



Opdat de leerlingen deze doelstelling beter zouden begrijpen, wordt er dieper ingegaan op de twee aspecten van het economisch principe, namelijk "behoeften" en "goederen en diensten".

In de basisvorming 'Economische en financiële competentie' wordt er reeds gewerkt rond behoeften. Behoeften worden daarbij onderzocht met als doel "de weerbaarheid als consument te verhogen". Vanuit deze benadering werd het onderscheid "reëel" versus "gecreëerd" ingevoerd. Deze benadering nemen we niet opnieuw op in de basisoptie.

In de basisoptie worden de behoeften vanuit een "economisch - wetenschappelijk standpunt" benaderd. Een begripsomschrijving is hierbij nodig alsook een kennismaking met de meer traditionele indelingen: materieel versus immaterieel, individueel versus collectief, primair versus secundair versus tertiair.

Het begrip behoefte kan op een volgende manier worden omschreven:

- **Behoeft:** het aanvoelen van een tekort aan iets en het verlangen dit tekort te bevredigen. Hoewel de indeling van behoeften in quasi elk basishandboek economie wordt opgenomen, bestaat er zeer veel onduidelijkheid over de exacte invulling van deze begrippen. Binnen dit leerplan is er gekozen voor de volgende invulling:

- **Materiële behoefte:** een behoefte aan een tastbare zaak. Een materiële behoefte wordt bevredigd door een goed.
Voorbeelden: de behoefte aan eten, communicatiemiddelen, vervoersmiddelen...
- **Immateriële behoefte:** een behoefte aan een niet-tastbare zaak. Een immateriële behoefte wordt bevredigd door een dienst.
Voorbeelden: de behoefte aan haar knippen, vervoer, gezondheidszorg, ontspanning, onderwijs, veiligheid...
- **Individuele behoefte:** een behoefte die vervuld wordt op het niveau van een individueel persoon.
Voorbeelden: de behoefte aan eten, drank, kleding, huisvesting, een reis maken...
- **Collectieve behoefte:** een behoefte die op eenzelfde moment gelijkaardig vervuld wordt voor een grote groep mensen of de ganse samenleving.
Voorbeelden: de behoefte aan wegen, veiligheid, onderwijs, gezondheidszorg...
- **Primaire behoefte:** een basisbehoefte om op een normale manier te kunnen overleven. Ze zijn overal en voor iedereen gelijkaardig. Op basis van de meeste bronnen beperken we de

primaire behoeften tot voedsel, onderdak en kleding.

Voorbeelden: de behoefte aan dagdagelijks voedsel (inclusief water), normaal onderdak en gewone kleding.

- Secundaire behoefte: een behoefte met een sociaal karakter. Deze behoefte heeft te maken met het volwaardig kunnen integreren in de samenleving.

Voorbeelden: de behoefte aan onderwijs, ontspanning, cultuur, sport, veiligheid, infrastructuur, communicatie...

- Tertiaire behoefte: een behoefte aan een luxueuze invulling van een primaire of een secundaire behoefte.

Voorbeelden: de behoefte aan een reis, luxueuze kleding, een auto...

Het is zeker niet de bedoeling om met complexe voorbeelden te werken waarbij er discussie kan ontstaan. Het is voor de leerlingen immers een eerste kennismaking met de verschillende indelingen en het kunnen indelen op basis van duidelijke voorbeelden volstaat.

Het tweede aspect heeft betrekking op goederen en diensten. In tegenstelling tot de behoeften is er over de indeling van de goederen en de diensten veel meer eensgezindheid:

- Goed: een product dat tastbaar is.
Voorbeelden: brood, fiets, oven, trein...
- Dienst: een product dat niet tastbaar is.
Voorbeelden: onderwijs, gezondheidszorg, haar knippen...
- Economisch goed: een goed waarvan er een tekort zou zijn als ze gratis wordt aangeboden. Bijgevolg moet er voor een economisch goed betaald worden.
Voorbeelden: brood, haar knippen, oven, trein...
- Niet-economisch goed: een goed waarvan er genoeg is, ook al is dit goed gratis beschikbaar.
Voorbeelden: zeewater, lucht...
- Consumptiegoed: een goed dat rechtstreeks instaat voor de bevrediging van een behoefte.
Voorbeelden: brood, fiets, haar knippen...
- Productiegoed: een goed dat instaat voor de productie van andere goederen.
Voorbeelden: oven in een bakkerij, fabrieksruimte, trein...
- Gebruiksgoed: een goed dat meermaals kan gebruikt worden.
Voorbeelden: oven in een bakkerij, fiets, trein...
- Verbruiksgoed: een goed dat slechts één maal kan gebruikt worden.
Voorbeelden: brood, haar knippen...

Het is belangrijk de leerlingen er op te wijzen dat de benaming goed binnen de economische wetenschap gebruikt wordt als verzamelnaam voor goederen (tastbaar) en diensten (niet-tastbaar).

Tot slot wordt de link gelegd tussen het concept "schaarste" en economische goederen. Het feit dat er onvoldoende van een goed beschikbaar is als het gratis ter beschikking wordt gesteld, wordt aangeduid met het begrip schaarste.

Hierbij kan er vermeld worden dat het binnen de economische wetenschappen enkel gaat over economische goederen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie-model³ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer zes tot acht lessen van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Behoeftes

Primaire -, secundaire - en tertiaire behoeftes

Collectieve - en individuele behoeftes

Immateriële - en materiële behoeftes

Cases

Stap 1: Oproepen van voorkennis

- Je verwijst naar de basisvorming "Economische en financiële competentie" waar het onderscheid is gemaakt tussen reële en gecreëerde behoeftes. Je maakt hierbij gebruik van enkele voorbeelden die aangehaald werden bij "Economische en financiële competentie" om zo (enkel) het begrip "behoefte" centraal te stellen.
- Je vraagt de leerlingen om dit begrip (behoefte) te omschrijven. Op basis van de input van de leerlingen kom je tot een begripsomschrijving.
- Je neemt het begrip (behoefte) op in een digitale woordenlijst.

Stap 2: Brainstorm over een mogelijke indeling

- Je geeft de leerlingen een aantal korte en eenvoudige cases waarbij er telkens een behoefte geïllustreerd wordt (bijvoorbeeld: Yasmine heeft net basketbal gespeeld en heeft dorst). De cases zijn zodanig gekozen dat alle onderverdelingen aan bod kunnen komen:

³ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

- Primaire -, secundaire - en tertiaire behoeften
- Collectieve - en individuele behoeften
- Immateriële - en materiële behoeften
- Je verdeelt de klas in groepjes van twee of drie leerlingen. Elk groepje maakt een indeling (vanuit het buikgevoel).
- Elk groepje stelt haar resultaat voor: de indeling plus het criterium dat werd gebruikt. Je voorziet zelf ook drie indelingen. Als één of meerdere indelingen niet aan bod zijn gekomen, toon je deze indeling en vraag je de leerlingen naar het mogelijk criterium.

Stap 3: Synthese

- De verschillende indelingen wordt ondergebracht in een digitale mindmap.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je maakt oefeningen aan in LearningApps waarbij de leerlingen behoeften classificeren volgens één van de drie aangehaalde criteria.
- Je maakt oefeningen aan in LearningApps waarbij de leerlingen telkens een behoefte krijgen en aanduiden tot welke categorie ze behoren: primaire behoefte, secundaire behoefte, tertiaire behoeften, immateriële behoefte, materiële behoefte, collectieve behoefte en individuele behoefte. Meerdere categorieën per behoefte zijn hierbij mogelijk waardoor de complexiteitsgraad toeneemt.
- Je geeft de leerlingen nieuwe cases waarin behoeften worden omschreven. De leerlingen duiden per case aan in welke categorieën de case onder te brengen is. De leerlingen leggen hierbij telkens uit waarom ze een case in een bepaalde categorie onderbrengen.

Stap 4: Opdeling van de behoeften volgens Maslov (Uitbreiding)

- Je toont de Piramide van Maslov en legt de indeling (= vijf niveau's) en hiërarchie (= je kan maar naar een volgende trap gaan als de onderliggende trap ingevuld is) uit.
 - Lichamelijke behoeften: levensnoodzakelijke behoeften zoals voedsel, drinken, slapen...
 - Veiligheid en zekerheid: de behoefte aan stabiliteit en geborgenheid voor je zelf zoals huisvesting, werk...
 - Sociaal contact: behoefte aan familie, vrienden...
 - Erkenning en waardering: behoefte aan respect, status, aanzien



- Zelfontplooiing: behoefte om aan je persoonlijke ontwikkeling te werken

- Je geeft een aantal korte en eenvoudige cases die de leerlingen onderbrengen in de juiste trap.

Goed en dienst

Economische - en niet-economische goederen

Consumptiegoederen en productiegoederen

Gebruiksgoederen en verbruiksgoederen

Afbeeldingen

Stap 1: Brainstorm over een mogelijke indeling

- Je toont afbeeldingen van goederen en diensten. De afbeeldingen zijn zodanig gekozen dat alle onderverdelingen aan bod kunnen komen:
 - goed versus dienst
 - economische goederen versus niet-economische goederen
 - consumptiegoederen versus productiegoederen
 - gebruiksgoederen versus verbruiksgoederen
- Je verdeelt de klas in groepjes van twee of drie leerlingen. Elk groepje maakt een indeling (vanuit het buikgevoel).
Het is hierbij mogelijk dat leerlingen bepaalde afbeeldingen niet gebruiken: een afbeelding van bijvoorbeeld zeewater is een niet-economisch goed maar past niet in een indeling als de leerlingen een onderscheid maken tussen consumptiegoederen en productiegoederen.
- Elk groepje stelt haar resultaat voor: de indeling plus het criterium dat werd gebruikt. Je voorziet zelf ook vier indelingen. Als één of meerdere indelingen niet aan bod zijn gekomen, toon je deze indeling en vraag je de leerlingen naar het mogelijk criterium.

Stap 2: Synthese

- De verschillende indelingen wordt ondergebracht in een digitale mindmap.
- De begrippen (goed en dienst) worden opgenomen in een digitale woordenlijst.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je maakt oefeningen aan in LearningApps waarbij de leerlingen goederen en diensten classificeren volgens één van de vier aangehaalde criteria.
- Je maakt oefeningen aan in LearningApps waarbij de leerlingen telkens een goed of dienst krijgen en aanduiden tot welke categorie ze behoren: goed, dienst, economisch goed, niet-economisch goed, consumptiegoed, productiegoed, gebruiksgoed, verbruiksgoed. Meerdere categorieën per goed of dienst zijn hierbij mogelijk waardoor de complexiteitsgraad toeneemt.
- Je geeft de leerlingen nieuwe voorbeelden van goederen en diensten. De leerlingen duiden per goed of dienst aan in welke categorieën het voorbeeld onder te brengen is. De leerlingen leggen hierbij telkens uit waarom ze een goed of dienst in een bepaalde categorie onderbrengen.

- Je laat leerlingen een doordeweekse dag, een vakantiedag, een sportdag... beschrijven. De leerlingen nemen in dit verhaal voorbeelden op van de verschillende indelingen. De voorbeelden worden geclassificeerd in een digitale mindmap.

Kans: In plaats van de tekst te laten uitschrijven kunnen de leerlingen het verhaal met ICT presenteren.

Schaarste
Economisch principe
De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de consument het economisch principe.

De droom

Stap 1: Dromen

- Je laat de leerlingen dromen: ze mogen gedurende twee minuten alle goederen en diensten opschrijven die ze graag zouden hebben.

Stap 2: Koppelen aan prijzen

- Je vraagt je leerlingen om de prijzen op te zoeken van deze goederen en diensten die ze het liefste hebben.
- Je vraagt aan de leerlingen waarom we moeten betalen voor de aankoop van deze goederen of diensten.

Je maakt de vergelijking met niet-economische goederen zoals zuurstof en zeewater die gratis zijn.

Op basis van deze vergelijking kom je tot het begrip "schaarste".

Stap 3: Keuze maken

- Je geeft je leerlingen een fictief bedrag van 1 000 euro dat ze mogen besteden om aankopen te doen binnen hun lijstje.
- Je laat de leerlingen hun keuzes toelichten.
- Je benoemt dit proces als het economisch principe.

Stap 4: Synthese

- Je neemt de begrippen "schaarste" en "economisch principe" op in een digitale woordenlijst.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je geeft een aantal keuzeproblemen en de leerlingen bepalen of het over het 'economisch principe' gaat of niet.

Voorbeelden van mogelijke keuzeproblemen zijn:

- Je zit 's avonds voor de televisie en je moet kiezen tussen "De Simpsons" en "Nachtwacht".
- Je mag een verjaardagsfeestje organiseren waarop je vijf vriend(inn)en mag uitnodigen. Wie nodig je uit?
- Je mag een verjaardagsfeestje organiseren. Je ouders moeten beslissen hoeveel vriend(inn)en je mag uitnodigen.
- Je wil een nieuwe smartphone kopen. Kies je voor een smartphone van Apple of voor een smartphone van Samsung?

- Op zaterdag heb je de keuze om naar de cinema te gaan of te gaan schaatsen.
- Je vraagt de leerlingen om zelf drie voorbeelden te geven van het economisch principe
 - toegepast op zichzelf;
 - toegepast op hun ouders;
 - toegepast op jongeren in een ontwikkelingsland.

Stap 5: Waarde en prijs (Uitbreiding)

- Je geeft de leerlingen een aantal stellingen waarvoor ze een standpunt moeten innemen. Voorbeelden zijn:
 - Voor de lessen LO heb je net de Coopertest afgelegd. De zon schijnt en het is zeer warm. Kies je op dat moment voor een flesje water van 0,49 euro of een cinematicket van 6,90 euro? Beiden goederen worden gratis aangeboden maar je moet een keuze maken (er is geen waterfontein in de school en je hebt zelf geen drank bij).
 - Op school wordt een speelgoedverkoop georganiseerd voor een goed doel. Elke leerling brengt speelgoed mee. Je kan kiezen tussen een gezelschapsspel dat je ooit gekregen hebt maar waar je nooit mee gespeeld hebt. De huidige verkoopprijs in de winkel is 75 euro. Een alternatief is een lievelingsknuffel (van vroeger) die amper 10 euro gekost heeft. Welk speelgoed neem je mee naar de schoolverkoop?
 - ...
- De leerlingen motiveren hun keuze. Op basis van hun motiveringen kom je tot het besluit dat "prijs" en "waarde" geen synoniemen zijn:
 - Prijs: hoeveelheid geld dat je betaalt om iets te kopen.
 - Waarde: belang dat je aan iets hecht. Vaak hangt dit samen met de prijs maar emoties, omstandigheden... kunnen er voor zorgen dat iets met een beperkte prijs een grote waarde heeft en omgekeerd.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

E0a 3 De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- E0a 8 De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor.
- E0a 9 De leerlingen stellen aan de hand van de wet van vraag en aanbod voor hoe de prijs tot stand komt.
- ET 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau.

De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Gevraagde hoeveelheid
 - Vraagcurve
- Conceptuele kennis
 - Vraagcurve
 - Beïnvloedende factoren zoals populariteit, inkomen, prijs van andere goederen, macrotrends
 - Verschuiving van de vraagcurve
 - Prijsgevoelig en prijsongevoelig

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **herkennen**, **identificeren** (benoemen), **omschrijven**, opsommen, plaatsen

- Procedurele kennis
 - Grafisch opstellen van de vraagcurve op basis van een tabel
 - Grafisch opstellen van de vraagcurve op basis van een lineaire vergelijking
 - Grafisch voorstellen van de verschuiving van de vraagcurve

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**

- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **voorstellen**

Uitdagend doel:

- Procedurele kennis
 - Grafisch voorstellen van prijsgevoeligheid en prijsongevoeligheid
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**

1.3. Toelichting

Vraag, aanbod (leerplandoel 8) en de wisselwerking tussen vraag en aanbod (wet van vraag en aanbod - leerplandoel 9) maken deel uit van de kern van de economische wetenschappen. Inzicht in vraag en aanbod, opstellen van de bijbehorende tabellen en grafieken, begrip van beïnvloedende factoren en hun effecten... geven de leerlingen een goede vooruitblik van de aanpak die in de tweede en de derde graad (doorstroomgerichte studierichtingen uit het domein "Economie en organisatie") wordt gehanteerd. Het geeft de leerlingen (en de ouders) de nodige informatie zodat ze gefundeerd kunnen uitmaken of deze aanpak binnen hun interesse en mogelijkheden ligt.

Het is niet de bedoeling de vraagcurve vanuit een wetenschappelijke benadering af te leiden (= leerstof derde graad). Wel worden de leerlingen, op het buikgevoel en via eenvoudige simulaties in de klas, geïntroduceerd in het verloop en mogelijke verschuivingen van de vraagcurve.

Centraal in dit doel staan:

- het aanvoelen van het verloop van de vraagcurve (dalend verloop: hoe lager de prijs, hoe groter de gevraagde hoeveelheid),
- het in beeld brengen van de relatie "prijs - gevraagde hoeveelheid" via tabellen, grafieken en vergelijkingen (zowel manueel als via ICT),
- de factoren die de vraag beïnvloeden en de verschuivingen die een verandering binnen deze factoren kunnen veroorzaken.

Het is niet de bedoeling om de prijsgevoeligheid via berekeningen te benaderen. Opnieuw volstaat het buikgevoel.

Je kan hierbij ook stilstaan bij de factoren die bepalen of een goed prijsgevoelig is of niet. Het is aangewezen om dit te beperken tot:

- "aandeel binnen het budget": hoe kleiner het aandeel, hoe ongevoeliger voor de prijs (bijvoorbeeld zout),
- "basisgoed": basisgoederen zijn ongevoeliger voor de prijs dan luxegoederen (bijvoorbeeld brood),
- "aanwezigheid van alternatieven": hoe meer alternatieven, hoe gevoeliger het goed is voor een prijsverandering (bijvoorbeeld Spa versus Chaudfontaine).

1.4. Verklarende Begrippen

- Gevraagde hoeveelheid: aantal goederen dat gevraagd wordt tegen een bepaalde prijs.
- Vraagcurve: een grafiek die het verband weergeeft tussen de prijs en de gevraagde hoeveelheid.

Opdat de leerlingen de verschillende concepten maximaal zouden aanvoelen, is het steeds werken met concrete contexten noodzakelijk, zowel bij het aanbrengen van de leerstof als bij het inoefenen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie⁴ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer twaalf tot vijftien uren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

De bedoeling van dit doel is om leerlingen het verloop van de vraagcurve vanuit het buikgevoel te laten aanvoelen. Simulaties in de klas zijn hiervoor de aanpak bij uitstek (zie verdere aanpak). Dit houdt echter wel een risico in. Eigen aan de economische wetenschap is de onvoorspelbaarheid van de mens en de steeds aanwezige kans dat mensen anders reageren dan voorzien. Om dit te kunnen counteren, is het aangewezen om voor elke simulatie een tweede voorbeeld achter de hand te hebben.

Gevraagde hoeveelheid

Vraagcurve (feitenkennis en conceptuele kennis)

Grafisch opstellen van de vraagcurve op basis van een tabel

Grafisch opstellen van de vraagcurve op basis van een lineaire vergelijking

De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor

Experiment met de leerlingen

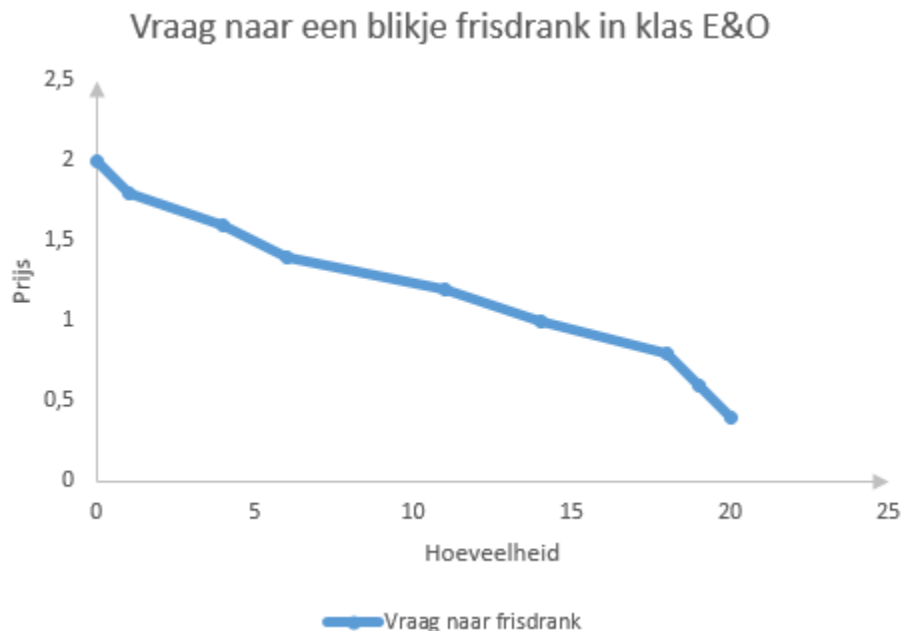
Stap 1: Verband leggen tussen de gevraagde hoeveelheid en de prijs

- Je toont een goed uit de leefwereld van de leerlingen, bijvoorbeeld een blikje frisdrank. Je geeft een aantal verkoopprijzen op (van zeer laag tot zeer hoog) en vraagt wie dit goed tegen deze prijs wil kopen.
- De prijs en het aantal leerlingen dat het goed tegen deze prijs wil kopen, zet je in een tabel die er als volgt kan uitzien:

⁴ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

Prijs van een blikje frisdrank	Aantal leerlingen dat een blikje frisdrank wil kopen tegen deze prijs
2,00	
1,80	
1,60	
1,40	
1,20	
1,00	
0,80	
0,60	
0,40	

- De gegevens uit de tabel zet je in een grafiek met op de horizontale as de hoeveelheid (Q) en op de verticale as de prijs (P).
Het is aangewezen om de grafiek zowel manueel als via een rekenblad op te stellen.
De grafiek kan er als volgt uitzien:



Stap 2: Omschrijving van de begrippen

- Op basis van de grafische voorstelling kom je tot de begrippen "gevraagde hoeveelheid" en "vraagcurve".
- Je neemt de begrippen "gevraagde hoeveelheid" en "vraagcurve" op in een digitale woordenlijst.

Stap 3: Verband leggen tussen de gevraagde hoeveelheid en de prijs

- Je herneemt de aanpak van stap 1 met bijkomende goederen en diensten:
 - De leerlingen geven aan wie het product tegen een bepaalde prijs wil kopen.
 - De gegevens worden ondergebracht in een tabel.
 - De gegevens worden grafisch voorgesteld, bij voorkeur zowel manueel als digitaal via een rekenblad.

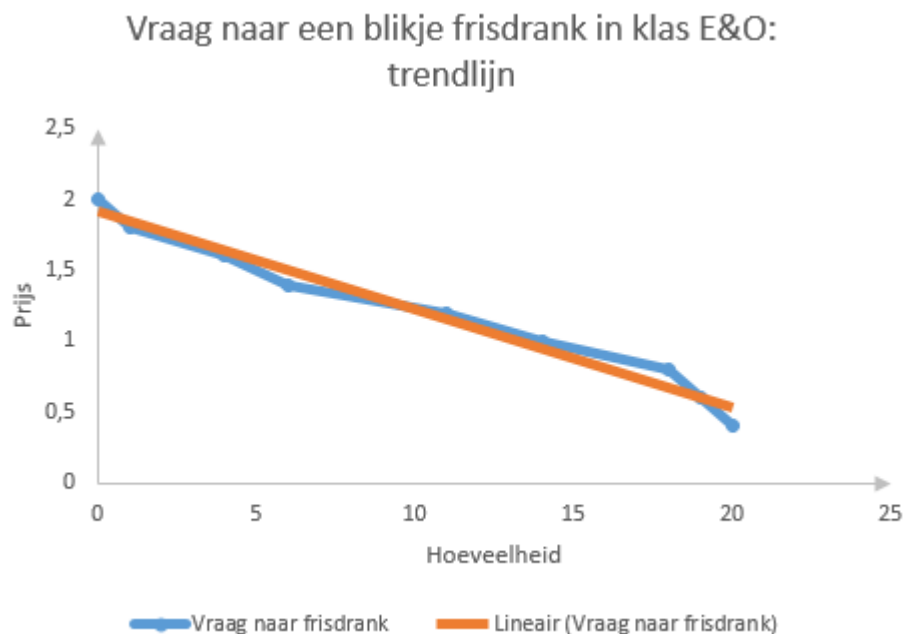
- Als variant geef je de leerlingen de mogelijkheid om van een product meerdere hoeveelheden aan te kopen, gekoppeld aan een budget. De verdere werkwijze is analoog.

Stap 4: Afleiden van het verloop van de vraagcurve

- Op basis van de vraagcurven uit stap 1 en stap 3 vraag je de leerlingen of ze een patroon zien in het verband tussen de prijs en de gevraagde hoeveelheid.
De leerlingen komen tot het besluit dat een vraagcurve een dalend verloop kent (= naarmate de prijs daalt, stijgt de gevraagde hoeveelheid).

Stap 5: Opstellen van de vraagcurve op basis van een lineaire vergelijking

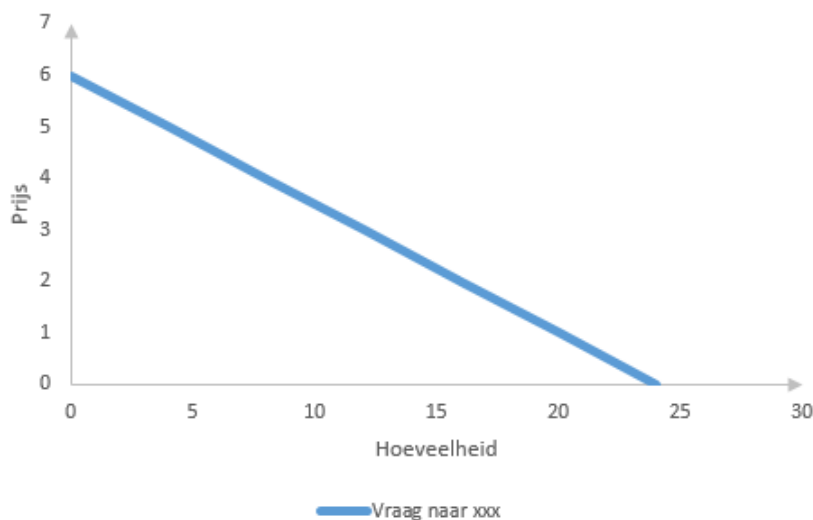
- Om eenvoudiger met vraagcurven te kunnen werken, stellen we de vraagcurve voor door een rechte.
- **Uitbreiding:** de leerlingen kunnen dit grafisch zichtbaar maken door in een rekenblad de lineaire trendlijn aan te klikken.



- In wiskunde hebben de leerlingen geleerd om een lineaire vergelijking grafisch voor te stellen. Een overleg met de collega wiskunde is daarom zeer sterk aanbevolen om zo op eenzelfde manier over te gaan van een lineaire vergelijking tot een grafische voorstelling (en omgekeerd indien haalbaar).
- Een mogelijke aanpak is de volgende:
 - De leerlingen krijgen een vergelijking van een vraagcurve, bijvoorbeeld $q = 24 - 4 \cdot p$
 - De leerlingen stellen zelf een tabel op waarbij ze voor verschillende prijzen de gevraagde hoeveelheid bepalen. Het is aangewezen dit zowel manueel als digitaal (rekenblad - gebruik maken van een formule) te doen.
 - De tabel en de grafiek kunnen er dan als volgt uitzien:

Prijs	Gevraagde hoeveelheid
1	20
2	16
3	12
4	8
5	4
6	0

Vraag naar xxx



Uitbreiding: Na overleg met de collega wiskunde kan er ook bekeken worden of de leerlingen vanuit een tabel de lineaire vergelijking kunnen opstellen.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Het is aangewezen om alle bovenstaande toepassingen via meerdere opdrachten in te oefenen zoals:
 - de gevraagde hoeveelheid voor een bepaalde prijs bepalen op basis van een tabel;
 - de gevraagde hoeveelheid voor een bepaalde prijs bepalen op basis van de grafische voorstelling van een vraagcurve;
 - de gevraagde hoeveelheid voor een bepaalde bepalen op basis van een lineaire vergelijking;
 - de prijs bij een bepaalde gevraagde hoeveelheid bepalen op basis van een tabel;
 - de prijs bij een bepaalde gevraagde hoeveelheid bepalen op basis van de grafische voorstelling van een vraagcurve;
 - de prijs bij een bepaalde gevraagde hoeveelheid bepalen op basis van een lineaire vergelijking;
 - vanuit een tabel de grafische voorstelling van de vraagcurve opstellen;
 - vanuit de grafische voorstelling van de vraagcurve een tabel bepalen;
 - op basis van een lineaire vergelijking de grafische voorstelling van de vraagcurve opstellen;
 - op basis van een lineaire vergelijking een tabel opstellen;
 - ...

- Het is aangewezen om de opdrachten op een activerende manier aan te bieden: check in duo, mentor en pupil, vier-twee-solo...

Het is aangewezen om bij het inoefenen de nadruk te leggen op een ICT-matige verwerking van de gegevens.

Beïnvloedende factoren zoals prijs van andere goederen, inkomen, populariteit, macrotrends
Verschuiving van de vraagcurve
Grafisch voorstellen van de verschuiving van de vraagcurve
De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor

Simulatie

Stap 1: Invloed van de prijs van andere (concurrerende) goederen

- Je schetst een situatie, bijvoorbeeld: "In Atheneum xxx kunnen de leerlingen twee verschillende dranken kopen: flesjes water en blikjes appelsap. De leerlingen mogen geen drank van thuis meebrengen en er is ook geen drankfontein. De school geeft aan elke leerling een drankenkaart van 10 euro per week."
- De prijs van een blikje appelsap is vast, bijvoorbeeld 1,25 euro. Net zoals bij het opstellen van de vraagcurve ga je vragen hoeveel flesjes water (en blikjes appelsap om na te gaan dat het budget niet wordt overschreden) de leerling per week zou kopen, gegeven dat het budget 10 euro is. De prijs van een flesje water laat je daarbij variëren (van laag naar hoog) en zo kom je tot een eerste vraagcurve (tabel en grafische voorstelling).
- Je herhaalt de opdracht maar nu laat je de prijs van een blikje appelsap stijgen naar 1,50 euro. Je brengt de resultaten opnieuw in kaart via een tabel en een grafische voorstelling.
- Je herhaalt de opdracht maar je laat de prijs nu zakken naar 1,00 euro. Je brengt de resultaten opnieuw in kaart.
- Op basis van de drie vraagcurven vraag je de leerlingen of ze een patroon zien. De leerlingen komen tot het besluit dat een vraagcurve naar rechts verschuift als een alternatief goed duurder wordt (als de prijs van appelsap stijgt, zal de vraag naar water stijgen) en omgekeerd naar links (als de prijs van appelsap stijgt, zal de vraag naar water stijgen).

Stap 2: Invloed van het inkomen

- Je herneemt de oorspronkelijke situatie ("In Atheneum xxx kunnen de leerlingen twee verschillende dranken kopen: flesjes water en blikjes appelsap. De leerlingen mogen geen drank van thuis meebrengen en er is ook geen drankfontein. De school geeft aan elke leerling een drankenkaart van 10 euro per week.") en de resultaten van de eerste bevraging (prijs van de flesjes water varieert en de prijs van een blikje appelsap is 1,25 euro).
- De school verhoogt het budget naar 15 euro (de prijs van een blikje appelsap blijft 1,25 euro). Je vraagt opnieuw hoeveel flesjes water de leerlingen gaan kopen. Je brengt de resultaten in kaart via een tabel en een grafische voorstelling.
- Je herhaalt de opdracht maar je laat het budget nu zakken naar 8 euro. Je brengt de resultaten opnieuw in kaart.

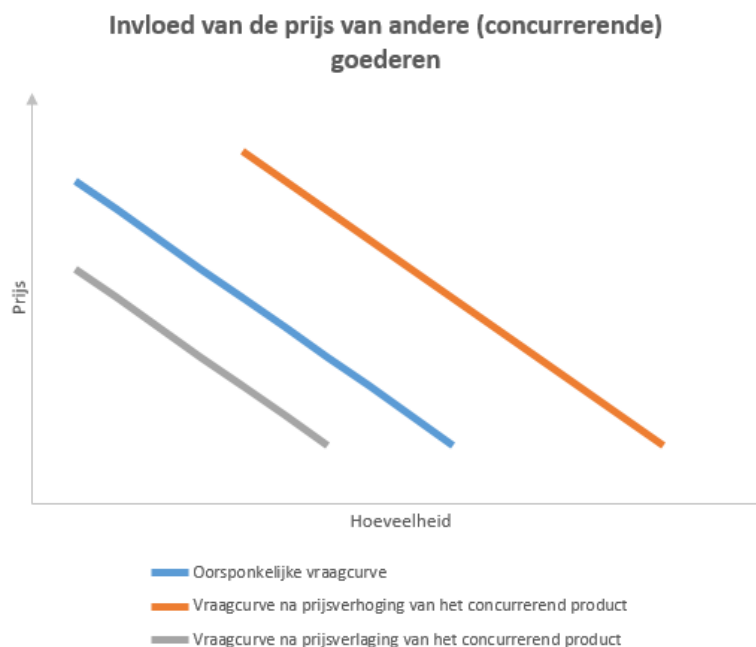
- Op basis van de drie vraagcurven vraag je de leerlingen of ze een patroon zien. De leerlingen komen tot het besluit dat een vraagcurve naar rechts verschuift als het budget stijgt en omgekeerd naar links als het budget daalt.

Stap 3: Invloed van het macro-trends / populariteit

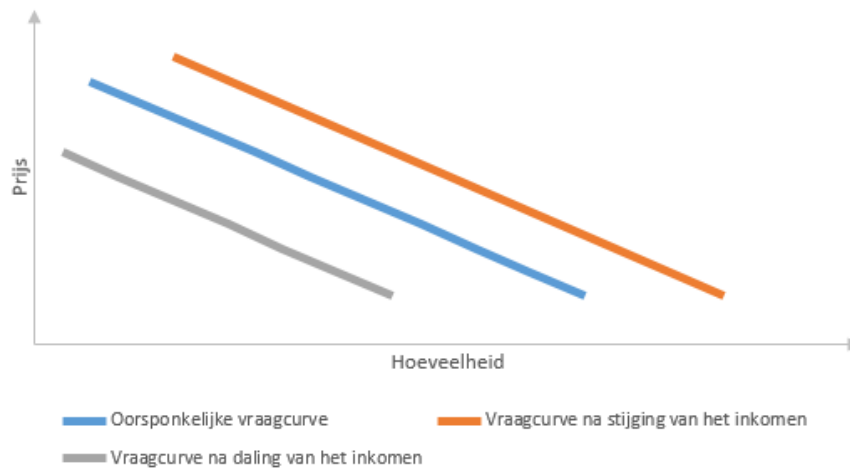
- Je herneemt de oorspronkelijke situatie ("In Atheneum xxx kunnen de leerlingen twee verschillende dranken kopen: flesjes water en blikjes appelsap. De leerlingen mogen geen drank van thuis meebrengen en er is ook geen drankfontein. De school geeft aan elke leerling een drankenkaart van 10 euro per week.") en de resultaten van de eerste bevraging (prijs van de flesjes water varieert en de prijs van een blikje appelsap is 1,25 euro).
 - "De school besluit, vanuit milieu-overwegingen, een waterfontein te installeren en geeft elke leerling een hervulbare fles. Daarnaast beslist ze dat het niet-opgebruikte budget besteed kan worden aan andere zaken op school."
 - Op basis van de nieuwe situatie stel je de gewijzigde vraagcurve op.
- Op basis van de twee vraagcurven vraag je de leerlingen of ze een patroon zien. De leerlingen komen tot het besluit dat een vraagcurve naar rechts verschuift als het product populairder wordt en omgekeerd naar links als het product minder populair wordt.

Stap 4: Synthese

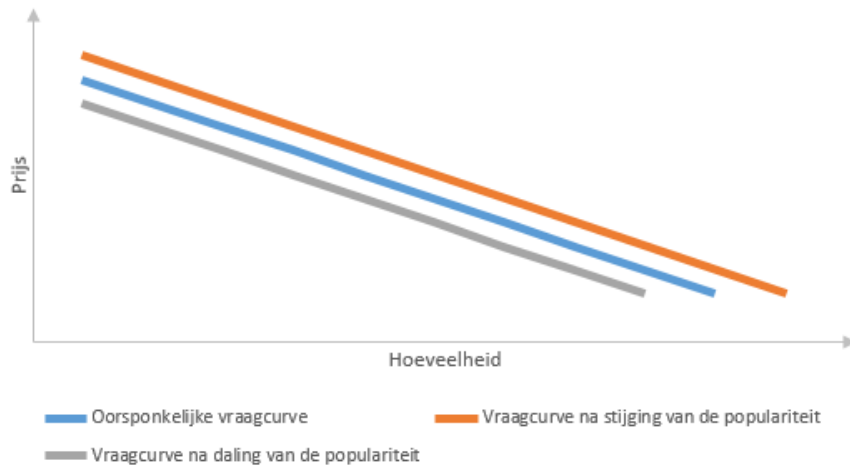
- Je maakt een overzicht van de aangehaalde oorzaken voor een verschuiving van de vraagcurven en hun effect:



Invloed van het inkomen



Invloed van macrotrends / populariteit



Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Het is aangewezen om alle bovenstaande toepassingen via meerdere opdrachten in te oefenen zoals:
 - vanuit een gewijzigde tabel (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe gevraagde hoeveelheid bij een bepaalde prijs bepalen;
 - vanuit een gewijzigde tabel (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe prijs bij een bepaalde gevraagde hoeveelheid bepalen;
 - vanuit een gewijzigde tabel (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de oorspronkelijke vraagcurve en de nieuwe vraagcurve tekenen;

- vanuit de grafische voorstelling van een wijziging (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe gevraagde hoeveelheid bij een bepaalde prijs bepalen;
 - vanuit de grafische voorstelling van een wijziging (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe prijs bij een bepaalde gevraagde hoeveelheid bepalen;
 - vanuit de grafische voorstelling van een wijziging (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de gewijzigde tabel afleiden;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe gevraagde hoeveelheid bij een bepaalde prijs bepalen;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe prijs bij een bepaalde gevraagde hoeveelheid bepalen;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe tabel afleiden;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking (als gevolg van een prijswijziging van een concurrerend product, een verandering van het inkomen of een verandering in de populariteit) de nieuwe grafiek opstellen;
 - ...
- Het is aangewezen om de opdrachten op een activerende manier aan te bieden: check in duo, mentor en pupil, vier-twee-solo...
 - Het is aangewezen om bij het inoefenen de nadruk te leggen op een ICT-matige verwerking van de gegevens

Prijsgevoelig en prijsongevoelig

Simulatie

Stap 1: Invloed van de prijs op de vraag

- Atheneum xxx installeert een waterfontein. Per flesje dat gevuld wordt, betaalt de leerling 1 eurocent. Hoeveel flesjes zouden de leerlingen per week vullen?
- De school verdubbelt de prijs naar 2 eurocent. Hoeveel flesjes zouden de leerlingen per week nu vullen?
- De school verkoopt ook blikjes appelsap aan 0,5 euro. Hoeveel blikjes zouden de leerlingen per week kopen?
- De school verdubbelt ook de prijs van de blikjes appelsap naar 1 euro. Hoeveel blikjes zouden de leerlingen per week nu kopen?

- Je vraagt of het effect van de verdubbeling hetzelfde is: de vraag naar water zal nauwelijks veranderen, de vraag naar blikjes appelsap wel.
Dit duid je aan als "prijsgevoelig" tegenover prijsongevoelig".

Stap 2: Placemat

- Je geeft de leerlingen een aantal concrete voorbeelden van prijswijzigingen en vraagt of ze prijsgevoelig / prijsongevoelig zijn en wat de reden hiervoor kan zijn.
Je kan hiervoor de methodiek van de placemat gebruiken.

Stap 3: Mindmap

- Via een placemat breng je de concepten "prijsgevoelig" en "prijsongevoelig", hun mogelijke oorzaken (zoals "aandeel binnen het budget", "basisgoed" en "aanwezigheid van alternatieven") en enkele voorbeelden in kaart.

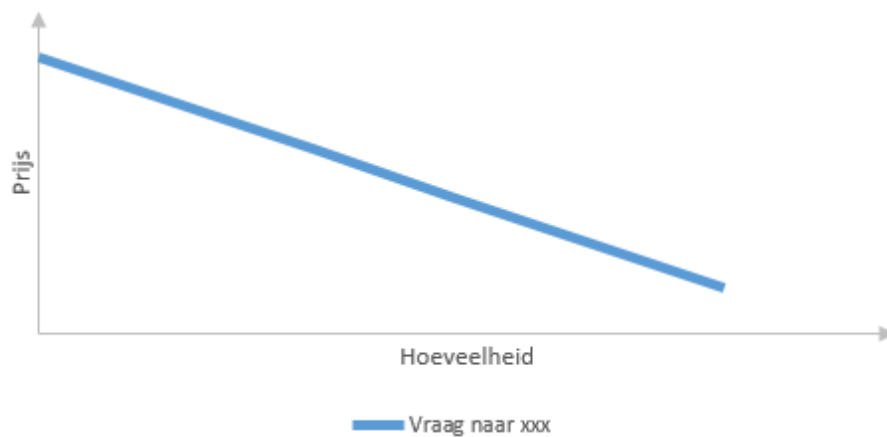
Stap 4: Grafische voorstelling van prijsgevoeligheid en prijsongevoeligheid (Uitbreiding)

- Je geeft twee grafieken:



- Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van 1?
 - in grafiek 1
 - in grafiek 2
- Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van 6?
 - in grafiek 1
 - in grafiek 2
- De prijs verandert voor de beide vraagcurven met 5. Met hoeveel is de gevraagde hoeveelheid gewijzigd?
 - in grafiek 1
 - in grafiek 2
- De vraag naar xxx is gevoeliger / ongevoeliger aan een prijsverandering van yyy (schrappen wat niet past).
- Besluit:
 - Een prijsgevoelige vraagcurve verloopt horizontaler (vlakker)

Prijsgevoelige vraag



- Een prijsongevoelige vraagcurve verloopt verticaler (rechter).

Prijsongevoelige vraag



- Mogelijke opdrachten om in te oefenen:
 - Je geeft de tabellen van twee vraagcurven. De leerlingen bepalen welke vraagcurve het meest prijsgevoelig is:
 - Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van a?
 - in tabel 1
 - in tabel 2
 - Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van b?
 - in tabel 1
 - in tabel 2
 - De prijs verandert voor de beide vraagcurven met $(b - a)$. Met hoeveel is de gevraagde hoeveelheid gewijzigd?
 - in tabel 1
 - in tabel 2
 - De vraag naar xxx is gevoeliger / ongevoeliger aan een prijsverandering van yyy (schrappen wat niet past).
 - Je geeft de grafieken van twee vraagcurven. De leerlingen bepalen welke vraagcurve het meest prijsgevoelig is:
 - Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van a?
 - in grafiek 1
 - in grafiek 2
 - Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van b?
 - in grafiek 1
 - in grafiek 2
 - De prijs verandert voor de beide vraagcurven met $(b - a)$. Met hoeveel is de gevraagde hoeveelheid gewijzigd?
 - in grafiek 1
 - in grafiek 2
 - De vraag naar xxx is gevoeliger / ongevoeliger aan een prijsverandering van yyy (schrappen wat niet past).
 - Je geeft de vergelijkingen van twee vraagcurven. De leerlingen bepalen welke vraagcurve het meest prijsgevoelig is.
 - Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van a?
 - in vergelijking 1
 - in vergelijking 2
 - Wat is de gevraagde hoeveelheid bij een prijs van b?
 - in vergelijking 1
 - in vergelijking 2

- De prijs verandert voor de beide vraagcurven met $(b - a)$. Met hoeveel is de gevraagde hoeveelheid gewijzigd?
 - in vergelijking 1
 - in vergelijking 2
- De vraag naar xxx is gevoeliger / ongevoeliger aan een prijsverandering van yyy (schrappen wat niet past).

Tip: laat de prijs zowel stijgen als dalen.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 6 De leerlingen hanteren een eenvoudig loonschema.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- ET 11.3 De leerlingen ontleden een gezinsbudget.
- ET 11.7 De leerlingen lichten toe hoe de overheid via inkomsten en uitgaven impact heeft op de samenleving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen...Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Werknemersbijdrage
 - Werkgeversbijdrage
 - Bedrijfsvoorheffing

Mogelijke leerlingenactiviteiten: herkennen, identificeren (benoemen), omschrijven, opsommen, plaatsen

- Conceptuele kennis
 - Inkomen uit werken in dienstverband: loon
 - Bedrijfsvoorheffing
 - RSZ: werkgeversbijdrage, werknemersbijdrage
 - Loonschema: brutoloon, belastbaar loon, nettoloon
 - Loonkost: bruto loon, WG-bijdrage

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken

- Procedurele kennis
 - Berekenen van het nettoloon van een bediende op basis van een gegeven bedrijfsvoorheffing
 - Berekenen van de loonkost van een bediende

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, toepassen

- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen hanteren een eenvoudig loonschema

Mogelijke leerlingenactiviteiten: hanteren

Uitdagende doelen:

- Conceptuele kennis
 - Vergelijking bediende en arbeider

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, **vergelijken**
- Procedurele kennis
 - Berekening van het nettoloon van een arbeider
 - Berekening van het nettoloon aan de hand van een app zoals bruto-netto calculator

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, **berekenen**, organiseren, toepassen

1.3. Toelichting

In de basisvorming van de economische en financiële competentie maken de leerlingen kennis met de manier waarop de overheid via inkomsten en uitgaven impact heeft op de samenleving. Begrippen zoals belastingen, sociale zekerheidsbijdragen, herverdelingsmechanisme... komen hierbij aan bod.

Aan de hand van een eenvoudig loonschema ontdekken de leerlingen nu de impact hiervan op het loon van een werknemer. Leerlingen begrijpen hoe het nettoloon van een bediende tot stand komt. Bij de berekening hiervan krijgen de leerlingen het bedrag van de voorheffing. Het is dus noch de bedoeling dat leerlingen leren werken met de verschillende schalen, noch de bedoeling dat de leerlingen de bedrijfsvoorheffing bepalen in functie van diverse factoren. In de basisoptie economie en organisatie volstaat het dat de leerlingen het begrip bedrijfsvoorheffing kunnen verklaren en begrijpen dat dit een voorshot is op de personenbelasting.

Aanvullend op het berekenen van een nettoloon van een bediende, berekenen de leerlingen ook de totale loonkost van de bediende. Ook hier ligt de nadruk op inzicht in de elementen van de totale loonkost: het percentage van de werkgeversbijdrage wordt daarom bezorgd aan de leerlingen. Het is niet de bedoeling om zich te verdiepen in de verschillende soorten en uitzonderingen. Inzicht in het begrip werkgeversbijdrage primeert.

Als uitbreiding kan het onderscheid arbeider en bediende aan bod komen. Deze doelstelling is opgenomen in de rubriek 'uitdagende doelen'. Aangezien de online calculators voor het berekenen van nettolonen steeds rekening houdt met alle relevante items (burgerlijke staat, aantal kinderen...) is het gebruik van een dergelijke calculator een uitdagend doel.

Loon en salaris zijn standaardtaal in het hele taalgebied in de betekenis 'geldelijke vergoeding voor verrichte werk'. Wedde is in die betekenis standaardtaal in België (bron: taaladvies.net). Om die reden maken we geen onderscheid meer tussen wedde als vergoeding voor de geleverde arbeid door bediende en loon als vergoeding voor de geleverde arbeid door arbeiders. We hanteren enkel het begrip loon als geldelijke vergoeding voor het verrichte werk.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie⁵ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer vijf tot acht lessen van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Werknemersbijdrage
Werkgeversbijdrage
Inkomen uit werken in dienstverband: loon
Bedrijfsvoorheffing
RSZ: werknemersbijdrage
Loonschema: brutoloon, belastbaar loon, nettoloon
Berekenen van het nettoloon van een bediende op basis van een gegeven bedrijfsvoorheffing

Activeren van voorkennis - afbeeldingen - animatiefilm - aan de slag

Stap 1: Activeren van de voorkennis

- Je start de les met het activeren van de voorkennis uit de basisvorming EFC: inkomen van het gezin uit arbeid, sociale zekerheid, belastingen...
 Hier zijn er twee mogelijkheden: de leerlingen krijgen de basisvorming EFC ofwel in in het eerste jaar ofwel in het tweede jaar. In beide gevallen is het aangewezen om overleg te hebben met je collega die deze basisvorming voor zijn/haar rekening neemt. Indien de basisvorming EFC aan bod kwam in het eerste jaar is het belangrijk om na te gaan hoe de leerstof werd aangebracht. Komt de basisvorming EFC in het tweede jaar aan bod dan is het belangrijk om de planning van deze leerstofonderdelen samen vast te leggen.
- Mogelijkheden tot activeren voorkennis:
 - Aan de hand van een Kahoot: de leerlingen beantwoorden individueel de vragen.

⁵ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

- Aan de hand van de 'vissenkomp': integratie met sociaal-relatieve competenties een klein groepje (vier tot zes leerlingen) zitten in het midden van de klas (zij zijn de 'vissenkomp'). De andere leerlingen zitten er rond. De 'vissenkomp' krijgt een aantal vragen die ze moeten beantwoorden. Ze delen hun antwoord met de andere leerlingen van de klas. Indien nodig kunnen de medeleerlingen de antwoorden aanvullen of verbeteren.
In het geval van grotere klassen, voorzie je als leerkracht meerdere 'vissenkommen'.
- Voorbeelden van vragen voor een Kahoot of 'vissenkomp':
 - Een belasting is
 - een bedrag dat je betaalt aan de overheid
 - iets dat je rug belast
 - een bedrag dat je ontvangt van de overheid
 - Voor de overheid is een belastingen een
 - uitgave
 - inkomst
 - Op je inkomen uit arbeid betaal je belastingen aan de overheid
 - ja
 - neen
 - De RSZ krijgt haar geld via
 - sociale zekerheidsbijdragen
 - geld van de overheid
 - via sociale zekerheidsbijdragen van werkgevers en werknemers en via bijdragen van de overheid
 - Een werkgeversbijdrage is een bedrag dat
 - de werkgever betaalt aan zijn gezonde werknemers
 - de werkgever betaalt aan de RSZ
 - de werkgever betaalt aan zijn zieke werknemers
 - Als ik bruto 1.000 euro/maand verdien, dan moet ik hiervan een deel afstaan aan
 - niemand: alles is voor mij want ik heb er toch voor gewerkt!
 - de overheid: ik moet namelijk belastingen betalen op dit inkomen.
 - de RSZ: zo ben ik solidair met bijvoorbeeld zieken en werklozen.
 - de RSZ en de overheid
- De leerlingen noteren de begrippen in een digitale woordenlijst: inkomen uit arbeid, inkomensbelasting, btw, sociale zekerheid, werknemersbijdrage, werkgeversbijdrage. (integratie met functioneel toepassen van ICT-vaardigheden)

Stap 2: Inkomen uit werken in dienstverband: loon

- Je deelt de klas in kleine groepjes. Elk groepje krijgt een set identieke afbeeldingen van typische beroepen zoals inpakker, vrachtwagenchauffeur, bouwvakker, administratief bediende, ICT-medewerker, bankbediende, verpleger, kinderverzorgster, leraar, advocaat, arts, bakker, slager, kapper...
- Elk groepje verdeelt de afbeeldingen in twee groepen volgens de logica die ze moeten ontdekken: werken in dienstverband of werken voor eigen rekening.

- De resultaten van de groepjes worden met elkaar vergeleken en verbeterd indien nodig.
- Daarna delen de leerlingen de afbeeldingen 'werken in dienstverband' verder in door een onderscheid te maken tussen arbeider en bediende.
- **Uitbreiding: dezelfde oefening doet men met de afbeeldingen 'werken voor eigen rekening' door een onderscheid te maken tussen 'vrije beroepen' en 'zelfstandigen/ondernemers'.**
- Via onderwijsleersgesprek leg je uit dat de werknemers een loon ontvangen. De leerlingen noteren dit begrip in een digitale woordenlijst.

Stap 3: loonschema brutoloon, belastbaar loon, nettoloon

- Check-in-duo: Aan de hand van een animatiefilmpje (zie bijlage)
 - stellen de leerlingen een loonschema op; Ze vergelijken elkaars resultaten. Nadien controleren ze hun resultaat aan de hand van de verbeter sleutel.
 - vullen de leerlingen de digitale woordenlijst aan voor volgende begrippen: brutoloon, belastbaar loon, nettoloon, bedrijfsvoorheffing.

Stap 4: berekenen van het nettoloon van een bediende op basis van een gegeven bedrijfsvoorheffing

- ADI-methode
 - pre-instructie:
 - Je toont klassikaal een berekening.
 - Nadien volgt een oefening als beginsituatie-analyse.
 - inoefenen:
 - zelfstandige verwerking van extra oefeningen door de basisgroep en de plusgroep
 - extra begeleiding voor de zorggroep
 - afsluiting en feedback

RSZ: werkgeversbijdrage
Loonkost: brutoloon, WG-bijdrage
Berekenen van de loonkost van een bediende

Videofilm - Aan de slag

- Je start de les met het tonen van een videofragment '[Hoeveel kost een medewerker](#)' waarbij het begrip totale loonkost wordt uitgelegd. Aan de hand van deze video beantwoorden de leerlingen de volgende vragen:
 - De maandelijkse loonkost voor de werkgever in het geval zonder extra-legale voordelen, is de optelsom van ...
 - De maandelijkse loonkost voor de werkgever in het geval met extra-legale voordelen, is de optelsom van ...
 - Geef een ander woord voor 'patronale zekerheidsbijdrage'.
- De leerlingen noteren het begrip "totale loonkost" in een digitale woordenlijst.

- Uitbreiding: berekenen van de totale jaarlijkse loonkost voor de werkgever (kans op differentiatie op basis van status). Op basis van de bovenstaande video beantwoorden de leerlingen volgende vragen:
 - De jaarlijkse totale loonkost voor de werkgever in het geval zonder extra-legale voordelen, is de optelsom van ...
 - De jaarlijkse totale loonkost voor de werkgever in het geval met extra-legale voordelen, is de optelsom van ...
- ADI-methode
 - pre-instructie:
 - Je toont klassikaal een berekening van een totale maandelijkse kost voor de werkgever.
 - Nadien volgt een oefening als beginsituatie-analyse.
 - inoefenen:
 - zelfstandige verwerking van extra oefeningen door de basisgroep en de plusgroep
 - extra begeleiding voor de zorggroep
 - afsluiting en feedback
- [moov33356dd1-4034-11ea-9242-0a2a93d51fc815727video GO.mp4](#)

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

- [Hoeveel kost een medewerker - SD Worx](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

THEMA: Ondernemingen en organisaties

EOa 7 De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de onderneming het economisch principe.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 1 De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland.
- EOa 2 De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de consument het economisch principe.
- ET 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe in verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.
- ET 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Productiefactor
 - Natuur
 - Arbeid
 - Kapitaal

Mogelijke leerlingenactiviteiten: herkennen, identificeren (benoemen), omschrijven, opsommen, plaatsen

- Conceptuele kennis
 - Productiefactoren: natuur, arbeid, kapitaal

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken

- Cognitieve dimensie leerplandoel: begrijpen
 - De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de onderneming het economisch principe.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: illustreren

Uitdagende doelen:

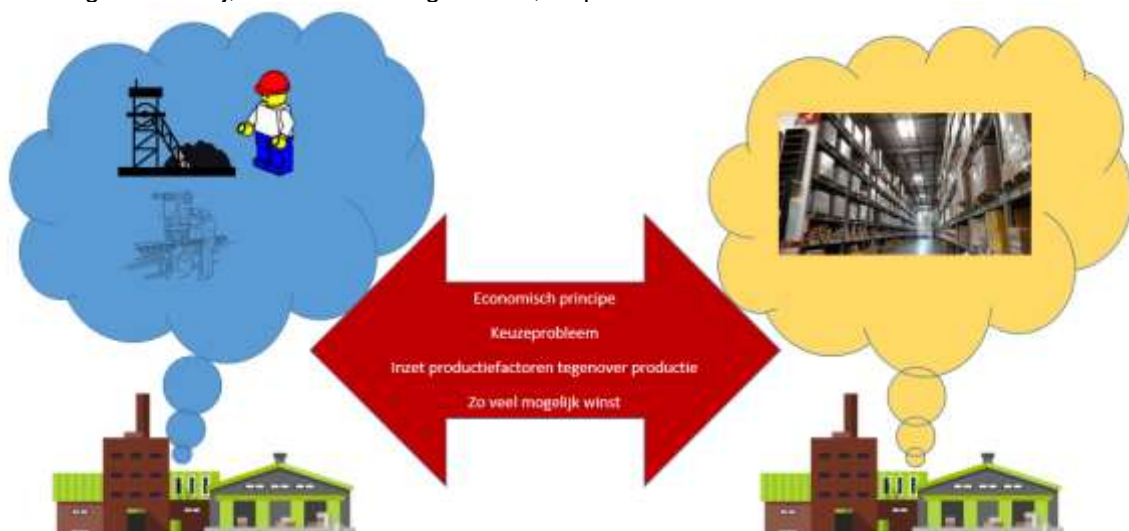
- Conceptuele kennis
 - Economisch principe voor de non-profit
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: **afleiden**, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustreeren** (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken
- Procedurele kennis
 - Totale kosten
 - Totale opbrengsten
 - Winst
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, **berekenen**, organiseren, toepassen

1.3. Toelichting

In doelstelling 2 hebben de leerlingen kennis gemaakt met het economisch principe vanuit het standpunt van de gezinnen. In deze doelstelling wordt het economisch principe bekeken vanuit het standpunt van de ondernemingen.

Het economisch principe houdt in dat er beperkte middelen zijn tegenover onbeperkte behoeften. Voor een onderneming betekent dit dat ze er naar streeft zo veel mogelijk te produceren met de inzet van zo weinig mogelijk middelen. Vanuit dit standpunt zal een onderneming (uit de profit-sector) kiezen voor deze productie waarbij de winst maximaal is.

Net als in doelstelling 2 benaderen we het economisch principe vanuit het buikgevoel. Het volstaat dat de leerlingen kunnen verwoorden dat een onderneming onvoldoende geld heeft om oneindig veel grondstoffen, arbeiders... in te zetten maar dat ze toch probeert om zo veel mogelijk producten te maken. Bijgevolg gaat een onderneming keuzes moeten maken met betrekking tot de inzet van productiefactoren en als gevolg daarvan de omvang van de productie. De onderneming moet keuzes maken: veel productiefactoren inzetten, levert een hoge productie op maar ook veel kosten. Omgekeerd levert weinig productiefactoren een lagere productie op en minder kosten. Uiteindelijk kiest de onderneming (als ze deel uitmaakt van de profit-sector) voor deze inzet waarvoor haar winst het grootste is. Dit besluit kan best aan de hand van een cijfervoorbeeld worden uitgelegd. Een schematische voorstelling kan hierbij, net als voor de gezinnen, helpen:



Om deze doelstelling beter te begrijpen, wordt er dieper in gegaan op de productiefactoren. Voor de eerste graad worden de productiefactoren beperkt tot natuur, arbeid en kapitaal:

- Productiefactoren: alle middelen die ingezet kunnen worden om goederen en diensten te produceren.
- Natuur: dit omvat alle natuurlijke rijkdommen en natuurkrachten zoals grond- en delfstoffen, planten, land, wind...
- Arbeid: dit is elke vorm van lichamelijke en geestelijke menselijke inzet met de bedoeling te produceren.
- Kapitaal: dit zijn geproduceerde goederen die ingezet worden om andere goederen te produceren zoals machines, gereedschappen, bedrijfsauto's, gebouwen...

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie⁶ model waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

⁶ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer vier tot zes uren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen

Productiefactor
Natuur
Arbeid
Kapitaal
Productiefactoren: natuur, arbeid, kapitaal

De eigen onderneming

Stap 1: Oproepen van voorkennis

- Je toont de schematische voorstelling van het economisch principe vanuit het standpunt van de gezinnen.
 Je vraagt de leerlingen om dit economisch principe te omschrijven.
- Via een onderwijsleergesprek leg je het verband met de ondernemingen rond de begrippen "keuzeprobleem", "zo veel mogelijk willen produceren", "beperkte middelen".
 De link met "zo veel mogelijk winst" leg je pas later.

Stap 2: De eigen onderneming

- Je verdeelt je klas in groepjes en stelt elk groepje de volgende vragen:
 - Als je een eigen onderneming mag opstarten, welke activiteit zou je onderneming dan uitvoeren?
 - Stel dat je voldoende geld hebt om de onderneming op te starten, wat zou je met dit geld doen om je productie op te starten?
 - Maak een indeling (vanuit het buikgevoel) van de aangekochte goederen en diensten.
- Elk groepje stelt haar resultaat voor, inclusief het criterium dat werd gebruikt om een indeling te maken..
 Je voorziet zelf een voorbeeld waarbij je de aangekochte goederen en diensten indeelt volgens de productiefactoren natuur, arbeid en kapitaal.

Stap 3: Synthese

- De begrippen "productiefactor", "natuur", "arbeid" en "kapitaal" worden ondergebracht in een digitale woordenlijst.

- Elk groepje maakt voor het eigen gekozen voorbeeld de indeling "natuur - arbeid - kapitaal". Indien het groepje deze indeling reeds gemaakt had, worden de leerlingen van dit groepje toegewezen aan een ander groepje.
- De indeling "natuur - arbeid - kapitaal" wordt ondergebracht in een digitale mindmap, voorzien van het eigen voorbeeld.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je maakt oefeningen aan in LearningApps waarbij de leerlingen de productiefactoren classificeren.
- Je geeft de leerlingen nieuwe cases. De leerlingen duiden per case aan in welke categorie de productiefactoren onder te brengen zijn.

De leerlingen illustreren vanuit het standpunt van de onderneming het economisch principe.

Cijfervoorbeelden

Stap 1: Probleemstelling

- Je herneemt de probleemstelling waar ondernemingen voor staan: "veel produceren = veel kosten" versus "beperkt produceren = lage kosten".
Hoe gaat een onderneming bepalen hoeveel ze gaat produceren?

Stap 2: Het cijfervoorbeeld

- Je geeft de leerlingen een case:
Onderneming "beautycase" maakt hoesjes voor smartphones. Om een hoesje te maken, heeft ze de volgende kosten:
 - Elk hoesje kost twee euro aan grondstoffen.
 - De arbeidskosten zijn afhankelijk van de productie:
 - bij een productie van 10 hoesjes zijn de arbeidskosten 200 euro;
 - bij een productie van 20 kost dit 300 euro;
 - bij een productie van 30 kost dit 350 euro;
 - bij een productie van 40 kost dit 400 euro;
 - bij een productie van 50 kost dit 500 euro;
 - bij een productie van 60 kost dit 700 euro;
 - bij een productie van 70 kost dit 1000 euro;
 - bij een productie van 80 kost dit 1400 euro.
 - De machinekosten zijn voor een productie van 10 gelijk aan 60 euro.
Om 10 extra hoesjes te produceren, nemen de machinekosten met vijf euro toe.
 - De hoesjes worden verkocht aan 15 euro per stuk.
- Deze cijfers kunnen in een tabel worden voorgesteld:

productie	grond- stoffen	arbeids- kosten	machine- kosten	totale kosten	Verkoop- prijs	opbrengsten	winst
10	20	200	60	280	15	150	-130
20	40	300	65	405	15	300	-105
30	60	350	70	480	15	450	-30
40	80	400	75	555	15	600	45
50	100	500	80	680	15	750	70
60	120	700	85	905	15	900	-5
70	140	1000	90	1230	15	1050	-180
80	160	1400	95	1655	15	1200	-455

- Je vraagt de leerlingen, op basis van deze cijfers, voor welke productie de onderneming gaat kiezen en waarom (50 omdat de winst daar het grootste is).

Stap 3: Synthese

- Dit principe omschrijf je als het "economisch principe".

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je geeft een aantal keuzeproblemen en de leerlingen bepalen of het over het 'economisch principe' gaat of niet.

Voorbeelden van mogelijke keuzeproblemen zijn:

- Een onderneming overweegt om drie werknemers extra in dienst te nemen om de productie te verhogen.
- Een onderneming overweegt om haar fabriek te verplaatsen naar China.
- Een onderneming laat scholen toe om met de leerlingen het productieproces te komen bekijken.
- Je vraagt de leerlingen om zelf drie voorbeelden te geven van het economisch principe
 - toegepast op een bakkerij;
 - toegepast op een kapsalon;
 - toegepast op Volvo Cars.
- Je geeft je leerlingen cases waarbij zij de omvang van de productie moeten bepalen. Hierbij kan er gekozen worden voor complexere situaties, bijvoorbeeld vanaf een bepaald productieniveau moet er een extra machine zijn. De tabel kan er dan als volgt uit zien:

productie	grond- stoffen	arbeids- kosten	machine- kosten	totale kosten	Verkoop- prijs	opbrengsten	winst
100	150	2000	1600	3750	11	1100	-2650
200	300	2600	1640	4540	11	2200	-2340
300	450	3000	1680	5130	11	3300	-1830
400	600	3200	1720	5520	11	4400	-1120
500	750	3300	1760	5810	11	5500	-310
600	900	3400	1800	6100	11	6600	500
700	1050	3600	3400	8050	11	7700	-350
800	1200	4000	3440	8640	11	8800	160
900	1350	4800	3480	9630	11	9900	270
1000	1500	6000	3520	11020	11	11000	-20
1100	1650	7000	3560	12210	11	12100	-110
1200	1800	8200	3600	13600	11	13200	-400

- Je kan je leerlingen, door gebruik te maken van een rekenblad, de tabel zelf laten opstellen waarbij ze gebruik kunnen maken van formules.
- Je kan gebruik maken van de tabellen van de cases om leerlingen grafieken te laten maken en de analyse, bijkomend, grafisch te maken. (Uitbreiding)
- Je kan de leerlingen het economisch principe ook laten toepassen op een onderneming in de non-profit, bijvoorbeeld een kinderdagverblijf van het OCMW. (Uitbreiding)
- De optimale productiegrootte is dan gelijk aan de grootste productie waarvoor er geen verlies is (in de onderstaande tabel zal een kinderdagverblijf van het OCMW kiezen voor 11 kinderen, een privé kinderdagverblijf voor 9 kinderen.).

aantal kinderen	kosten voor voeding, pampers...	arbeidskosten	kosten voor bedden, speelgoed...	totale kosten	verkoopprijs	opbrengsten	winst
1	2	100	28	130	30	30	-100
2	4	120	29	153	30	60	-93
3	6	135	30	171	30	90	-81
4	8	145	31	184	30	120	-64
5	10	150	32	192	30	150	-42
6	12	155	33	200	30	180	-20
7	14	165	34	213	30	210	-3
8	16	180	35	231	30	240	9
9	18	200	36	254	30	270	16
10	20	230	37	287	30	300	13
11	22	270	38	330	30	330	0
12	24	340	39	403	30	360	-43
13	26	420	40	486	30	390	-96
14	28	550	41	619	30	420	-199

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 8 De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 3 De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor.
- EOa 9 De leerlingen stellen aan de hand van de wet van vraag en aanbod voor hoe de prijs tot stand komt.
- ET 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Aanbod
 - Prijs
 - Aangeboden hoeveelheid
 - Aanbodcurve

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **herkennen**, **identificeren** (benoemen), **omschrijven**, opsommen, plaatsnemen

- Conceptuele kennis
 - Aanbodcurve
 - Beïnvloedende factoren zoals kosten en technologische veranderingen
 - Verschuiving van de aanbodcurve

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **afleiden**, **beschrijven**, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustreeren** (met voorbeelden), **interpreteren**, **onderscheiden**, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken

- Procedurele kennis
 - Grafisch opstellen van de aanbodcurve op basis van een tabel
 - Grafisch opstellen van de aanbodcurve op basis van een lineaire vergelijking
 - Grafisch voorstellen van de verschuiving van de aanbodcurve

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**

- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **voorstellen**

1.3. Toelichting

Vraag (leerplandoel 3), aanbod en de wisselwerking tussen vraag en aanbod (wet van vraag en aanbod - leerplandoel 9) maken deel uit van de kern van de economische wetenschappen. Inzicht in vraag en aanbod, opstellen van de bijbehorende tabellen en grafieken, begrip van beïnvloedende factoren en hun effecten... geven de leerlingen een goede vooruitblik van de aanpak die in de tweede en de derde graad (doorstroomgerichte studierichtingen uit het domein "Economie en organisatie") wordt gehanteerd. Het geeft de leerlingen (en de ouders) de nodige informatie zodat ze gefundeerd kunnen uitmaken of deze aanpak binnen hun interesse en mogelijkheden ligt.

Het is niet de bedoeling de aanbodcurve vanuit een wetenschappelijke benadering af te leiden (= leerstof derde graad). Wel worden de leerlingen, op het buikgevoel en via eenvoudige simulaties in de klas, geïntroduceerd in het verloop en mogelijke verschuivingen van de aanbodcurve. Centraal in dit doel staan:

- het aanvoelen van het verloop van de aanbodcurve (stijgend verloop: hoe hoger de prijs, hoe groter de aangeboden hoeveelheid),
- het in beeld brengen van de relatie "prijs - aangeboden hoeveelheid" via tabellen, grafieken en vergelijkingen (zowel manueel als via ICT),
- de factoren die het aanbod beïnvloeden en de verschuivingen die een verandering binnen deze factoren kunnen veroorzaken.

1.4. Verklarende begrippen

- Aangeboden hoeveelheid: aantal goederen dat aangeboden wordt tegen een bepaalde prijs.
- Aanbodcurve: een grafiek die het verband weergeeft tussen de prijs en de aangeboden hoeveelheid.

Opdat de leerlingen de verschillende concepten maximaal zouden aanvoelen, is het steeds werken met concrete contexten noodzakelijk, zowel bij het aanbrenge van de leerstof als bij het inoefenen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie⁷ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

⁷ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept* – Els Castelein e.a. – *Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer tien tot twaalf lesuren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Aangeboden hoeveelheid
Aanbodcurve (feitenkennis en conceptuele kennis)
Grafisch opstellen van de aanbodcurve op basis van een tabel
Grafisch opstellen van de aanbodcurve op basis van een lineaire vergelijking
De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor

Experiment met de leerlingen

Stap 1: Verband leggen tussen de aangeboden hoeveelheid en de prijs

- Je start de les met een experiment op basis van een case.

"Je wil als leerling wat extra zakgeld verdienen om een nieuwe smartphone te kopen. Je hebt vier manieren om dit te verdienen:

 - In een lokale winkel waar ze games verkopen, mag je op zaterdag de nieuwste games komen spelen. Jij moet tonen hoe het spel gespeeld wordt en klanten kunnen je dan vragen stellen over de games. Leuk, maar de inkomsten zijn wel beperkt. Om een ganse namiddag te spelen, krijg je 10 euro.
 - Je kan op zaterdagavond babysitten. Leuk om met kindjes te spelen en de inkomsten zijn ook wel aardig: 25 euro voor een ganse avond.
 - Je kan op zaterdagmorgen de rekken van een warenhuis helpen aanvullen. Zwaar werk maar qua inkomsten wel een interessante keuze. Je krijgt voor een zaterdagmorgen 40 euro.
 - Op school heb je deelgenomen aan een cursus 'fruittaarten bakken' en dit lukt heel goed. Je vertelt dit aan familie en vrienden en er is veel interesse om jouw taarten te kopen. Je hebt uitgerekend dat je op zaterdag (ganse dag) tien taarten kan bakken. Taarten bakken kost je vijf euro per taart. Je verkoopt je taarten aan vijf euro per stuk. Je zakgeld door de taarten te verkopen, bedraagt dan nul euro."
- Je vraagt de leerlingen welke van deze vier manieren ze verkiezen om het extra zakgeld te verdienen. Dit kan je visueel maken door de leerlingen voor een bepaalde hoek in de klas te laten kiezen.

Als alternatief kan je werken met een mentimeter.

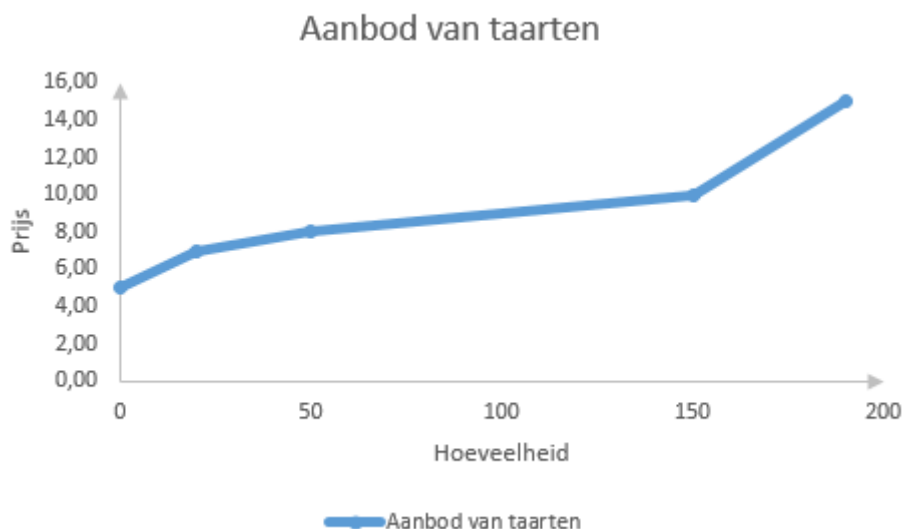
- Het verband tussen de verkoopprijs van vijf euro voor de taarten en het aantal taarten dat gebakken wordt, zet je in een tabel die er als volgt kan uitzien (enkel de eerste rij wordt voorlopig ingevuld):

Prijs van een taart	Hoeveelheid taarten dat gebakken wordt*
5,00	
* De hoeveelheid taarten dat gebakken wordt, is steeds gelijk aan het aantal leerlingen maal 10.	

- Je verhoogt de verkoopprijs van de taarten achtereenvolgens naar zeven euro (= 20 euro zakgeld), acht euro (= 30 euro zakgeld), tien euro (= 50 euro zakgeld) en vijftien euro (= 100 euro zakgeld). Elke leerling die kiest om taarten te bakken, bakt er per persoon tien (blijft ongewijzigd, ongeacht de leerling en de verkoopprijs). Per prijsverhoging vraag je voor welke bijverdienste de leerlingen kiezen door ze telkens opnieuw een hoek te laten kiezen.
- Je vult de tabel verder aan:

Prijs van een taart	Hoeveelheid taarten dat gebakken wordt*
5,00	
7,00	
8,00	
10,00	
15,00	
* De hoeveelheid taarten dat gebakken wordt, is steeds gelijk aan het aantal leerlingen maal 10.	

- De gegevens uit de tabel zet je in een grafiek met op de horizontale as de hoeveelheid (Q) en op de verticale as de prijs (P). Het is aangewezen om de grafiek zowel manueel als via een rekenblad op te stellen. De grafiek kan er als volgt uitzien (op basis van hypothetische getallen):



Stap 2: Omschrijving van de begrippen

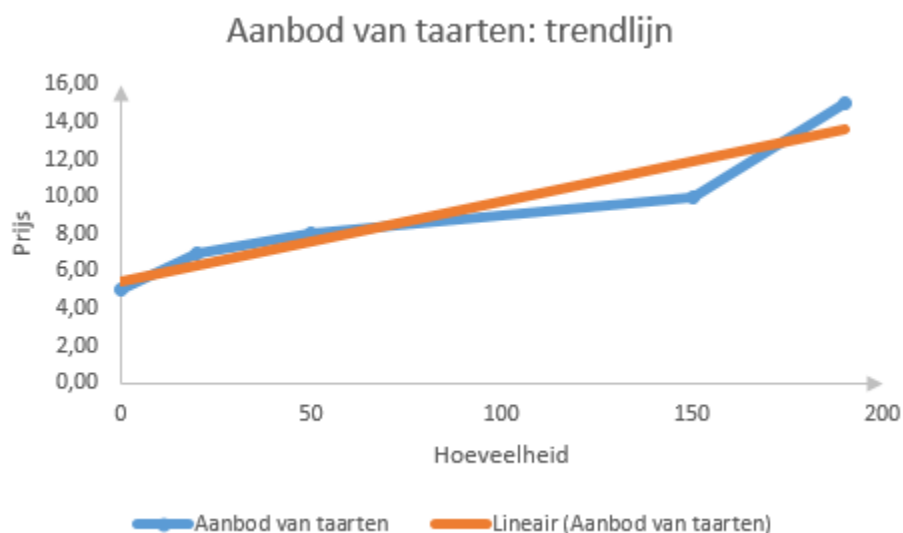
- Op basis van de grafische voorstelling kom je tot de begrippen "aangeboden hoeveelheid" en "aanbodcurve".
- Je neemt de begrippen "aangeboden hoeveelheid" en "aanbodcurve" op in een digitale woordenlijst.

Stap 3: Afleiden van het verloop van de aanbodcurve

- Op basis van de aanbodcurve uit stap 1 vraag je de leerlingen of ze het verband tussen de prijs en de aangeboden hoeveelheid kunnen omschrijven. De leerlingen komen tot het besluit dat een aanbodcurve een stijgend verloop kent (= naarmate de prijs stijgt, stijgt de aangeboden hoeveelheid).

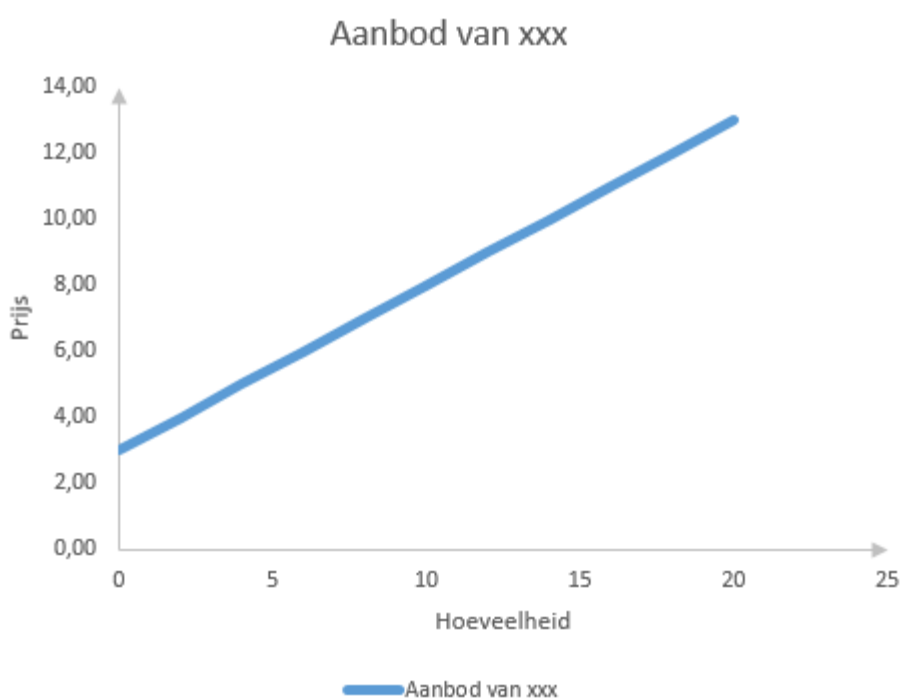
Stap 4: Opstellen van de aanbodcurve op basis van een lineaire vergelijking

- Om eenvoudiger met aanbodcurven te kunnen werken, stellen we de aanbodcurve voor door een rechte.
- De leerlingen kunnen dit grafisch zichtbaar maken door in een rekenblad de trendlijn aan te klikken. (Uitbreiding)



- Een mogelijke aanpak is de volgende:
 - De leerlingen krijgen een vergelijking van een aanbodcurve, bijvoorbeeld $q = 2 \cdot p - 6$
 - De leerlingen stellen zelf een tabel op waarbij ze voor verschillende prijzen de aangeboden hoeveelheid bepalen. Het is aangewezen dit zowel manueel als digitaal (rekenblad - gebruik maken van een formule) te doen.
 - De tabel en de grafiek kunnen er dan als volgt uitzien:

Prijs	Aangeboden hoeveelheid
3,00	0
4,00	2
5,00	4
6,00	6
7,00	8
8,00	10
9,00	12
10,00	14
11,00	16
12,00	18
13,00	20



- Na overleg met de collega wiskunde kan er ook bekeken worden of de leerlingen vanuit een tabel de lineaire vergelijking kunnen opstellen. (Uitbreiding)

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Het is aangewezen om alle bovenstaande toepassingen via meerdere opdrachten in te oefenen, zoals:
 - de aangeboden hoeveelheid voor een bepaalde prijs bepalen op basis van een tabel;
 - de aangeboden hoeveelheid voor een bepaalde prijs bepalen op basis van de grafische voorstelling van een vraagcurve;
 - de aangeboden hoeveelheid voor een bepaalde bepalen op basis van een lineaire vergelijking;
 - de prijs bij een bepaalde aangeboden hoeveelheid bepalen op basis van een tabel;

- de prijs bij een bepaalde aangeboden hoeveelheid bepalen op basis van de grafische voorstelling van een vraagcurve;
 - de prijs bij een bepaalde aangeboden hoeveelheid bepalen op basis van een lineaire vergelijking;
 - vanuit een tabel de grafische voorstelling van de aanbodcurve opstellen;
 - vanuit de grafische voorstelling van de aanbodcurve een tabel bepalen;
 - op basis van een lineaire vergelijking de grafische voorstelling van de aanbodcurve opstellen;
 - op basis van een lineaire vergelijking een tabel opstellen;
 - ...
- Het is aangewezen om de opdrachten op een activerende manier aan te bieden: check in duo, mentor en pupil, vier-twee-solo...
 - Het is aangewezen om bij het inoefenen de nadruk te leggen op een ICT-matige verwerking van de gegevens

Beïnvloedende factoren zoals kosten en technologische veranderingen
Verschuiving van de aanbodcurve
Grafisch voorstellen van de verschuiving van de aanbodcurve
De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor

Simulatie

Stap 1: Verband leggen tussen de aangeboden hoeveelheid en de kosten

- Je herneemt de oorspronkelijke case van dit doel en de bekomen resultaten uit het experiment (zie stap 1 - experiment met de leerlingen).
- Je brengt een nieuw element in: "Jouw grootouders willen je helpen en planten voor jou aardbeien. Hierdoor moet je geen aardbeien meer kopen voor op de taart. De kosten om een taart te maken, dalen daardoor tot drie euro. Wat gebeurt er met het aanbod?"
 Je herneemt de simulatie op basis van de gewijzigde situatie en vult de nieuwe gegevens aan in een tabel:

Prijs van een taart	Hoeveelheid taarten dat gebakken wordt (oorspronkelijke situatie)	Hoeveelheid taarten dat gebakken wordt (na verlaging van de kosten)
5,00		
7,00		
8,00		
10,00		
15,00		
<small>* De hoeveelheid taarten dat gebakken wordt, is steeds gelijk aan het aantal leerlingen maal 10.</small>		

- De nieuwe aanbodcurve wordt grafisch voorgesteld.
- De leerlingen formuleren een besluit: "Als de kostprijs om een product te maken daalt, verschuift de aanbodcurve naar rechts".
- Je kan de omgekeerde redenering (kostprijs stijgt) maken op basis van een onderwijlsleergesprek of door een nieuwe simulatie te maken.

Stap 2: Verband leggen tussen de aangeboden hoeveelheid en technologische ontwikkeling

- Je herneemt de oorspronkelijke case van dit doel en de bekomen resultaten uit het experiment (zie stap 1 - experiment met de leerlingen).
- Je brengt opnieuw een nieuw element in: "Jouw ouders kopen een nieuwe oven waardoor je tezelfdertijd twee taarten kan bakken. Het aantal taarten dat je op een zaterdag kan bakken, stijgt daardoor naar 16 fruittaarten. Wat gebeurt er met het aanbod?"
Je herneemt de simulatie op basis van de gewijzigde situatie en vult de nieuwe gegevens aan in een tabel:

Prijs van een taart	Hoeveelheid taarten dat gebakken wordt (1 taart per bakbeurt)	Hoeveelheid taarten dat gebakken wordt (2 taarten per bakbeurt)
5,00		
7,00		
8,00		
10,00		
15,00		

* De hoeveelheid taarten dat gebakken wordt, is steeds gelijk aan het aantal leerlingen maal 10.

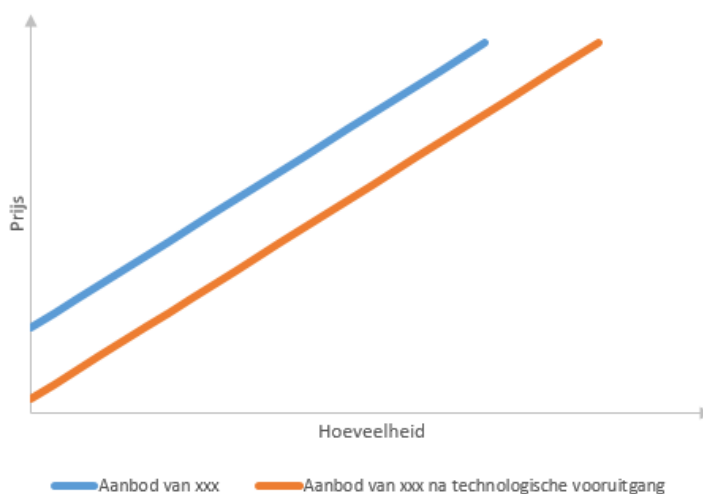
- De nieuwe aanbodcurve wordt grafisch voorgesteld.
- De leerlingen formuleren een besluit: "Bij technologische vooruitgang verschuift de aanbodcurve naar rechts".

Stap 3: Synthese

- Je maakt een overzicht van de aangehaalde oorzaken voor een verschuiving van de vraagcurven en hun effect:



Aanbod van xxx als gevolg van technologische vooruitgang



Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Het is aangewezen om alle bovenstaande toepassingen (als gevolg van een daling van de kosten of een technologische vooruitgang) via meerdere opdrachten in te oefenen zoals:
 - vanuit een gewijzigde tabel de nieuwe aangeboden hoeveelheid bij een bepaalde prijs bepalen;
 - vanuit een gewijzigde tabel de nieuwe prijs bij een bepaalde aangeboden hoeveelheid bepalen;
 - vanuit een gewijzigde tabel de oorspronkelijke aanbodcurve en de nieuwe aanbodcurve tekenen;
 - vanuit de grafische voorstelling van een wijziging de nieuwe aangeboden hoeveelheid bij een bepaalde prijs bepalen;
 - vanuit de grafische voorstelling van een wijziging de nieuwe prijs bij een bepaalde aangeboden hoeveelheid bepalen;
 - vanuit de grafische voorstelling van een wijziging de gewijzigde tabel afleiden;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking de nieuwe aangeboden hoeveelheid bij een bepaalde prijs bepalen;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking de nieuwe prijs bij een bepaalde aangeboden hoeveelheid bepalen;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking de nieuwe tabel afleiden;
 - vanuit de gewijzigde lineaire vergelijking de nieuwe grafiek opstellen;
 - ...
- Het is aangewezen om de opdrachten op een activerende manier aan te bieden: check in duo, mentor en pupil, vier-twee-solo...
- Het is aangewezen om bij het inoefenen de nadruk te leggen op een ICT-matige verwerking van de gegevens

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 9 De leerlingen stellen aan de hand van de wet van vraag en aanbod voor hoe de prijs tot stand komt.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 3 De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor.
- EOa 8 De leerlingen stellen het verloop van de aanbodcurve voor.
- ET 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.
- ET 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Marktprijs, evenwichtsprijs, evenwichtshoeveelheid, vraagoverschot, aanbodoverschot
- Conceptuele kennis
 - Wet van vraag en aanbod: marktprijs, evenwichtsprijs, evenwichtshoeveelheid, vraagoverschot, aanbodoverschot

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **herkennen**, **identificeren** (benoemen), **omschrijven**, opsommen, plaatsen

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **afleiden**, **beschrijven**, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustreeren** (met voorbeelden), **interpreteren**, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken

- Procedurele kennis
 - Afleiden van de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid uit een tabel
 - Afleiden van de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid uit een grafiek
 - Algebraïsch afleiden van de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**

- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen stellen aan de hand van de wet van vraag en aanbod voor hoe de prijs tot stand komt.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **voorstellen**

Uitdagende doelen:

- Conceptuele kennis
 - Verschuivingen van de vraagcurve en / of de aanbodcurve: effect op de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken
- Procedurele kennis
 - Verschuivingen van de vraagcurve en / of de aanbodcurve: effect op de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, **berekenen**, organiseren, toepassen

1.3. Toelichting

Vraag (leerplandoel 3), aanbod (leerplandoel 8) en de wisselwerking tussen vraag en aanbod (wet van vraag en aanbod) maken deel uit van de kern van de economische wetenschappen. Inzicht in vraag en aanbod, opstellen van de bijbehorende tabellen en grafieken, begrip van beïnvloedende factoren en hun effecten... geven de leerlingen een goede vooruitblik van de aanpak die in de tweede en de derde graad (doorstroomgerichte studierichtingen uit het domein "Economie en organisatie") wordt gehanteerd. Het geeft de leerlingen (en de ouders) de nodige informatie zodat ze gefundeerd kunnen uitmaken of deze aanpak binnen hun interesse en mogelijkheden ligt.

In de leerplandoelen 3 en 8 werden respectievelijk de vraagcurve en de aanbodcurve besproken. In dit leerplandoel komen de beide concepten samen via de wisselwerking tussen vraag en aanbod. Het is de bedoeling om via eenvoudige maar concrete cases de wisselwerking aan te tonen en de leerlingen te laten aanvoelen hoe het evenwicht tot stand komt. Hierbij biedt een benadering via zowel tabellen, grafieken als vergelijkingen een meerwaarde.

Zodra de leerlingen inzicht hebben in de manier waarop de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid tot stand komt, worden de gevolgen van verschuivingen in de vraagcurve of aanbodcurve besproken. Opnieuw biedt een benadering via zowel tabellen, grafieken als vergelijkingen een meerwaarde. Voor leerlingen / leerlingengroepen die extra uitdaging nodig hebben, kunnen de gevolgen van een gelijktijdige verschuiving bestudeerd worden maar dit maakt geen deel uit van de standaardbenadering (uitdagend doel).

1.4. Verklarende begrippen

- Marktprijs: de prijs die de koper betaalt aan de verkoper voor de aankoop van een goed.
- Evenwichtsprijs: de prijs waarbij de gevraagde hoeveelheid gelijk is aan de aangeboden hoeveelheid.
- Evenwichtshoeveelheid: de hoeveelheid goederen dat verkocht wordt bij de evenwichtsprijs. In dit geval is er noch een tekort, noch een overschot van dit goed.
- Vraagoverschot: de gevraagde hoeveelheid overtreft de aangeboden hoeveelheid. Kopers merken dit doordat er een tekort is aan dit goed.

- Aanbodoverschot: de aangeboden hoeveelheid overtreft de gevraagde hoeveelheid. Bedrijven merken dit doordat er ongewenste voorraden ontstaan.

Opdat de leerlingen de verschillende concepten maximaal zouden aanvoelen, is het noodzakelijk om te werken met concrete contexten, zowel bij het aanbrengen van de leerstof als bij het inoefenen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie⁸ model waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

⁸ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer acht tot twaalf lesuren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhouden die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Marktprijs, evenwichtsprijs, evenwichtshoeveelheid, vraagoverschot, aanbodoverschot
Wet van vraag en aanbod: marktprijs, evenwichtsprijs, evenwichtshoeveelheid, vraagoverschot, aanbodoverschot
Afleiden van de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid uit een tabel
Afleiden van de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid uit een grafiek
Algebraïsch afleiden van de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid
De leerlingen stellen aan de hand van de wet van vraag en aanbod voor hoe de prijs tot stand komt

Analyse op basis van een case

Stap 1: Samenbrengen van vraag en aanbod op basis van een tabel

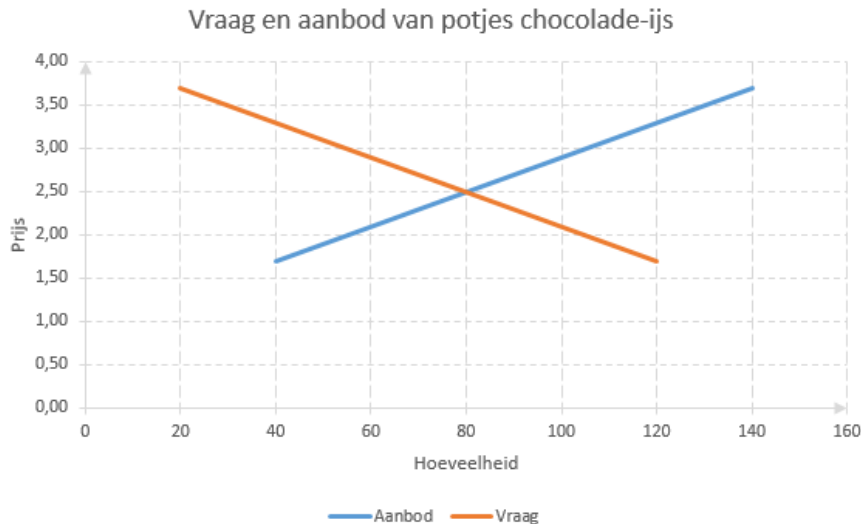
- Bioboerderij "de gelukkige koe" maakt lekker vanille-ijs. De boerderij verkoopt dit vanille-ijs in potjes van 400 gram. De leerlingen van het nabijgelegen atheneum hebben de vraag naar deze potjes ijs onderzocht en de bioboerderij heeft haar aanbod zelf in kaart gebracht. De resultaten kunnen samengevat worden in de volgende tabel:

Vraag en aanbod van potjes vanille-ijs		
prijs	Vraag	Aanbod
2,00	200	50
2,20	180	60
2,40	160	70
2,60	140	80
2,80	120	90
3,00	100	100
3,20	80	110
3,40	60	120
3,60	40	130
3,80	20	140
4,00	0	150

- Je laat de leerlingen achtereenvolgens voor drie prijzen ($p_1 = 2,60$ euro; $p_2 = 3,00$ euro en $p_3 = 3,60$ euro) de volgende vragen beantwoorden (Je kan hiervoor de placematmethode gebruiken, check in duo...):
 - Hoeveel bedraagt de gevraagde hoeveelheid voor deze prijs?
(Voor p_1 : 140; p_2 : 100; p_3 : 40)
 - Hoeveel bedraagt de aangeboden hoeveelheid voor deze prijs?
(Voor p_1 : 80; p_2 : 100; p_3 : 130)
 - De vraag is groter / gelijk aan / kleiner dan het aanbod. (schrappen wat niet past)
(Voor p_1 : groter; p_2 : gelijk aan; p_3 : kleiner)
 - Welke term is hierbij van toepassing: vraagoverschot / aanbodoverschot / evenwicht?
(Voor p_1 : vraagoverschot; p_2 : evenwicht; p_3 : aanbodoverschot)
 - Hoe zou je dit in de praktijk merken?
(Voor p_1 : de potjes ijs zijn elke dag rond de middag al uitverkocht - de boerderij moet klanten teleurstellen dat ze geen ijs meer kunnen kopen.
Voor p_2 : de potjes ijs zijn elke avond op zonder dat de boerderij klanten moet teleurstellen en zonder dat de boerderij met overschotten blijft zitten.
Voor p_3 : de potjes ijs worden niet allemaal verkocht - de boerderij blijft met onverkocht voorraden zitten.)
 - Hoe gaat hierop gereageerd worden?
(Voor p_1 : de boerderij gaat haar prijzen verhogen waardoor ze zelf meer potjes ijs gaat maken. Anderzijds haken een aantal klanten af. De boerderij gaat de prijs telkens een beetje verhogen tot de gevraagde hoeveelheid overeen gaat komen met de aangeboden hoeveelheid. Ze gaat dit merken doordat ze geen ongewenste voorraden gaat opstapelen en anderzijds doordat ze geen klanten moet teleurstellen.
Voor p_2 : vraag en aanbod zijn in evenwicht. De boerderij krijgt geen ongewenste voorraden en de boerderij moet geen klanten teleurstellen. Ze gaat de prijs behouden.
Voor p_3 : de boerderij gaat de prijs verlagen om van haar voorraden af te geraken. Ze blijft de prijs verder verlagen tot het moment dat ze geen ongevraagde voorraden meer opstapelt en ze geen klanten moet teleurstellen.)
 - Voor welke prijs zijn vraag en aanbod in evenwicht? Hoe zie je dit in de tabel?
($p = 3,00$ euro; voor deze prijs zijn de gevraagde en de aangeboden hoeveelheden gelijk, namelijk 100)

Stap 2: Samenbrengen van vraag en aanbod op basis van een grafiek

- Bioboerderij "de gelukkige koe" maakt naast vanille-ijs ook potjes chocolade-ijs van 300 gram. De leerlingen van het nabij gelegen atheneum hebben ook de vraag en het aanbod van potjes chocolade-ijs in kaart gebracht en dit aan de hand van een grafiek:



- Je laat de leerlingen achtereenvolgens voor drie prijzen ($p_1 = 3,50$ euro; $p_2 = 1,70$ euro en $p_3 = 2,50$ euro) de volgende vragen beantwoorden (Je kan hiervoor de placematmethode gebruiken, check in duo...):
 - Hoeveel bedraagt de gevraagde hoeveelheid voor deze prijs?
(Voor p_1 : 30; p_2 : 120; p_3 : 80)
 - Hoeveel bedraagt de aangeboden hoeveelheid voor deze prijs?
(Voor p_1 : 130; p_2 : 40; p_3 : 80)
 - De vraag is groter / gelijk aan / kleiner dan het aanbod. (schrappen wat niet past)
(Voor p_1 : kleiner; p_2 : groter; p_3 : gelijk aan)
 - Welke term is hierbij van toepassing: vraagoverschot / aanbodoverschot / evenwicht?
(Voor p_1 : aanbodoverschot; p_2 : vraagoverschot; p_3 : evenwicht)
 - Hoe zou je dit in de praktijk merken?
(Voor p_1 : de potjes chocolade-ijs worden niet allemaal verkocht - de boerderij blijft met ongewenste voorraden zitten.
Voor p_2 : de potjes ijs zijn elke dag voor de middag al uitverkocht - de boerderij moet klanten teleurstellen dat ze geen ijs meer kunnen kopen.
Voor p_3 : de potjes ijs zijn elke avond op zonder dat de boerderij klanten moet teleurstellen en zonder dat de boerderij met overschotten blijft zitten.)
 - Hoe gaat hierop gereageerd worden?
(Zie case vanille-ijs)
 - Voor welke prijs zijn vraag en aanbod in evenwicht? Hoe merk je dit in de grafiek?
($p = 2,50$ euro; voor deze prijs zijn de gevraagde en de aangeboden hoeveelheden gelijk, namelijk 80; je merkt dit doordat de vraagcurve en de aanbodcurve elkaar in dit punt snijden.)

Stap 3: Samenbrengen van vraag en aanbod op basis van de vergelijkingen van de vraagcurve en de aanbodcurve

- Bioboerderij "de gelukkige koe" maakt naast vanille-ijs en chocolade-ijs ook nog potjes muntijs van 250 gram. Ook voor muntijs werden de vraag en het aanbod in kaart gebracht en dit aan de hand van de vergelijkingen van de vraagcurve en de aanbodcurve:
 - Vraagcurve: $Q = 800 - 200.P$
 - Aanbodcurve: $Q = -40 + 100.P$
- Je laat de leerlingen achtereenvolgens voor drie prijzen ($p_1 = 2,00$ euro; $p_2 = 4,00$ euro en $p_3 = 2,80$ euro) de volgende vragen beantwoorden (Je kan hiervoor de placematmethode gebruiken, check in duo...):
 - Hoeveel bedraagt de gevraagde hoeveelheid voor deze prijs?
(Voor p_1 : 400; p_2 : 0; p_3 : 240)
 - Hoeveel bedraagt de aangeboden hoeveelheid voor deze prijs?
(Voor p_1 : 160; p_2 : 360; p_3 : 240)
 - De vraag is groter / gelijk aan / kleiner dan het aanbod. (schrappen wat niet past)
(Voor p_1 : groter; p_2 : kleiner; p_3 : gelijk aan)
 - Welke term is hierbij van toepassing: vraagoverschot / aanbodoverschot / evenwicht?
(Voor p_1 : vraagoverschot; p_2 : aanbodoverschot; p_3 : evenwicht)
 - Hoe zou je dit in de praktijk merken?
(Zie case vanille-ijs)
 - Hoe gaat hierop gereageerd worden?
(Zie case vanille-ijs)
 - Voor welke prijs zijn vraag en aanbod in evenwicht? Hoe merk je dit in de grafiek?
($p = 2,80$ euro; voor deze prijs zijn de gevraagde en de aangeboden hoeveelheden gelijk, namelijk 240;
je merkt dit doordat de vraagcurve " $Q = 800 - 200.P$ " en de aanbodcurve " $Q = -40 + 100.P$ " aan elkaar gelijk te stellen:

$$800 - 200.P = -40 + 100.P$$

$$800 + 40 = 200.P + 100.P$$

$$840 = 300.P$$

$$840 / 300 = P$$

$$2,8 = P$$

$$Q = 800 - 200.2,8 = 240 \text{ (gevraagde hoeveelheid)}$$

$$Q = -40 + 100.2,8 = 240 \text{ (aangeboden hoeveelheid)}$$

Stap 4: Synthese

- Op basis van de bovenstaande cases kom je tot de begrippen "marktprijs", "evenwichtsprijs", "evenwichtshoeveelheid", "vraagoverschot", "aanbodoverschot".
- Deze begrippen neem je op in de digitale woordenlijst.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Het is aangewezen om alle bovenstaande toepassingen via meerdere opdrachten in te oefenen (de eerder gestelde vragen kunnen hierbij als terugkerend patroon gebruikt worden), afwisselend op basis van een tabel, een grafiek en vergelijkingen.
De eerder gestelde vragen (zie case) kunnen hierbij (deels) als terugkerend patroon gebruikt worden.
- Het is aangewezen om de opdrachten op een activerende manier aan te bieden: check in duo, mentor en pupil, vier-twee-solo...
- Het is aangewezen om bij het inoefenen de nadruk te leggen op een ICT-matige verwerking van de gegevens.

Stap 5: Gevolgen van een verschuiving van de vraagcurve (Uitbreiding)

- Verwijzend naar het leerplandoel 3 kan je in de bovenstaande case een verschuiving van de vraagcurve simuleren (bijvoorbeeld: prijsverlaging van ijs in de supermarkt, een besmetting met een bacterie van traditioneel ijs...).
Je kan de gevolgen zowel via een tabel, een grafiek of vergelijkingen aantonen.
De eerder gestelde vragen (zie case) kunnen hierbij als terugkerend patroon gebruikt worden waarbij telkens de vergelijking wordt gemaakt tussen de oorspronkelijke situatie en de nieuwe situatie.
- Als synthese geef je de gevolgen van een verschuiving van de vraagcurve grafisch weer:
 - Toename van de vraagcurve: evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid stijgen

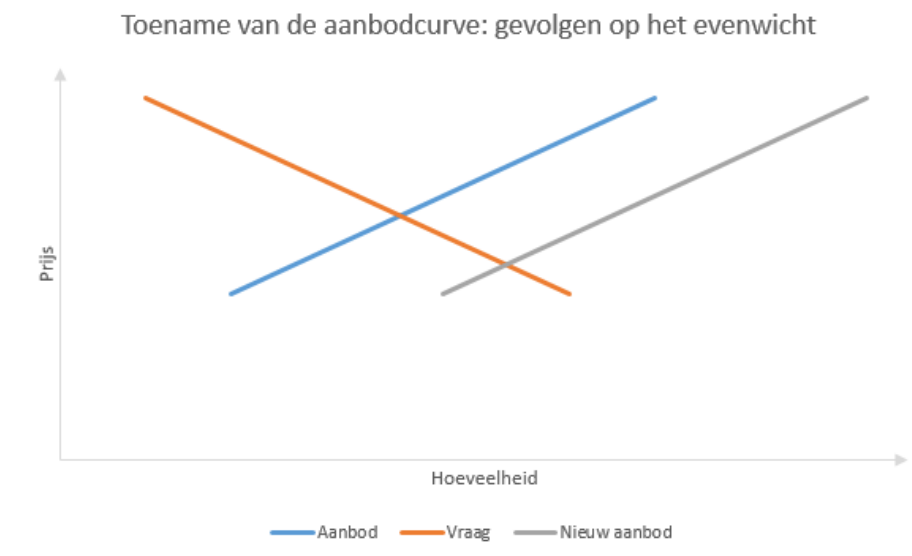


- Afname van de vraagcurve: evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid dalen

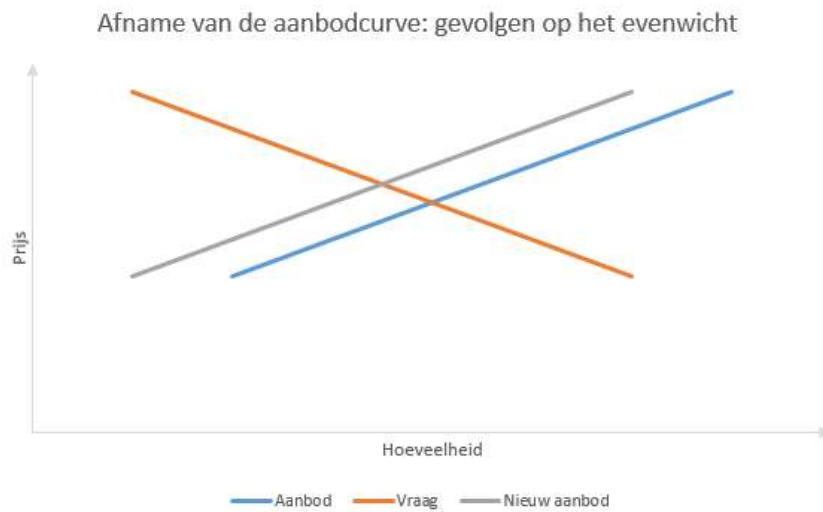


Stap 6: Gevolgen van een verschuiving van de aanbodcurve (Uitbreiding)

- Verwijzend naar het leerplandoel 8 kan je in de bovenstaande case een verschuiving van de aanbodcurve simuleren (bijvoorbeeld: nieuwe machine, voer voor de koeien wordt goedkoper...).
Je kan de gevolgen zowel via een tabel, een grafiek of vergelijkingen aantonen.
De eerder gestelde vragen (zie case) kunnen hierbij als terugkerend patroon gebruikt worden waarbij telkens de vergelijking wordt gemaakt tussen de oorspronkelijke situatie en de nieuwe situatie.
- Als synthese geef je de gevolgen van een verschuiving van de aanbodcurve grafisch weer:
 - Toename van de aanbodcurve: evenwichtsprijs daalt en evenwichtshoeveelheid stijgt

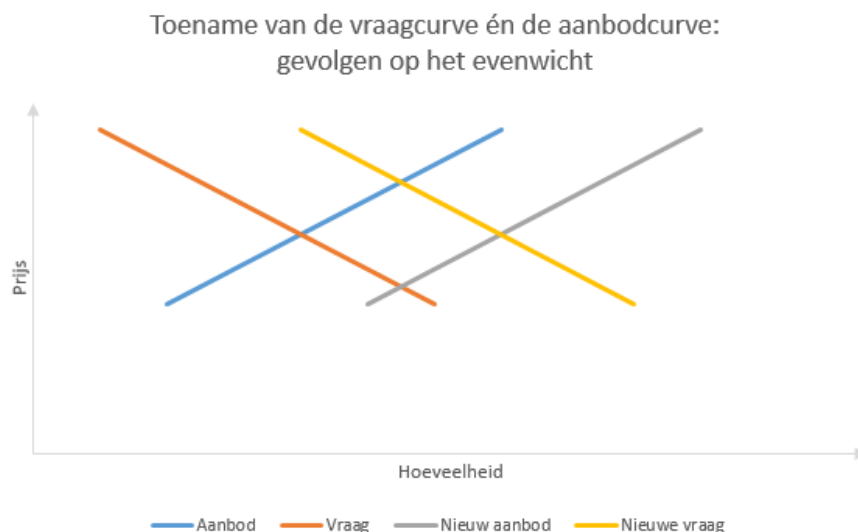


- Afname van de aanbodcurve: evenwichtsprijs stijgt en evenwichtshoeveelheid daalt

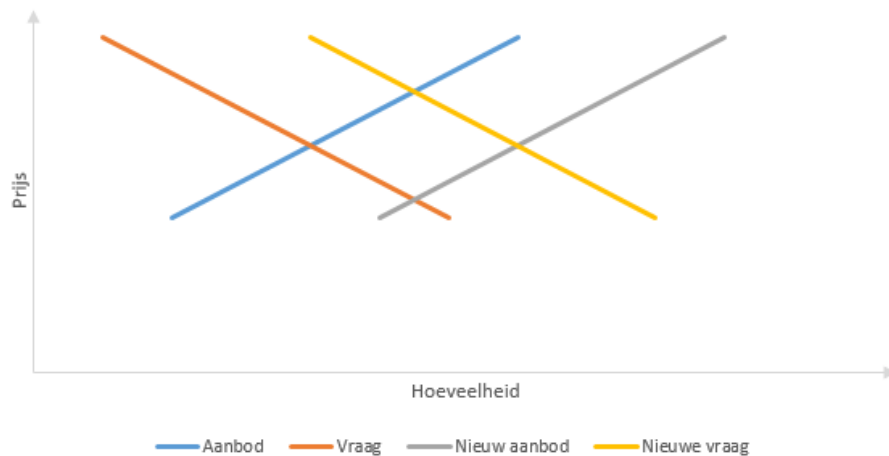


Stap 7: Gevolgen van een gelijktijdige verschuiving van de vraagcurve en de aanbodcurve (Uitbreiding)

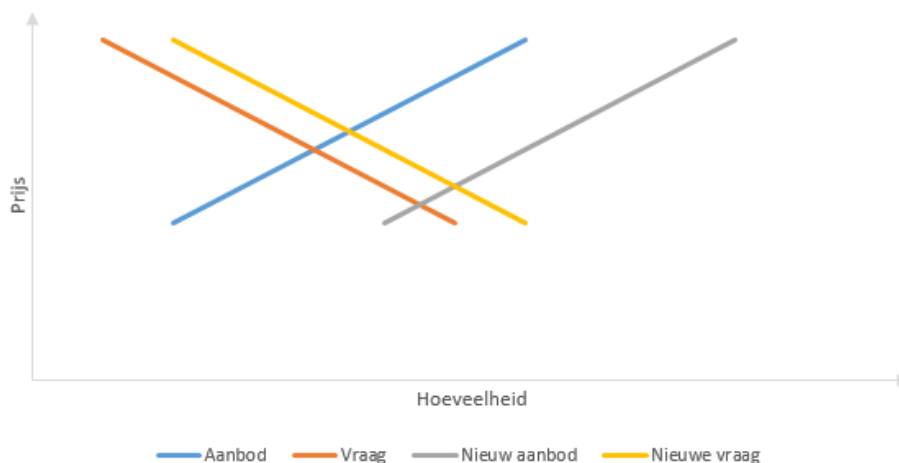
- Voor leerlingen of groepen die extra uitdaging nodig hebben, kan je in de bovenstaande case een gelijktijdige verschuiving van de vraagcurve en de aanbodcurve simuleren. Je kan de gevolgen zowel via een tabel, een grafiek of vergelijkingen aantonen. De eerder gestelde vragen (zie case) kunnen hierbij als terugkerend patroon gebruikt worden waarbij telkens de vergelijking wordt gemaakt tussen de oorspronkelijke situatie en de nieuwe situatie.
- Als synthese geef je de gevolgen van een verschuiving van een gelijktijdige verschuiving grafisch weer. In tegenstelling tot een verschuiving van de vraagcurve of de aanbodcurve, kunnen de gevolgen verschillend zijn:
 - Toename van de vraagcurve én de aanbodcurve: evenwichtsprijs stijgt, blijft gelijk of daalt én de evenwichtshoeveelheid stijgt steeds:



Toename van de vraagcurve én de aanbodcurve: gevolgen op het evenwicht



Toename van de vraagcurve én de aanbodcurve: gevolgen op het evenwicht



- Analoog kan je de drie andere situaties aanbrengen.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je kan alle bovenstaande toepassingen via meerdere opdrachten inoefenen (de eerder gestelde vragen kunnen hierbij als terugkerend patroon gebruikt worden), afwisselend op basis van een tabel, een grafiek en vergelijkingen.
De eerder gestelde vragen (zie case) kunnen hierbij (deels) als terugkerend patroon gebruikt worden waarbij telkens de vergelijking wordt gemaakt tussen de oorspronkelijke situatie en de nieuwe situatie.
- Het is aangewezen om de opdrachten op een activerende manier aan te bieden: check in duo, mentor en pupil, vier-twee-solo...
- Het is aangewezen om bij het inoefenen de nadruk te leggen op een ICT-matige verwerking van de gegevens.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 10 De leerlingen analyseren de bedrijfskolom van meerdere producten.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 1 De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland.
- ET 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe in verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Bedrijfskolom

Mogelijke leerlingenactiviteiten: herkennen, identificeren (benoemen), omschrijven, opsommen, plaatsen
- Conceptuele kennis
 - Bedrijfssectoren: primaire sector, secundaire sector, tertiaire sector, quataire sector
 - Bedrijfskolom
 - Toegevoegde waarde
 - Macrotrends met betrekking tot
 - duurzaamheid zoals circulaire economie
 - technologische evoluties zoals online verkoop

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken
- Procedurele kennis
 - Opstellen van een bedrijfskolom
 - Berekenen van de toegevoegde waarde

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, toepassen
- Cognitieve dimensie leerplandoel: analyseren
 - De leerlingen analyseren de bedrijfskolom van meerdere producten.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: analyseren

Uitdagend doel:

- Conceptuele kennis
 - Logistieke keten zoals opslag, distributie, verpakking
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustre**ren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleg**gen, vergelijken

1.3. Toelichting

Aan de hand van verschillende voorbeelden maken de leerlingen kennis met de bedrijfskolom. Ze zijn in staat om zelf een eenvoudige bedrijfskolom op te stellen. Met eenvoudig bedoelen we dat het voor de leerlingen haalbaar moet zijn om de verschillende stappen in kaart te brengen. Zo kan de bedrijfskolom van een drone wel tot de verbeelding spreken van de leerlingen, maar het is niet evident om hiervan zelf een correcte bedrijfskolom op te stellen. Hou het dus bij voorbeelden zoals appelsap, katoenen T-shirt, chocolade...

De bespreking van het begrip toegevoegde waarde gebeurt eveneens aan de hand van eenvoudige cijfervoorbeelden. De focus ligt op het inzicht dat de leerlingen moeten hebben in het begrip toegevoegde waarde.

Tot slot is er is ook aandacht voor een aantal macrotrends inzake duurzaamheid en technologische evoluties. De voorbeelden in deze fiche zijn uitgewerkt voor de circulaire economie en de online aankopen. Het staat je vrij om andere trends te onderzoeken met de leerlingen.

1.4. Verklarende begrippen:

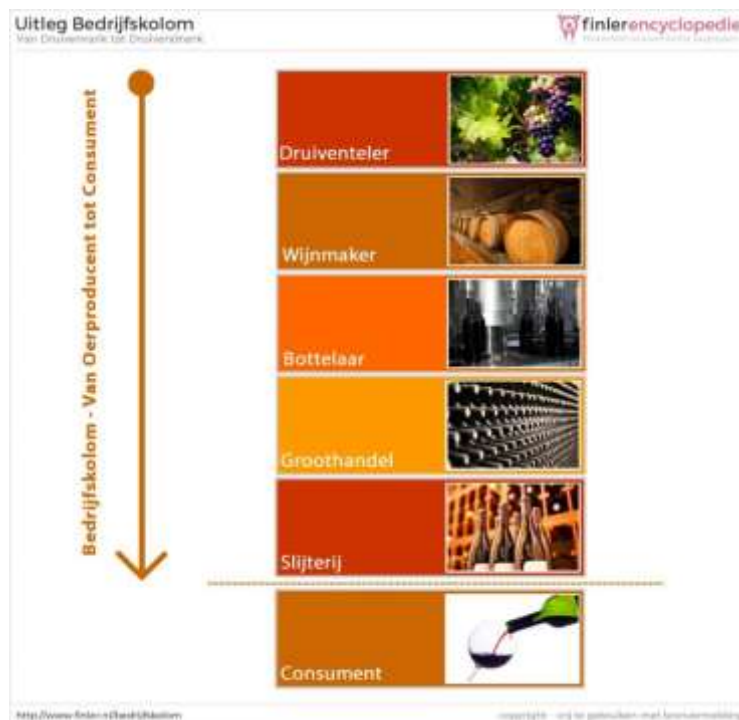
- Bedrijfskolom: de bedrijfskolom is een schematisch overzicht van alle stappen die een product doorloopt. Het schema start bij de producent van grondstoffen en eindigt bij de detailhandel waar het als eindproduct aan de consument wordt aangeboden.

Vertrekkend vanuit deze definitie wordt de bedrijfskolom als volgt voorgesteld:

- Bovenaan de kolom staat de producent van de grondstof(fen) en onderaan de consument. In alle stappen ertussen wordt de grondstof gedolven, geoogst, verhandeld, getransporteerd, verwerkt tot halffabricaat (tussenproduct), verwerkt tot eindproduct, verkocht via een groothandel om uiteindelijk in de schappen te belanden van de detailhandel.

In de bedrijfskolom noteren we dus alle bedrijven die betrokken worden in het proces van grondstof tot eindproduct.

- o Voorbeeld van een bedrijfskolom:



- Primaire sector: Dit is de agrarische sector en bedrijven die delfstoffen winnen. Voorbeelden: bosbouw, veeteelt, zoutwinning, olie- en gaswinning, visserij...
- Secundaire sector: Dit is de sector die goederen produceert. Van welke type industrie er sprake is, maakt niet uit. Dit kan gaan over het verder produceren van grondstoffen uit de primaire sector, het maken van auto's in een fabriek, het verwerken van PMD tot fleecetruien... Voorbeelden: auto-industrie, bouwnijverheid...
- Tertiaire sector: Dit is de dienstverlenende sector die winst wil maken. Voorbeelden: accountants, banken, kappers, verzekeringsmaatschappijen, transportbedrijven, horeca...
- Quartaire sector: Dit is de dienstverlenende sector die winst niet als hoofddoel heeft. Voorbeelden: onderwijs en onderzoek, openbare orde en veiligheid, sociale zekerheid, zorg en welzijn, cultuur en recreatie...
- Circulaire economie: Dit is een model van productie en consumptie, waarbij bestaande materialen en producten zo lang mogelijk worden gedeeld, verhuurd, herbruikt, hersteld, opgeknapt en gerecycleerd om meer waarde te creëren. Op deze manier wordt de levenscyclus van producten uitgebreid. In de praktijk betekent dit dat het afval tot een minimum wordt beperkt. Wanneer een product het einde van zijn levensduur bereikt, worden de materialen zoveel mogelijk binnen de economie gehouden. Deze kunnen keer op keer productief worden gebruikt, waardoor meer waarde wordt gecreëerd.
- Logistieke keten: Dit zijn alle noodzakelijke activiteiten om een product het traject van producent tot eindgebruiker te laten doorlopen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie⁹ model waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer acht tot twaalf lessen van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Bedrijfskolom

Bedrijfssectoren: primaire sector, secundaire sector, tertiaire sector, quataire sector

Opstellen van een bedrijfskolom

Stap 1: Groepeer oefening

- Je verdeelt de klas in groepjes. Elk groepje krijgt een set van (identieke) afbeeldingen met voorbeelden van activiteiten uit de verschillende sectoren (primaire, secundaire, tertiaire en quataire sector - zie bijlage). De leerlingen zoeken naar een logisch verband tussen de verschillende afbeeldingen en sorteren de afbeeldingen in vier groepen. Daarna vergelijken twee groepen hun antwoorden met elkaar: men luistert en stuurt eventueel de antwoorden bij.
- De leerlingen vergelijken hun antwoorden met het oplossingsmodel en verbeteren waar nodig.
- Aan de hand van een onderwijsleergesprek worden de verschillende categorieën (primaire -, secundaire -, tertiaire - en quataire sector) benoemd.
- De leerlingen vullen de digitale woordenlijst (= integratie met ICT) aan met de betekenis van de begrippen en noteren hierbij de voorbeelden van de oefening.

⁹ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

- Via een extra oefening krijgen de leerlingen de kans om deze begrippen aan de hand van nieuwe voorbeelden in te oefenen. Via de learning apps 'groeperen' kun je snel en eenvoudig dergelijke oefening opmaken. Een voorbeeld vind je door de QR-code te scannen of te klikken op [deze link](#).



Stap 2: Opstellen bedrijfskolom

- Je zoomt nu verder in op een concreet product naar keuze, bijvoorbeeld het brood in de supermarkt.
Je toont hierbij de afbeelding van de broodafdeling in een supermarkt naar keuze. Aan de hand van vraag en antwoord noteer je op het bord de verschillende actoren in het productieproces waarbij de volgorde van de bedrijfskolom wordt gerespecteerd.
Indien nodig vraag je ook op welke manier de verschillende 'deelproducten' worden getransporteerd.
Aan het einde van deze oefening benoem je het begrip 'bedrijfskolom' en geef je een omschrijving.
- Variant: deze opbouw kan ook gebeuren aan de hand van een Power Point 'Van tarwe tot brood' (slide 1 - zie voorbeeld in bijlage).
- Nadien wordt de klas in groepjes verdeeld. Elk groepje krijgt eenzelfde eindproduct. Ze krijgen de opdracht om de bedrijfskolom van dit product op te stellen.
Je bespreekt de oplossing klassikaal.
- Elk groepje krijgt daarna een verschillend voorbeeld en werkt hiervoor de bedrijfskolom uit. De leerlingen verbeteren hun oplossing aan de hand van een oplossingsmodel.
Nadien stelt elk groepje zijn bedrijfskolom voor aan de medeleerlingen aan de hand van een PowerPoint (=integratie met ICT).
- Elk groepje werkt daarna een bedrijfskolom uit van een product naar keuze (= differentiatie op basis van interesse).

Toegevoegde waarde

Stap 1: begrip toegevoegde waarde

Variant 1: onderwijsleergesprek - Power Point

- De PowerPoint 'Van tarwe tot brood' (slide 2) kan dienen als basis om het begrip toegevoegde waarde uit te leggen aan de leerlingen.

Variant 2: videofragment

- De leerlingen bekijken individueel de PowerPoint via de video-modus (zie bijlage) en noteren in eigen woorden wat het begrip 'toegevoegde waarde' betekent.
- Aan de hand van de antwoorden van de leerlingen en via een onderwijsleergesprek leg je het begrip toegevoegde waarde uit met behulp van een voorbeeld. Indien nodig hanteer je hetzelfde voorbeeld uit de Power Point, zo niet gebruik je een nieuw voorbeeld.

Stap 2: berekenen van de toegevoegde waarde

ADI-methode

- Je geeft de leerlingen een nieuwe oefening op het berekenen van de toegevoegde waarde (gelijkaardig aan het voorbeeld in de PPT).
- Inoefenen:
 - Zelfstandige verwerking van extra oefeningen door de basis en de plusgroep.
 - Extra begeleiding voor de zorggroep.
- Afsluiten en feedback

Macrotrends m.b.t. duurzaamheid zoals circulaire economie

Stap 1: verkennen van de circulaire economie - videofragmenten

- Je deelt de klas op in groepjes. Elk groepje bekijkt een aantal korte videofragmenten met uitleg over het begrip 'circulaire economie'. Je bezorgt per videofragment een aantal vragen. Voorbeelden van vragen per videofragment:
 - [ABVV Metaal: circulaire economie wat is dat nu?](#) (tot 3'20")
 - Onze huidige manier van produceren en consumeren is niet meer houdbaar. Geef drie redenen waarom dit het geval is.
 - Waarom is het geen goed idee om je oude gsm weg te gooien?
 - De lineaire economie wordt ook wel de 'neem-maak-dump' economie genoemd. Leg uit.
 - In de circulaire economie komen we tot een 'ontleen-maak-hergebruik' concept met een beperkte afvalberg. Op welke vijf manieren kan dit gebeuren?
 - Een tweede belangrijk kenmerk van de circulaire economie is dat de consument geen eigenaar meer wordt, maar dat hij diensten koopt. Leg uit aan de hand van het voorbeeld van de wagen waarom dit beter is voor het milieu.
 - De producent zorgt ervoor dat het product langer meegaat en dat het gemakkelijker uit elkaar kan gehaald worden. Waarom doet hij dit binnen een circulaire economie? Waar zit het onderscheid ten opzichte van een lineaire economie?
 - [Wat is een circulaire economie?](#)
 - Hoe verloopt de levensloop van een product nu?
 - Waarom bestaat er geen afval in een circulaire economie?
 - Wat betekent dit: 'producten in een circulaire economie worden modulair gebouwd'?
 - Waarom is dit belangrijk in een circulaire economie?
 - Waarvoor betalen consumenten in een circulaire economie? Waarom is dit beter?
 - [Een wereld van verschil: circulaire economie in opdracht van de Europese Commissie](#)

- Waarom zal de vraag naar producten toenemen?
- Wat zal er tegen 2050 gebeuren als we niet anders omgaan met de manier van produceren?
- Som drie kenmerken op van een circulaire economie.
- Som vier voorbeelden op waarmee jij al kunt bijdragen tot een circulaire economie.
- [Ahrend Nederland voorbeeld van 6 stappen in de circulaire economie](#)
 - Ahrend is een bedrijf dat kantoormeubelen produceert. Uit welke zes stappen bestaat de aanpak van deze onderneming met betrekking tot de circulaire economie? Leg uit per stap wat men bedoelt.
- [Circulaire economie: slim hergebruiken van afval](#)
 - Wat betekent 'cradle tot cradle'?
 - Wat betekent 'circulair bouwen'?
 - Welke materialen heeft de architect gebruikt om zijn eigen woning te bouwen?
 - Op welke twee manieren kunnen we al helpen richting circulaire economie?
- [Circulaire economie](#)
 - Welk percentage van de grondstoffen belandt in de verbrandingsoven?
 - Wat bedoelt men met de uitspraak 'we hebben een systeem gecreëerd waarbij de bedrijven er belang bij hebben dat producten sneller kapot gaan'?
 - Waarom is dit niet het geval in een circulaire economie?
- Via een onderwijsleergesprek controleren de leerlingen hun antwoorden en sturen deze bij indien nodig.
- Aan de hand van hun antwoorden omschrijven de leerlingen het begrip 'circulaire economie' en leggen ze uit waarom deze vorm van economie noodzakelijk wordt.
- Als eindopdracht maken de leerlingen bijvoorbeeld (integratie met ICT):
 - een poster over lineaire versus circulaire economie
 - een folder over hoe de leerlingen kunnen bijdragen tot een circulaire economie
 - ...

Stap 2: onderzoekend aan de slag of ondernemend aan de slag

- Binnen de context van de circulaire economie onderzoeken de leerlingen bijvoorbeeld de problematiek van de plastic soep. Als instap kan je gebruik maken van de introductieles door de '[Plastic Soup Foundation](#)'. Nadien kies je samen met de leerlingen een 'challenge' of thema. Ofwel ga je onderzoekend aan de slag ofwel ga je ondernemend aan de slag met je leerlingen.
- Onderzoekend aan de slag (= integratie met thema 7 '[Onderzoekend aan de slag](#)')
 - [Snack Tracker](#): leerlingen volgen medescholieren in hun dagelijkse route naar de supermarkt, snackbar of fastfoodrestaurant op zoek naar zwerfafval. Ze doen

onderzoek naar de meest gebruikte routes en brengen deze in kaart. De onderzoeksresultaten sturen ze naar de gemeente met aanbevelingen om het probleem aan te pakken.

- [Plastic Diet](#): In deze challenge onderzoeken leerlingen hoeveel plastic hun huis in één week binnenkomt. Ze leren onderzoek te doen in de eigen leefomgeving en bedenken manieren om hun plasticgebruik te verminderen.
- Ondernemend aan de slag (integratie met thema 6 'Ondernemerschap': [leerplandoelen 18, 19, 20](#))
 - [Plasticvrij feest](#): de leerlingen organiseren in groepjes een plasticvrij (school)feest. Ze ontwerpen bovendien een poster en denken na over alternatieven voor plastic op feesten.

Macrotrends m.b.t. technologische evoluties zoals online verkoop

Stap 1: verkennen van het thema

- Je deelt de klas op in groepjes. Elk groepje krijgt een bundel met diverse artikels in verband met e-commerce. Aan de hand van deze informatie beantwoorden de leerlingen de diverse vragen. Elk groepje controleert hun antwoorden aan de hand van een oplossingsmodel en verbeteren waar nodig.
 - Algemene informatie
 - [Buitenlandse spelers domineren e-commerce top 10](#)
 - Wie zijn de vijf grootste spelers op de Belgische markt?
 - Welke Belgische distributeurs staan in de top tien?
 - [Ecommerce België groeit met 6%](#)
 - Waarom is het bedrag van 11 miljard euro een schatting?
 - Welke 'dagen' zorgen ervoor dat de online aankopen toenemen?
 - Welke productcategorie kende de grootste groei in de eerste drie kwartalen van 2019?
 - Zijn de Belgen bereid om te betalen voor duurzaamheid? Leg uit.
 - [Belgische e-commerce groeit 7%](#)
 - Welke zijn de voordelen van e-commerce?
 - Welke nadelen zijn er verbonden aan e-commerce?
 - ['Ecommerce in België €11,84 miljard waard in 2018' - Ecommerce België €10,67 miljard waard in 2018](#)
 - Bekijk aandachtig beide artikels. Welk artikel is het meest betrouwbaar? Waarom?
 - Wat is het gemiddeld aantal keer online shoppen in 2018 en 2017?
 - Welke productcategorie steeg het sterkste in 2018?
 - Hoeveel procent van hun uitgaven besteden Vlaamse consumenten via webwinkels? Hoe groot is dit percentage voor de Nederlandse consumenten?
 - Welke Belgische retailers springen ook op de kar van de e-commerce?

- Welk gemiddeld bedrag besteedde de Belg online in 2017 en 2018?
 - Welke digitale media gebruikt men het vaakst?
 - Geef de top drie van de meest populaire aankopen in 2017.
 - Bij welke landen bestellen de Belgen vooral?
 - Studie van Comeos: [Het internet is ook uw zaak](#) – vergelijkende studie van 2015-2017
- Trends binnen e-commerce
 - ['Ecommerce kan het slagersvak redden'](#)
 - Hoe verklaart men dat e-commerce het vak van slager kan redden?
 - [Webrooming](#)
 - Wat is webrooming?
 - Waarom moet een doorsnee Belgische winkelier ook een online alternatief aanbieden?
- De leerlingen maken een infographic of poster waarbij er minimaal vijf gegevens of topics worden voorgesteld.

Stap 2: onderzoekend aan de slag (= integratie met thema 7 'Onderzoekend aan de slag')

- De verzamelde informatie op de posters of de infographics vormt de basis voor de volgende stap: samen met de leerlingen leg je vast welk onderwerp verdiepend onderzocht zal worden. Verschillende invalshoeken zijn mogelijk:
 - vergelijken van de resultaten met familieleden van de leerlingen van de klas (bijvoorbeeld gemiddelde aantal keren online aankopen, gemiddeld bedrag, via welke leveranciers, welke betaalmiddelen...)
 - 'nieuw' onderzoek:
 - Welke lokale buurtwinkels in de nabije omgeving van de school bieden de mogelijkheid om online aan te kopen?
 - Wie is bereid om te betalen voor de kost van duurzaam e-commerce?
 - ...
- Voorbeeld van een stappenplan bij het onderzoekend leren
 - Je formuleert samen met je leerlingen een onderzoeksvraag op basis van volgende criteria: onderzoekbaar, ondubbelzinning, afgebakend, relevant, beknopt, vraagvorm.
 - Een voorbeeld zou kunnen zijn: “Hoeveel procent van de lokale buurtwinkels in het centrum van de gemeente/stad XXX bieden de mogelijkheid om online aan te kopen?”
 - Je formuleert samen met je leerlingen een hypothese op basis van volgende criteria: toetsbaar, ondubbelzinnig, afgebakend, relevant, beknopt.
 - Een voorbeeld zou kunnen zijn: x% van de lokale buurtwinkels in het centrum van de gemeente/stad XXX bieden de mogelijkheid om online aan te komen.
 - Je stelt samen met je leerlingen een onderzoeksplan op om een onderzoekstechniek uit te voeren.
 - Oriëntatie:
 - Welke onderzoekstechniek zullen we toepassen: observatie, interview, enquête...

Dit voorbeeld is uitgewerkt met een observatie op basis van een korte bevraging.

- Afbakenen van de zone: welke (winkel)straten nemen we op in ons onderzoek?
- Welke zijn de lokale winkels in deze zone?
- Kunnen we ook 'desk-research' doen?
- Wanneer plannen we het bezoek aan de winkels?
- ...
- Voorbereiding van de enquête. Voorzie een aanpak voor de volgende stappen:
 - Kunnen we ook 'desk research' doen?
 - Wanneer plannen we het bezoek aan de winkels?
- Uitvoering:
 - Bezoek van de winkels
 - Verzamelen van de gegevens
 - Verwerking van de resultaten
- Reflectie:
 - Wat ging goed?
 - Wat pakken we de volgende keer anders aan?
 - ...
- De leerlingen formuleren een antwoord op de onderzoeksvraag en toetsen de hypothese af.
 - Hebben we een antwoord op onze vraag?
 - Is het antwoord gebaseerd op de verzamelde gegevens?
 - Klopt onze hypothese?
 - ...

- [Van tarwe tot brood bedrijfskolom en toegevoegde waarde A-stroom met tijd.mp4](#)
- [bronnen definitie circulaire economie.docx](#)
- [Van tarwe tot brood bedrijfskolom en toegevoegde waarde A-stroom.pptx](#)

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

Bedrijfskolom

- [schoolTV: Hoe wordt brood gebakken in de fabrieken?](#)
- [Uitleg bedrijfskolom](#)

Bedrijfskolom en toegevoegde waarde

- [Uitleg bedrijfskolom en toegevoegde waarde](#)
- [Van graan naar brood](#): uitleg bedrijfskolom en toegevoegde waarde
- [Klascement](#) (registreren verplicht)

Circulaire economie

- [Vlaanderen circulair](#): voorbeelden van Vlaamse circulaire projecten
- [Circulaire economie](#) (Het groene brein)
- [Plastic Soup Foundation](#)

- [GroenGelinkt](#): een Nederlandse website met een 'menukaart' met lesmateriaal voor o.a. secundair onderwijs (= voortgezet onderwijs). Selecteur in het keuzemenu VO met als doelgreep havo. Selecteer het thema 'circulaire economie'.
- [VRT 'De Markt'](#): reportage bij viskwekerij Omegabaars en tuinbouwbedrijf Tomato Masters
- [Infographic circulaire economie](#) door EU

Plastic Soup

- [Plastiek soep - WWF](#)
- [Reclame voor 'de plastic soep'](#)
- [Betekenis en ontstaan](#)
- [Plastic soup](#)
- [Plastic soup lied \(eigenwijs\)](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 11 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de logistieke afdeling van een onderneming (11.5).

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa10 De leerlingen analyseren de bedrijfskolom van meerdere producten.
- EOa12 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de marketingafdeling van een onderneming
- EOa13 De leerlingen onderzoeken administratieve activiteiten binnen een onderneming
- ET 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe in verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - logistiek

Mogelijke leerlingenactiviteiten: *herkennen, identificeren* (benoemen), *omschrijven, opsommen, plaatsen*
- Conceptuele kennis
 - situering in een organogram
 - logistiek
 - goederenstroom: inslag, opslag en uitslag
 - methodieken voor voorraadbeheer: FIFO, LIFO, JIT
 - pictogrammen in het magazijn en op verpakkingen
 - interne transportmiddelen zoals heftruck, transportbanden, pijpleidingen
 - externe transportmiddelen over land, over water en in de lucht zoals vrachtwagen, bestelwagen, trein, vliegtuig, zeeschip, binnenschip, pijpleidingen, drones
 - ecologische en technologische trends in de logistiek

Mogelijke leerlingenactiviteiten: *afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren* (met voorbeelden), *interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken*
- Procedurele kennis
 - onderzoek

Mogelijke leerlingenactiviteiten: *aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, toepassen*
- Cognitieve dimensie leerplandoel: analyseren

Mogelijke leerlingenactiviteiten: *onderzoeken*

Uitdagend doel:

- Procedurele kennis
 - afweging van transportmiddelen in functie van het soort goederen, de aard van de verpakking, de bereikbaarheid, de snelheid van het transport en de kosten verbonden aan het transport

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, toepassen

1.3. Toelichting

We onderzoeken met de leerlingen de verschillende activiteiten van een onderneming. Hierbij sluiten we aan bij ET 11.5 uit de basisvorming waar de activiteiten in verschillende soorten ondernemingen aan bod komen. Binnen de basisoptie onderzoeken we specifiek de activiteiten binnen de logistieke afdeling, de marketingafdeling (EOa12) en de administratieve activiteiten binnen de onderneming (EOa13). Aan de hand van een organogram van een bedrijf maken de leerlingen kennis met deze verschillende afdelingen. In deze doelstelling verkennen we de afdeling logistiek.

Vermits de logistieke activiteiten sterk kunnen verschillen van bedrijf tot bedrijf (afhankelijk van het soort bedrijf, de sector, de branche waarin het bedrijf actief is, de grootte, ...) is het belangrijk om te werken met verschillende voorbeelden. Ongeacht de omvang van de logistieke activiteiten kunnen ze algemeen ondergebracht worden in twee groepen, met enerzijds de magazijnactiviteiten en anderzijds de transportactiviteiten en zullen ze intern worden opgenomen of uitbesteed worden.

Aan de hand van verschillende casussen verkennen de leerlingen de magazijnactiviteiten, de interne transportmiddelen die in het magazijn gebruikt worden en maken ze kennis met pictogrammen op verpakkingen en enkele belangrijke voorraadmethodes.

De grondstoffen, halffabricaten, ... worden op verschillende manieren vervoerd tussen de verschillende bedrijven (schakels in de bedrijfskolom) om uiteindelijk als eindproduct terecht te komen bij de consument. Deze verschillende transportmogelijkheden over water, over land en in de lucht met hun voor- en nadelen worden aan de hand van concrete voorbeelden in kaart gebracht. De factoren die de keuze voor een welbepaald transportmiddel zullen bepalen worden hieruit afgeleid.

Tot slot is er ook aandacht voor een aantal macrotrends inzake ecologische en technologische evoluties. Het staat je vrij om enkele trends naar keuze te onderzoeken met de leerlingen.

1.4. Verklarende begrippen:

- Logistiek
de organisatie, de planning, besturing en uitvoering van de goederenstroom vanaf de ontwikkeling en inkoop, via productie en distributie naar de eindafnemer, met als doel om tegen lage kosten en kapitaalgebruik te voldoen aan de behoeften van de markt. (Bron: the Flow)
- Organogram
Een organisatieschema, organogram of organigram is een afbeelding, model of schema van een organisatiestructuur van een onderneming; Een dergelijk schema brengt in kaart uit hoeveel verschillende afdelingen een organisatie bestaat (eventueel wie het hoofd is en wie medewerkers), en in welke hiërarchische verhouding de afdelingen en medewerkers ten opzichte van elkaar staan.
- De goederenstroom in het magazijn (warehousing) kan opgedeeld worden in drie fasen ofwel gebeurt dit in het magazijn van het bedrijf, maar deze activiteiten worden vaak ook uitbesteed aan een logistiek bedrijf.
 - Inslag
De ontvangst en de controle van de goederen in het magazijn
 - Opslag
Na controle wordt de ontvangen goederen opgeslagen. Logistieke bedrijven bieden vaak bijkomende services aan: verpakken, ompakken, sealen, ...

- Uitslag
De goederen worden verzameld en er worden pakketten conform de wensen van de klant samengesteld en verzonden.
- Interne transportmiddelen
 - Reachtruck
Een reachtruck is een transportvoertuig dat in magazijnen wordt gebruikt om pallets met goederen in stellingen op te slaan of uit stellingen te halen en voornamelijk gebruikt wordt voor intern transport.
 - Heftruck
Een heftruck, ook bekend als vorklift of vorkheftruck, is een door middel van een elektromotor of een verbrandingsmotor aangedreven transportmiddel, hoofdzakelijk voor het vervoer van goederen die op een pallet staan, bijvoorbeeld in een magazijn of op een bedrijfsterrein.
- LIFO
De aanduiding LIFO is een afkorting uit het Engels die last in - first out betekent: in het kader van voorraadbeheer betekent dit dat de goederen die laatst binnenkomen, er eerst uitgaan.
- FIFO
De aanduiding FIFO is een afkorting uit het Engels die first in, first out betekent: in het kader van voorraadbeheer betekent dit dat de goederen die eerst zijn binnengekomen, ook eerst buitengaan.
- Just in time
Just in time (JIT) is een logistieke methode voor voorraadbeheersing, het betekent "precies op tijd" leveren wat de klant of partner nodig heeft.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie¹⁰ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹⁰ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer 10 à 15 uren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Concrete lesaanpak

Logistiek Organogram

Stap 1: Intro en activeren van voorkennis

- Je herhaalt samen met de leerlingen de activiteiten in ondernemingen en organisaties (ET 11.5)
- Je reikt leerlingen 2 sets kaartjes aan:
 - Set met de verschillende afdelingen in een bedrijf; een kaartje per afdeling: aankoop, verkoop en marketing, logistiek, personeel, directie, productie, administratie, boekhouding, onthaal, aankoop, ICT, ...)
 - Set waarop verschillende taken vermeld staan:
 - Heeft de leiding over het bedrijf
 - De afdeling die zorgt dat de goederen verzendklaar gemaakt worden
 - De afdeling die de facturen opmaakt
 - De afdeling die de aan- en verkoopdocumenten boekhoudkundig verwerkt
 - De afdeling die de computers van het bedrijf beheert
 - De afdeling die de leidinggevende en andere diensten administratief ondersteunt
 - De afdeling die zorgt dat de geleverde materialen, grondstoffen, artikelen in het magazijn gestockeerd worden.
 - De afdeling die zorgt voor de aanwerving van nieuw personeel.
 - De afdeling die zorgt voor de promotie van de nieuwe artikelen
 - De afdeling die zorgt voor de aankoop van de grondstoffen
 -
- Je verdeelt de klas in groepjes en geeft ze de kaartjes. De leerlingen leggen de juiste afdeling bij de juiste taak. (kan ook aangeboden worden met een LearningApp – **integratie met ICT**)

Stap 2: van taken en afdelingen naar het organogram

- Je biedt een concreet voorbeeld (of verschillende voorbeelden) van (een) organogram(men) aan. (zie **voorbeeld**)

- Welke informatie vind je terug in het organogram?
- Op welke manier is het schema opgebouwd?
- Welke afdelingen worden er voorgesteld?
- Wie is er verantwoordelijk voor ...?
- Wie moet is leidinggevende van ... ?
- Aan de hand van onderwijsleergesprek kom je tot een omschrijving van het begrip organogram.
- Je biedt leerlingen een situatieschets aan van een bedrijf en de leerlingen maken op basis van deze informatie zelf een organogram. (integratie ICT)
Variant: de leerlingen maken een organogram van de school (integratie met ICT)

Stap 3: situering logistieke afdeling in het organogram van een bedrijf (zie voorbeeld)

- Je analyseert het aangereikte organogram uit stap 2 en bespreekt de afdeling logistiek, bv. aan de hand van volgende vragen:
Je kan organogrammen aanreiken van verschillende soorten ondernemingen (productieonderneming, dienstverlenende onderneming, profit en non-profit sector) of websites van ondernemingen aanreiken als bronnenmateriaal.
 - Van welk bedrijf is dit een organogram? Welk soort bedrijf is dit?
 - Welke zijn de grote afdelingen in het bedrijf?
 - Welke 2 subafdelingen maken deel uit van de afdeling logistiek?
 - Wie is er hoofverantwoordelijke voor de afdeling logistiek?
 - Wie is er verantwoordelijk voor de afdeling magazijn?
 - Wie is er verantwoordelijk voor de afdeling magazijn als Jan met vakantie is?
 - Wie is er verantwoordelijk voor de subafdeling logistiek?
 - Aan wie moet de magazijnmedewerker Harry rapporteren?
 - Wie heeft de operationele leiding van het magazijn?
 - ...
- Op basis van de verworven informatie formuleer je samen met de leerlingen een omschrijving van logistiek/logistiek activiteiten in het bedrijf.

Het Magazijn

- **Goederenstroom: inslag, opslag, uitslag**
- **Methodieken voor voorraadbeheer: LIFO, FIFO, JIT**
- **Interne transportmiddelen**
- **Pictogrammen op de verpakkingen**

Magazijn

Stap 1: goederenstroom en interne transportmiddelen

- De leerlingen bekijken de film 'Een kijk in het distributiecentrum van Nike in Laakdal' https://www.youtube.com/watch?time_continue=350&v=j18w4bwljlc&feature=emb_title of de beroepfilm <https://www.youtube.com/watch?v=SDGESTUWY4w>
 - Welke weg leggen de goederen af?
 - Welke interne transportmiddelen worden er in het magazijn gebruikt?
 - Welke taken voert een magazijnmedewerker uit?
 - Welke competenties/eigenschappen passen bij het profiel van magazijnmedewerker?

Stap 2: Methodieken voor voorraadbeheer

- Je bezoekt met de leerlingen het magazijn van de school. Je legt de werkwijze van het magazijn uit.
- Je demonstreert de methodes LIFO, FIFO: dat kan in het magazijn van de school of in een gesimuleerde omgeving. Je legt de methode JIT toe.
- Je behandelt met de leerlingen bv. een levering van schoolartikelen of je simuleert het voorraadbeheer in de klas met lege verpakkingen (houdbaarheidsdatum), dozen van verschillende formaten met artikelcodes (etiketten).
- Je biedt casussen/toepassingen aan voor de verschillende methodes.
 - Casus 1: Je bent verantwoordelijk voor het schoolmagazijn voor de afdeling Restaurant en Keuken. Hanos levert een bestelling verse zuivelproducten (roomboter, room, melk en eieren). Vermits het gaat om verse en snel bederfbare artikelen, is de houdbaarheidsdatum een bij het stockeren. Plaats de artikelen volgens de FIFO-methode op de rekken in de koelcel van de school.
 - ...

Stap 3: Pictogrammen op de verpakkingen

- Je biedt de leerlingen enkele verpakkingen met pictogrammen aan en laat hen de betekenis ervan opzoeken.
- Leerlingen noteren naast de picto's de uitleg.
- Je laat leerlingen op basis van picto's instructies geven aan hun medeleerlingen in verband

Transportactiviteiten: Externe transportmiddelen

Transport

Stap 1: verkennen van verschillende externe transportmiddelen

- Je grijpt terug naar de besproken bedrijfskolommen en de bijbehorende logistieke keten en bespreekt met de leerlingen welke vervoermiddelen gebruikt werden om de producten te transporteren van het ene bedrijf naar het andere bedrijf en tot bij de consument.
- Je verdeelt de klas in groepjes van 3, elk groepje krijgt een vervoermiddel toegewezen. Je reikt de leerlingen een aantal bronnen aan en ze kunnen bijkomend zelf op zoek gaan naar informatie: trein, vliegtuig, vrachtwagen, binnenvaart, drones, zeeschip, bestelwagen, fietskoerier, ...
Bronnen:
<https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/internationaal/logistiek/welke-transportmogelijkheden-zijn-er>
<https://www.binnenvaart.be/>
<https://www.logosinform.be/nl/drones-transport-logistiek>
<https://www.logosinform.be/nl/onderwijs/onderwijsmap> (vervoermiddelen, warenkennis, ...)
<https://www.portofantwerp.com/nl/publications/businesscases> - casussen bedrijven
- De leerlingen bestuderen de verschillende bronnen en beantwoorden de bijbehorende vragen voor het transportmiddel dat hen toegewezen is:
 - Zoek (een) passende afbeelding(en) (integratie met ICT)
 - Omschrijf kort het transportmiddel.
 - Formuleer voor het transportmiddel enkele voor- en nadelen?

- Illustreer elk transportmodi met een voorbeeld van goederen die op deze manier kunnen vervoerd worden en verklaar waarom dit vervoermiddel geschikt is.
- Nadien verwerken ze de informatie met een learning app: ze ontwikkelen een matchoefening (integratie met ICT) waarbij een koppeling gemaakt wordt tussen een foto van een extern transportmiddel, een omschrijving ervan en een voorbeeld van een artikel dat op deze manier vervoerd wordt.

Stap 2: matchoefeningen testen

- Als evaluatie voor dit onderdeel kan je gebruik maken van de verschillende matchoefeningen die door de leerlingen gemaakt werden. Leerlingen lossen de matchoefening van een ander groepje op.

Stap 3: Factoren die de keuze van een transportmiddel bepalen: conclusie

- Op basis van de voor- en nadelen van de verschillende transportmodi kom je samen met de leerlingen tot een overzicht van de factoren die de keuze voor een transportmiddel bepalen.

Bedrijfskolom en logistieke activiteiten

Stap 1: syntheseoefening (bedrijfskolom – logistieke activiteiten EOa10)

- Je verdeelt de klas in groepjes van 4.
- Je biedt elke groepje een artikel aan. (productfiches – Logos)
- Elk groepje werkt voor het artikel een bedrijfskolom uit en noteert de verschillende logistieke activiteiten zowel in elk bedrijf van de bedrijfskolom als die activiteiten die een tussenschakel vormen tussen de bedrijven.
- Deze voorbeelden van logistieke activiteiten kunnen in 2 grote groepen ondergebracht worden, nl. enerzijds deze die in een magazijn/distributiecentrum plaatsvinden (intern in het bedrijf: warehousemanagement of magazijnactiviteiten) en anderzijds de transportactiviteiten die ervoor zorgen dat de grondstoffen/halffabricaten/goederen van het ene bedrijf naar het andere gebracht worden en bezorgd worden bij de eindgebruiker.
De leerlingen brengen de activiteiten onder bij de juiste groep.

Ecologische en technologische trends in de logistiek

Stap 1: Intro

- **Logistiek 2050 – te moeilijk?**
https://www.youtube.com/watch?v=0rBbsRzZ_Q8
Of Delhaize: innovatie in de logistiek <http://vdabtv.im002.be/film/409>

Stap 2: Brainstorm

- Je organiseert een brainstorm met de leerlingen om een aantal ecologische en technologische trends in de logistiek in kaart te brengen.

Ecologische trends:

- retourlogistiek: warmte uit een pak melk: Samenwerking tussen AH en Orgaworld – poster <https://orgaworld.nl/meer-over-ons-bedrijf/videos>
- Fietskoeriers
- Korte keten
- ...

Technologische trends:

- Tracking en tracing

- RFI (radio frequency identification)
- Logistiek in de medische wereld
- Drones
- Automatisering <https://www.youtube.com/watch?v=FwagVpkDKtQ>
- E-commerce
- Value added logistics
- Artificiële intelligentie
- ...

Stap 3: verkennen van een trend naar keuze

- Je verdeelt de klas in groepjes van 3. Elk groepje kiest één van de thema's en verzamelt materiaal.

Stap 4: poster/infographic met trends

- De groepjes die een ecologische trend besproken hebben komen samen, ze verwerken de informatie in een infographic/poster.
- De groepjes die een technologische trend besproken hebben doen dezelfde opdracht met hun informatie.
Het eindproduct is een infographic/poster met ecologische trends en één met technologische trends in de logistieke sector.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

Spelen: <https://www.spelmagazijn.be/team-up.html>

3.3. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

<https://logistiek6.jouwweb.nl/>

Publicatie: Stroomlijn uw logistieke activiteiten – publicatie downloaden of bestellen

<https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/internationaal/logistiek/logistiek-kostenplaatje>

De chocoladeroute: uitbreiding en link met doelstelling 6 bedrijfskolom

<https://www.vrachtwagenchauffeur.be/nl/leerkrachten/didactische-pakketten>

Beroepenfilms

- Beroepenfilm logistieke beroepen
<https://www.youtube.com/watch?v=3fZaBku8LI4>
- beroepenfilm magazijnmedewerker/magazijnier
<https://www.youtube.com/watch?v=UZJKwW8g4Xk&list=PLgGFYU9RHUJaNsIOJdtTM6lux2NjzNMQ>
- beroepenfilm logistiek medewerker
<https://www.youtube.com/watch?v=SDGESTUWY4w>
- beroepenfilm heftruckbestuurder <https://www.youtube.com/watch?v=AP7ajYUBVi8&t=7s>
- beroepenfilm orderpicker <https://www.youtube.com/watch?v=QXt1pkyGBsE>
- beroepen in de transport- en logistieke sector <https://febeta.be/infotheek/beroepen-de-sector/>

Supply chain (magazijn)

- Janssen Pharmaceutica
https://www.youtube.com/watch?v=Dcg58eX4R_o
- beroepenfilms bij diverse bedrijven (Nike, Kruidvat, BMW, Lidl, Albert Heyn)

<https://sites.google.com/a/vdab.be/magazijnopleiding/magazijn/filmpjes-beroep-magazijnmedewerker>

- Reynaers Aluminium

Warehouse

<https://www.youtube.com/watch?v=6pt45KITEjY>

Verschillende afdelingen Reynaers

https://www.youtube.com/watch?time_continue=9&v=-O6DCXZLRcc&feature=emb_logo

Trends

- Drones

<http://www.euka.org/over-euka/toepassingen/transport-logistiek-en-mobiliteit/>

- VAL en retourlogistiek

<https://www.logosinform.be/nl/logistiek-flow>

<https://www.logosinform.be/nl/value-added-logistics>

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

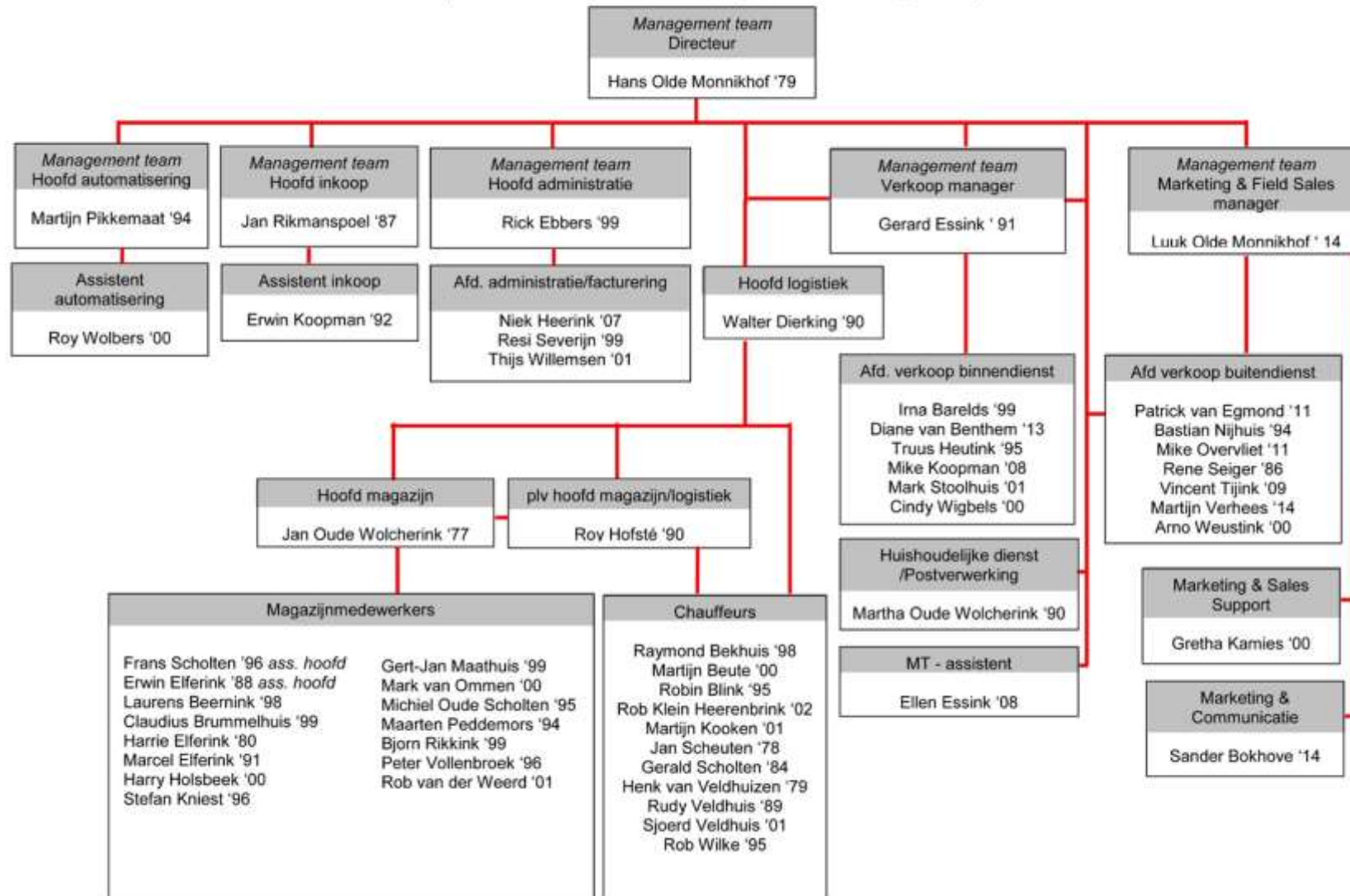
4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

Voorbeeld van een organogram

De Monnik Dranken personeel - naam werknemer en jaar indiensttreding - dd.1 januari 2015



EOa 12 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de marketingafdeling van een onderneming (11.5).

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa11 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de logistieke afdeling van een onderneming
- EOa 13 De leerlingen onderzoeken administratieve activiteiten binnen een onderneming
- ET 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe in verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen...

Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Marketing

Mogelijke leerlingenactiviteiten: herkennen, identificeren (benoemen), omschrijven, opsommen, plaatsen
- Conceptuele kennis
 - situering in een organogram
 - marketing
 - keuzes met betrekking tot het product
 - keuzes met betrekking tot de prijs
 - keuzes met betrekking tot de plaats
 - keuzes met betrekking tot de promotie
 - keuzes met betrekking tot personeel (uitbreiding)
 - keuzes met betrekking tot presentatie (uitbreiding)
 - datagebruik in functie van een beïnvloeding van het aankoopgedrag zoals digitale klantenkaarten, surfgedrag, identiteitskaarten, gebruik van apps, cookies, locatiebepaling

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken
- Procedurele kennis
 - onderzoek

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, toepassen
- Cognitieve dimensie leerplandoel: analyseren

Mogelijke leerlingenactiviteiten: onderzoeken

Uitdagend doel:

- Procedurele kennis
 - keuzes met betrekking tot personeel (uitbreiding)
 - keuzes met betrekking tot presentatie (uitbreiding)
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**

1.3. Toelichting

Je onderzoekt met de leerlingen de verschillende activiteiten van een onderneming. Hierbij sluiten je aan bij ET 11.5 uit de basisvorming waar de activiteiten in verschillende soorten ondernemingen aan bod komen. Binnen de basisoptie onderzoeken we specifiek de activiteiten binnen de logistieke afdeling, de marketingafdeling (EOa12) en de administratieve activiteiten binnen de onderneming (EOa13). Aan de hand van een organogram van een bedrijf maken de leerlingen kennis met deze verschillende afdelingen. In deze doelstelling maken we kennis met de afdeling marketing.

De leerlingen verkennen de verschillende taken en functies binnen de marketingafdeling. Ze maken kennis met de 4 P's van de marketingmix in het algemeen en kunnen ze onderscheiden. Daarnaast bespreken ze bondig de 4 P's van een bedrijf naar keuze.

Tot slot is er ook aandacht voor de manier waarop bedrijven datagebruik inzetten voor marketingdoeleinden. Hier sluit je aan bij ET 11.1 waar de verschillende beïnvloedende factoren van het koopgedrag aan bod komen vanuit het perspectief van de consument. Nu bekijk je vanuit het standpunt van het bedrijf hoe zij data van klanten kunnen verwerven en deze op slimme manieren inzetten om de verkoop te bevorderen. Je onderzoekt samen met de leerlingen enkele vormen van datagebruik binnen de marketing naar keuze.

1.4. Verklarende begrippen:

- Marketing
Marketing is het doen van onderzoek naar de behoefte van mensen, het vertalen van deze behoeften in producten en diensten en het ontwikkelen van een geschikte marketingstrategie met als doel om de verkoop van deze producten en diensten te bevorderen.
- Organogram
Een organisatieschema, organogram of organigram is een afbeelding, model of schema van een organisatiestructuur van een onderneming; Een dergelijk schema brengt in kaart uit hoeveel verschillende afdelingen een organisatie bestaat (eventueel wie het hoofd is en wie medewerkers), en in welke hiërarchische verhouding de afdelingen en medewerkers ten opzichte van elkaar staan.
- Marketingstrategie
De instrumenten die bedrijven ter beschikking hebben om invulling te geven aan de marketingstrategie wordt de marketingmix genoemd. Het traditionele model van de marketingmix bestaat uit de 4 P's:
 - **Product:** Dit is het product of de dienst die wordt geleverd. Dit is dus het product zelf, maar ook de eigenschappen, de verpakking, de garantievoorwaarden en het assortiment.
 - **Prijs:** Dit is de prijs die voor het product of de dienst wordt betaald, maar ook de betalingsvoorwaarden, mogelijke betaalmethodes en bepaalde kortingen of acties. Om de prijs van een product of dienst te bepalen, kijken bedrijven naar de kostprijs, naar concurrenten en naar wat consumenten bereid zijn om te betalen.
 - **Plaats:** Dit is de manier waarop het product bij de afnemer komt (= de distributie van het product). Het product kan bijvoorbeeld worden aangeboden in de bepaalde winkels of via een webshop.
 - **Promotie:** Dit zijn alle activiteiten om het product of de dienst te promoten en de afzet ervan te verhogen. Promotie is mogelijk op verschillende manieren: TV-reclame, radio reclame, adverteren in de krant, adverteren in magazines, online marketing, buitenreclame (billboards/posters/bushokjes, etc.), sponsoring, persoonlijke verkoop, public relations of direct marketing.
- Marketingmix
De marketingmix is de combinatie van deze 4 P's om de markt te bewerken. Zo kun je bijvoorbeeld de P van product veranderen door het assortiment te vergroten, of de P van prijs

veranderen door de prijs te verlagen. Er zijn verschillende modellen waarbij het aantal P's hoger ligt. Zo bestaat er een model met 5 P's waar personeel is toegevoegd, een model met 6 P's waar presentatie is toegevoegd.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatiemodel¹¹ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹¹ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept* – Els Castelein e.a. – *Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer 10 à 15 uren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhouden die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Concrete lesaanpak

Stap 1: Intro en activeren van voorkennis

- Je bouwt verder op stap 1 en stap 2 uit EOa11 – taken en afdelingen in het organogram

Stap 2: situering van de marketingafdeling in het organogram van een bedrijf (zie voorbeeld)

- Je analyseert het aangereikte organogram en bespreekt de afdeling marketing
Je kan bijkomend organogrammen aanreiken van verschillende soorten ondernemingen (productieonderneming, dienstverlenende onderneming, profit en non-profit sector) of websites van ondernemingen aanreiken als bronnenmateriaal.

bv. aan de hand van volgende vragen:

- Van welk bedrijf is dit een organogram? Welk soort bedrijf is dit?
- Welke zijn de grote afdelingen in het bedrijf?
- Wie is er verantwoordelijk voor de marketingafdeling?
- Welke diensten vallen onder de verantwoordelijkheid van de marketingmanager?
- ...

Marketing

Keuzes met betrekking tot plaats

Keuzes met betrekking tot product

Keuzes met betrekking tot prijs

Keuzes met betrekking tot promotie

Stap 1: Intro

- Je biedt de leerlingen bronnenmateriaal aan:
jobadvertenties en eventueel ook websites van bedrijven (of je laat de leerlingen zelf jobadvertenties en bronnen zoeken)
<http://www.watdoeijij.be/sasha-is-digital-strategy-marketing-specialist-bij-een-start-up/> - een dag uit het leven van een marketeer.
<http://vdabtv.im002.be/film/84> - loopbaanportret online marketeer
- Het resultaat van de zoekopdracht is een overzicht van verschillende taken/functies in de marketing(afdeling).
- Samenhang beroepen – ondersteuning aan bedrijven en organisaties – administratie

Stap 2: Marketing en marketingmix

- Je bekijkt samen met de leerlingen onderstaand filmfragment over de 4 P's van marketing
https://www.youtube.com/watch?v=UFIm1xHALI4&feature=emb_title
Je formuleert samen met de leerlingen een omschrijving van het begrip marketing
- Poster
<https://www.finler.nl/marketingmix/#post/0>
- Je maakt met een learningApp kwisvragen, je geeft voorbeelden van marketingelementen en de leerlingen moeten ze onderbrengen onder de juiste P
Variant: je laat de leerlingen in duo zelf voorbeelden zoeken bij de 4 P's en laat ze deze verwerken met een learningApp kwisvragen. Deze kwisvragen worden door de medeleerlingen uitgetest.
 - Product: artikel, verpakking, smaak, merken, assortiment, keuze, ...
 - Aldi biedt naast merkproducten ook een huismerk aan
 - ...
 - Plaats: waar is de winkel gelegen, bereikbaarheid, webshop, parkeergelegenheid, ...
 - De Aldi-winkels hebben een ruime parking
 - Via Colli-shop kan je je aankopen online bestellen en afhalen op een afgesproken tijdstip aan de Collect&Go
 - ...
 - Promotie: reclame, folders, advertenties, social media, ...
 - TV-reclame van Vanden Borre
 - ...
 - Prijs: kostprijs, kortingen, spaarsysteem, ...
 - De AH promotie 1 kopen 1 gratis
 - ...
 - Personeel
 - Promotie

Stap 3: De marketingmix van een bedrijf onderzoeken

- Je gebruikt de poster als leidraad voor de volgende opdracht
<https://www.finler.nl/marketingmix/#post/0>
- Je biedt een aantal bedrijven aan waarvan de leerlingen de marketingmix zullen onderzoeken. bv. Coca Cola, Ikea, Aldi, Lidl, Reynaers Aluminium, ... bedrijven uit de omgeving van de school, bedrijven waar de ouders van de leerlingen werken, ...
Of je verdeelt de klas in 4 groepen en elke groep krijgt één van de P's of elke groep onderzoekt de 4 P's (6 P's) van een bepaald bedrijf.
- In het ondernemend project passen de leerlingen de marketingmix toe op het eigen gekozen project

Datagebruik i.f.v. beïnvloeding van het aankoopgedrag

Stap 1: Beïnvloedende factoren van het koopgedrag

- Je herhaalt de verschillende beïnvloedende factoren die besproken werden (ET 11.1) m.a.w. welke factoren beïnvloeden het koopgedrag vanuit het perspectief van de consument?

Stap 2: Datagebruik in functie van beïnvloeding van het aankoopgedrag

- Op welke “slimme” manieren kunnen bedrijven hierop inspelen? Hoe verzamelen ze data van klanten? Welke data verzamelen ze? Hoe zetten ze die in om het aankoopgedrag van klanten te beïnvloeden en zo de verkoop te bevorderen?

Stap 3: Verkennen/onderzoeken

- Je verdeelt de klas in groepjes van 3. Elk groepje kiest één van de thema's en verzamelt materiaal.

Datagebruik in functie van een beïnvloeding van het aankoopgedrag:

- digitale klantenkaarten
- surfgedrag
- identiteitskaarten
- gebruik van apps
- cookies
- locatiebepaling

Stap 4: presentatie

Elk groepje presenteert zijn resultaten (integratie met ICT)

3.2. ICT

Zie gemarkeerde items

3.3. Specifiek didactisch materiaal

3.4. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

Reynaers aluminium: <https://www.reynaers.com/en/architects/about-us>

Voorstelling bedrijf door Martine Reynaers: <https://www.youtube.com/watch?v=Ym6S-5LXSRQ>

Werken bij: https://www.youtube.com/watch?time_continue=146&v=UNacRI8cBg4&feature=emb_logo

Voorstelling activiteiten

Activiteiten in Oekraïen: <https://www.youtube.com/watch?v=q2Rgafi3t60>

Reynaers onderneming van het jaar 2018 – samenwerking met Vossal Beerse:

<https://www.youtube.com/watch?v=HynmnLUPQSY>

Warehouse Reynaers: <https://www.youtube.com/watch?v=6pt45KITEjY>

Verschillende afdelingen Reynaers: https://www.youtube.com/watch?time_continue=9&v=-O6DCXZLRcc&feature=emb_logo

Quizlet organogram: <https://quizlet.com/373324240/learn>

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

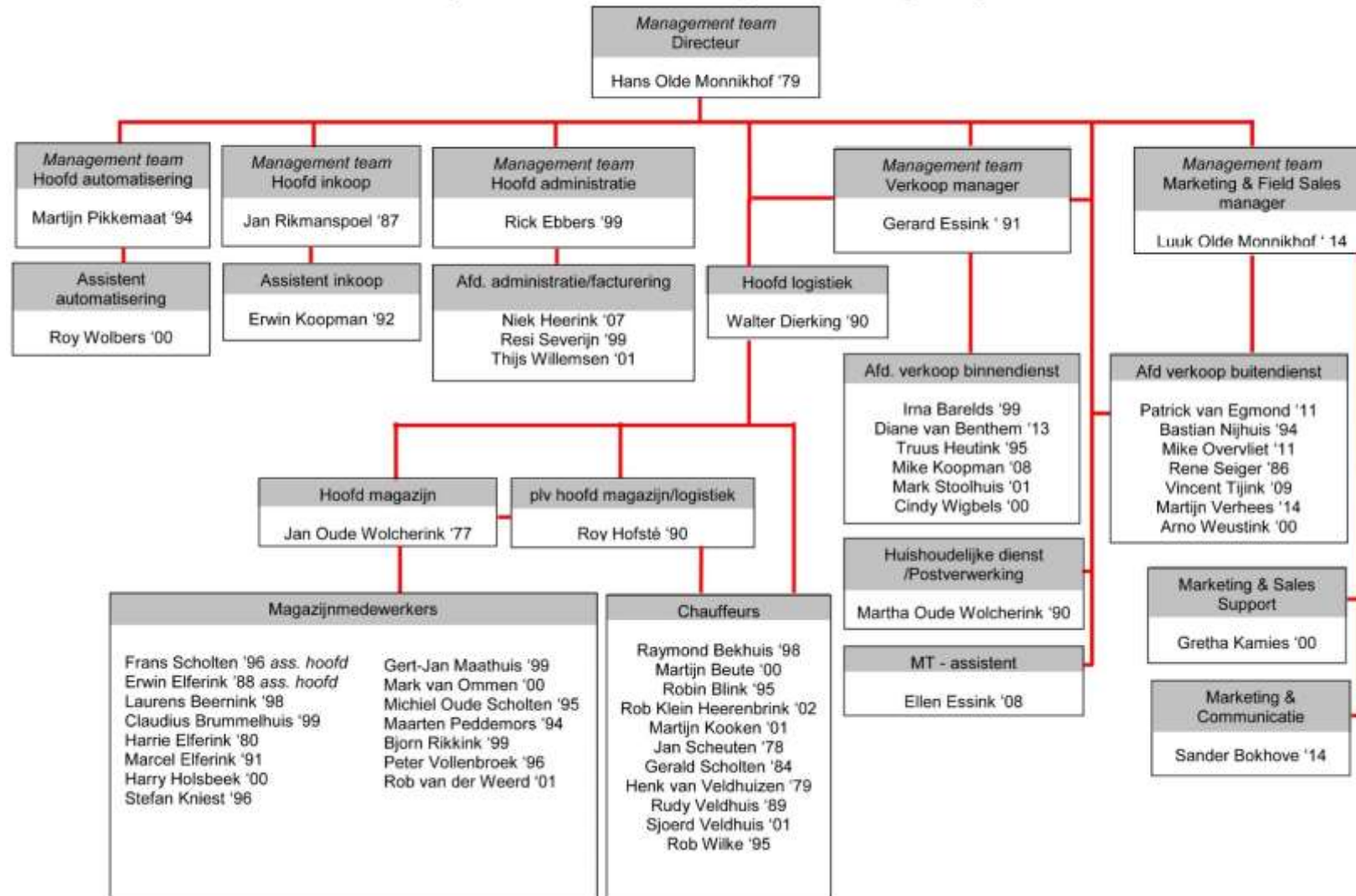
4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

Voorbeeld van een organogram

De Monnik Dranken personeel - naam werknemer en jaar indiensttreding - dd.1 januari 2015



EOa 13 De leerlingen onderzoeken administratieve activiteiten binnen een onderneming (11.5).

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa11 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de logistieke afdeling van een onderneming
- EOa 12 De leerlingen onderzoeken activiteiten binnen de marketingafdeling van een onderneming.
- ET 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe in verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Mogelijke leerlingenactiviteiten: **herkennen**, **identificeren** (benoemen), **omschrijven**, opsommen, plaatsnemen
- Conceptuele kennis
 - situering in een organogram
 - administratieve taken zoals boekhouding, loonadministratie, juridische opdrachten, voorraadregistratie, dataregistratie (business intelligence), ...
 - evoluties in verband met administratieve taken: vermenging met andere functies, zoals opstellen van verslagen, correspondentie en technologische evoluties zoals opslag in de cloud, mogelijkheden tot samenwerken aan bestanden, digitale agenda's
 - Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, **beschrijven**, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustreeren** (met voorbeelden), interpreteren, **onderscheiden**, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken
- Procedurele kennis
 - Factuurberekening
 - Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**

1.3. Toelichting

We onderzoeken met de leerlingen de verschillende activiteiten van een onderneming. Hierbij sluiten we aan bij ET 11.5 uit de basisvorming waar de activiteiten in verschillende soorten ondernemingen al aan bod komen. Binnen de basisvorming onderzoeken we specifiek de activiteiten binnen de logistieke afdeling (EOa11), de marketingafdeling (EOa12) en de administratieve activiteiten binnen de onderneming. Aan de hand van een organogram van een bedrijf en divers bronnenmateriaal (o.a. jobadvertenties) maken de leerlingen kennis met het takenpakket en verschillende administratieve

functies in diverse afdelingen van een bedrijf: personeelsadministratie, boekhouding, voorraadadministratie, ...

Er is ook aandacht voor een aantal trends inzake evoluties in verband met administratieve taken in ondernemingen. Op basis van interesse en tijd kan je enkele of meerdere trends naar keuze onderzoeken met de leerlingen.

De leerlingen gaan zelf actief aan de slag en oefenen aan de hand van casussen en maken eenvoudige factuurberekeningen (verschillende BTW-tarieven (EOa14) en handelskorting). De administratieve taken worden in het ondernemersproject functioneel toegepast.

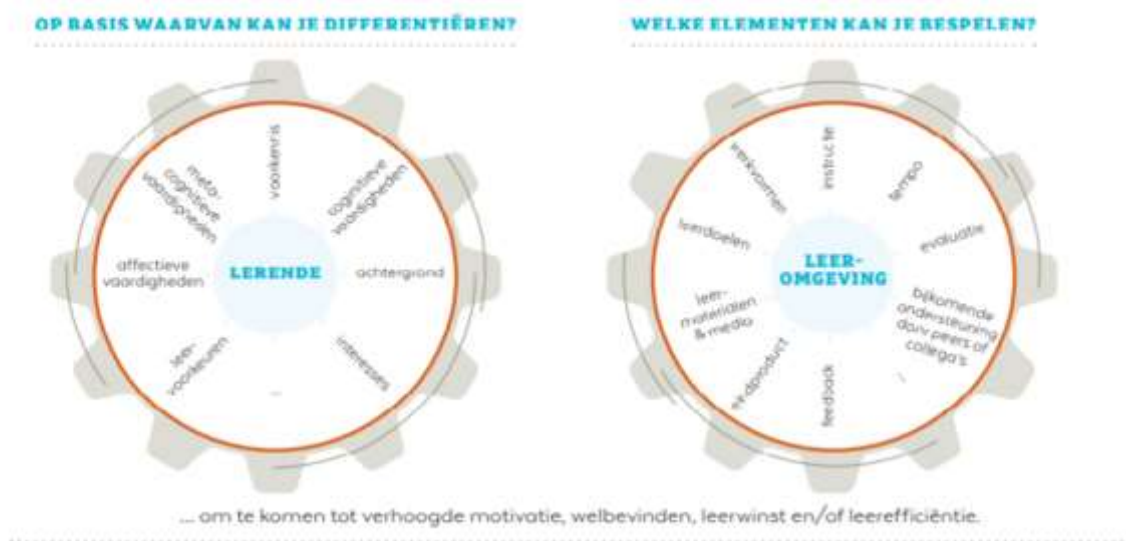
1.4. Verklarende begrippen:

- **Organogram**
Een organisatieschema, organogram of organigram is een afbeelding, model of schema van een organisatiestructuur van een onderneming; Een dergelijk schema brengt in kaart uit hoeveel verschillende afdelingen een organisatie bestaat (eventueel wie het hoofd is en wie medewerkers), en in welke hiërarchische verhouding de afdelingen en medewerkers ten opzichte van elkaar staan.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor volgend differentiatiemodel¹² waarbij je op basis van leerlingkenmerken uit verschillende elementen om te differentiëren een gepaste keuze maakt.



2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹² Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer 10 à 15 uren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhouden die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Concrete lesaanpak

Administratieve activiteiten Organogram

Stap 1: Intro en activeren van voorkennis

- Je bouwt verder op stap 1 en stap 2 uit EOa11 – taken en afdelingen in het organogram

Stap 2: Administratieve taken in een bedrijf

- Je biedt de leerlingen bronnenmateriaal aan:
jobadvertenties (of je laat de leerlingen zelf jobadvertenties en bronnen zoeken)
- Cevora: brochure Administratieve beroepen en taken vandaag en morgen
https://issuu.com/cevoracefora/docs/zoom_cevora_administratieve_beroepe
- beroepenfilms:
Boekhouder:
<http://vdabtv.im002.be/film/70>
HR-medewerker
<https://www.vdab.be/tv/video/bediende-de-boekhouding-personeelsadministratie>
Samenhang beroepen – ondersteuning aan bedrijven en organisaties – administratie
https://app.akov.be/pls/pakov/f?p=VLAAMSE_KWALIFICATIESTRUCTUUR:BEROEPEN_SAMENHANG::NO::P1050_BK_DOSSIER_ID:2441
- Het resultaat van de zoekopdracht is een overzicht met omschrijving van administratieve activiteiten en jobs in een bedrijf.

Stap 3: Situering van de in het organogram van een bedrijf (zie voorbeeld)

- Je analyseert het aangereikte organogram en bespreekt de afdeling administratie
Je kan bijkomend organogrammen aanreiken van verschillende soorten ondernemingen (productieonderneming, dienstverlenende onderneming, profit en non-profit sector) of websites van diverse ondernemingen aanreiken als bronnenmateriaal.
bv. aan de hand van volgende vragen:
 - Van welk bedrijf is dit een organogram? Welk soort bedrijf is dit?
 - Welke zijn de grote afdelingen in het bedrijf?
 - Welke diensten houden zich bezig met administratieve activiteiten?
 - Welke taken worden er opgenomen?

o ...

Stap 3: Syntheseoefening

- Je verdeelt de klas in groepjes en biedt hen kaartjes aan (onderdelen van een organogram van een bedrijf). De leerlingen lezen de verschillende kaartjes en leggen de kaartjes op tafel zodat het organogram van het bedrijf voorgesteld wordt. Ze stellen op basis van deze informatie het organogram op **(integratie met ICT)**
Commercieel bedrijf in sportartikelen
 - o Directeur: Hilde Koppens
 - o Management Assistent: Anita Mertens
 - o Receptionist: Jan Verellen
 - o Assistent boekhouder: Irina Swerts
 - o Verkoper: Marijke Van Elst
 - o Aankoopassistent: Lieven Truyen Personeelsverantwoordelijke: Jonas Daems
 - o Verkoper: Esra Ciak
 - o Administratief medewerkes: Heidi De Roo
 - o Hoofdboekhouder: Mohammed Achabi
 - o Logistiek medewerker: Peter Jaspers
 - o IT specialist: Kurt Jonckers
 - o Verkoper: Geoffrey Sannen
 - o Hoofd aankoop: Ann Vandaele
 - o Sales en Marketing Manager: Greet Symoens
 - o Verkoper: Pieter Van Hofstraeten
 - o Logistiek verantwoordelijke: Mo
 - o ICT-coördinator: Jan Braeken
 - o Verkoopassistent: Fien Moermans
 - o Logistiek medewerker: Loredana D'Amici
 - o Verkoper: Joline Versmissen
- Klassikaal bespreek je samen met de leerlingen de activiteiten in de logistieke afdeling, de marketingafdeling en in welke afdelingen welke administratieve taken uitgevoerd worden.

Evoluties i.v.m. administratieve taken

Stap 1: Evoluties i.v.m. administratieve taken

- Je reikt leerlingen informatiebronnen aan en ze gaan in deze informatie gericht op zoek naar evolutie en trends.
Cevora: administratieve beroepen en taken vandaag en morgen
https://issuu.com/cevoracefora/docs/zoom_cevora_administratieve_beroepe
- Het resultaat is een overzicht van evolutie en trends in de administratie
 - o vermenging met andere functies
 - o technologische evoluties
 - o digitalisering
 - o complexere taken
 - o ...

Stap 2: Verkennen/onderzoeken

- Je verdeelt de klas in groepjes van 3. Elk groepje kiest één van de thema's en verzamelt materiaal.

Stap 3: presentatie

- Elk groepje maakt een poster (integratie met ICT)

Factuurberekening Resultaatberekening
--

Stap 1: Analyse van een eenvoudige verkoopfactuur

- Je biedt de leerlingen een eenvoudige verkoopfactuur aan en bespreekt het document:
 - Doel van het document?
 - Wie maakt de factuur op?
 - Wie is koper?
 - Wie is verkoper?
 - Welke artikelen worden er verkocht? Hoeveel?
 - Welke BTW-tarieven zijn van toepassing?
BTW-tarieven
Welke BTW-tarieven zijn er van toepassing in België?
<https://www.belgium.be/nl/belastingen/btw/tarieven>
 - Worden er kortingen toegestaan? Welke?
Handelskortingen of commerciële kortingen zijn kortingen die men toekent aan zijn klant vanuit commerciële overwegingen, bv. bij afname van een grote hoeveelheid, introductiekortingen voor nieuwe producten, promotieacties, ...
 - Je stelt stap voor stap samen met de leerlingen het berekeningschema op.

Stap 2: Factuurberekening

- Aan de hand van concrete situaties stellen leerlingen de verkoopfacturen voor de klanten op. (manueel en digitaal: Integratie met ICT (Excel))

Stap 3: Resultaatberekeningen

- Opbrengsten
- Kosten
- Integratie met ICT (Excel)
- Komt aan bod in het ondernemersproject

3.2. ICT

Zie gemarkeerde items

3.3. Specifiek didactisch materiaal

3.4. Bronnen

<p>Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be . Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.</p>

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

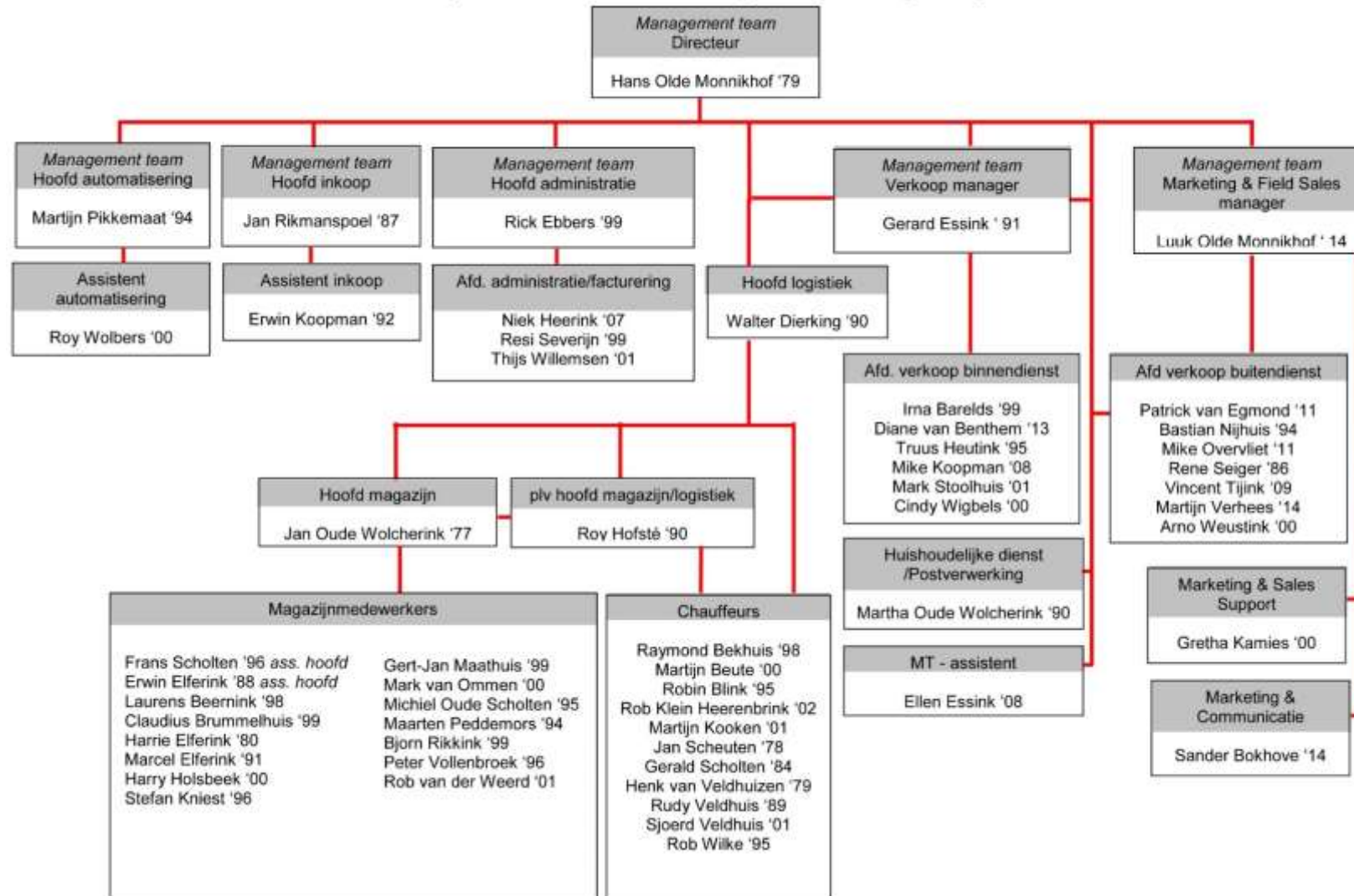
4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

Voorbeeld van een organogram

De Monnik Dranken personeel - naam werknemer en jaar indiensttreding - dd.1 januari 2015



THEMA: De overheid

EOa 14 De leerlingen illustreren de impact van overheidsbeslissingen op de prijs van goederen en diensten.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa1 De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland.
- ET 11.7 De leerlingen lichten toe hoe de overheid via inkomsten en uitgaven impact heeft op de samenleving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen...Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - btw
 - Accijnzen
 - Subsidies

Mogelijke leerlingenactiviteiten: herkennen, identificeren (benoemen), omschrijven, opsommen, plaatsen

- Conceptuele kennis
 - Beïnvloeding van de prijs: btw, accijnzen, subsidies

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken

- Cognitieve dimensie leerplandoel: begrijpen
 - De leerlingen illustreren de impact van overheidsbeslissingen op de prijs van goederen en diensten.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: illustreren

Uitdagende doelen:

- Conceptuele kennis
 - Beïnvloeding van de prijs: regelgeving zoals verbod op gratis plastic zakjes, Recupel
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken

- Procedurele kennis
 - Berekenen van de aankoopprijs exclusief btw
 - Vergelijking tussen buitenlandse handel Vlaanderen en België
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: vergelijken, rangschikken, **analyseren**, sorteren, ontleden, **concluderen**

1.3. Toelichting

In de basisvorming van de economische en financiële competentie maken de leerlingen kennis met de manier waarop de overheid via inkomsten en uitgaven een impact heeft op de samenleving. Een aantal vormen van inkomsten en uitgaven zijn hier aan bod gekomen.

In de basisoptie 'economie en organisatie' verkennen de leerlingen andere vormen van inkomsten en uitgaven. Aan de inkomstzijde bespreken we de btw en accijnzen. Aan de uitgavenzijde worden subsidies onder de aandacht gebracht.

Vertrekkend vanuit het verwachte beheersingsniveau van deze eindterm (begrijpen) is het niet de bedoeling dat de leerlingen het principe van een 'verbruiksbelasting' abstract uitleggen. Leerlingen zien daarentegen wel in dat het belastingen zijn die de consument betaalt bij de aankoop van een goed of een dienst. Zo weet de leerling dat er verschillende btw-percentages zijn en dat de btw de te betalen prijs verhoogt. Leerlingen kunnen ook uitleggen dat de btw vervolgens door de handelaar aan de overheid gestort wordt.

Hetzelfde geldt voor accijnzen. Naast de feitelijke kennis kunnen de leerlingen aan de hand van een aantal concrete voorbeelden uitleggen waarom een overheid accijnzen heft. Ook hier kunnen de leerlingen aantonen dat de consument deze belasting betaalt en dat de handelaar vervolgens het bedrag aan de overheid stort.

Met betrekking tot de subsidies is het aangewezen om zo dicht mogelijk bij de leefwereld van de leerlingen te blijven. Laat hen daarom bijvoorbeeld subsidies die hun gemeente of stad voorziet, verkennen. Als voorbeeld kan een jeugd- of sportvereniging gebruikt worden die subsidies krijgt en daardoor bijvoorbeeld het lidgeld lager kan houden.

Tot slot begrijpen de leerlingen welke impact deze belastingen en subsidies hebben op de prijs die zij moeten betalen als consument: btw en accijnzen verhogen de prijs, subsidies verlagen de prijs.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie¹³ model waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹³ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer vier tot zes lesuren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Btw, accijnzen, subsidies
Beïnvloeding van de prijs: btw, accijnzen, subsidies

Stap 1: Activeren van de voorkennis

Het thema 'overheid' kan ingeleid worden aan de hand van de economische kringloop (zie thema 1 "De economische kringloop"). Al naargelang deze economische kringloop al dan niet volledig aan bod is gekomen, wordt deze ofwel herhaald ofwel uitgebreid.

- Variant 1: de economische kringloop werd nog niet volledig opgebouwd (dus enkel gezinnen en bedrijven)
 - Je bezorgt de leerlingen een verhaal waarbij de overheid, via concrete voorbeelden, een belangrijke rol krijgt toegewezen. De voorbeelden van de overheid situeren zich in de volgende relaties:
 - De gezinnen betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de gezinnen.
 - De bedrijven betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de bedrijven.
 - Aan de hand van deze informatie wordt de economische kringloop uitgebreid met de overheid op basis van de gemaakte afspraken inzake geld- en goederenstroom.
 - Via een onderwijsleergesprek wordt het begrip belastingen* herhaald. Je noteert de relevante antwoorden (bijvoorbeeld: inkomsten van de overheid, personenbelasting, btw...) van de leerlingen op het bord.
- Variant 2: de economische kringloop werd reeds volledig opgebouwd (gezinnen, bedrijven, overheid, buitenland).
 - Je bezorgt de leerlingen een aantal gegevens die ze moeten situeren in de economische kringloop. De gegevens hebben voornamelijk betrekking op concrete voorbeelden met betrekking tot de overheid. De voorbeelden van de overheid situeren zich in de volgende relaties:
 - De gezinnen betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de gezinnen.
 - De bedrijven betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de bedrijven.

- De leerlingen duiden de stromen aan in de economische kringloop.
- Het begrip belastingen* krijgt hierbij de nodige aandacht.
- De leerlingen kregen de basisvorming EFC ofwel in het eerste jaar ofwel in het tweede jaar. In beide gevallen is het aangewezen om overleg te hebben met je collega die deze basisvorming voor zijn/haar rekening neemt. Indien de basisvorming EFC aan bod kwam in het eerste jaar is het belangrijk om na te gaan hoe de leerstof werd aangebracht. Komt de basisvorming EFC in het tweede jaar aan bod dan is het belangrijk om de planning van deze leerstofonderdelen samen vast te leggen.

Stap 2: btw, accijnzen, subsidies - placemat methode

- De leerlingen werken in groepjes van vier. Elk groepje krijgt een identiek bundeltje met (eenvoudige) teksten of afbeeldingen in verband met btw, accijnzen en subsidies. De leerlingen gaan eerst individueel aan de slag, na onderling overleg formuleren ze een gezamenlijk antwoord.
 - btw: voorbeelden van documenten zijn kasticket van een restaurant - factuur van bijvoorbeeld mobiele telefonie - factuur van waterverbruik - factuur van elektriciteit
 - Mogelijke vragen:
 - Hoeveel moet deze klant betalen bij xxx?
 - Hoeveel bedraagt het bedrag van de btw?
 - Wie betaalt deze btw?
 - Zijn de percentages van de btw identiek?
 - Zoek op welke vier percentages in België van toepassing zijn. Geef bij elk percentage een voorbeeld. Vermeld ook je bron!
 - accijnzen: voorbeelden van krantenartikels zijn [de accijnzen op frisdranken zijn sinds 2016 verdrievoudigd](#) - [accijnzen op tabak leveren Belgische staatskas 2,3 miljard euro op](#) - [overheid verhoogt accijnzen op brandstof vanaf 2020](#)
 - Mogelijke vragen:
 - Op welke producten wordt een accijns geheven?
 - Waarom zou de overheid dit doen?
 - Zijn accijnzen - zoals de btw - een percentage of zijn dit vaste bedragen die vastgelegd worden door de overheid?
 - subsidie: zoek via de website van een gemeente of stad de subsidies op die worden toegekend aan bijvoorbeeld een jeugdvereniging. Bezorg de relevante informatie aan je leerlingen.
 - Mogelijke vragen:
 - Lees aandachtig het reglement van de gemeente XXX. Er is hier sprake van subsidies. De bedragen waarvan sprake: zijn dit bedragen die de jeugdvereniging moeten betalen aan de gemeente of zijn dit bedragen die men ontvangt van de gemeente?
 - Wat is het grote onderscheid tussen de btw en accijnzen aan de ene kant en subsidies aan de andere kant?
- Na de placemat volgt een onderwijsleergesprek waarbij de begrippen in kaart worden gebracht.
- Nadien worden de begrippen opgenomen in de digitale woordenbank.

Stap 3: beïnvloeding van de prijs: btw - accijnzen - subsidies

- Je toont de leerlingen de videofilm '[btw, accijns en subsidie](#)' (tot 7 min. 10 sec.) waarin de beïnvloeding van de prijs wordt uitgelegd. De leerlingen dienen aan de hand van deze videofilm een antwoord te geven op een aantal vragen:
 - Verhoogt of verlaagt de btw de prijs die de consument moet betalen?
 - Op welk bedrag wordt de btw berekend?
 - Wie betaalt deze btw?
 - Wie stort deze btw aan de overheid?
 - In het voorbeeld van de laptop: hoeveel bedraagt het bedrag van de btw?
 - Vervolledig volgende gegevens: 1 liter benzine aan de pomp kost 1,75 euro. Hiervan gaat XXX euro naar btw, XXX euro naar accijns en XXX euro naar de producent.
 - Verhoogt of verlaagt de accijns de prijs die de consument moet betalen?
 - Verhoogt of verlaagt de subsidie de prijs die de consument moet betalen?
 - Aan wie wordt de subsidie betaald? overheid - producent - consument
- De antwoorden worden besproken aan de hand van een onderwijsleergesprek.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

- [BTW tarieven in België](#)
- [BTW, accijnzen, subsidies](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 15 De leerlingen illustreren de impact van de EU op de leefwereld van jongeren.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- ET 11.7 De leerlingen lichten toe hoe de overheid via inkomsten en uitgaven impact heeft op de samenleving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Conceptuele kennis
 - Impact van de EU zoals uitwisselingsmogelijkheden voor studenten en scholieren, vrij verkeer van goederen en personen, eenheidsmunt, voedselveiligheid, grensarbeid, klimaat en milieu, afschaffen van roamingkosten, subsidies

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustreren** (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken

- Cognitieve dimensie leerplandoel: begrijpen
 - De leerlingen illustreren de impact van de EU op de leefwereld van jongeren.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **illustreren**

1.3. Toelichting

België maakt deel uit van de Europese Unie. Zonder in detail te treden van de werking van de Europese Unie, is het belangrijk dat de leerlingen inzien dat de Europese Unie een impact heeft op hun dagelijkse leven. Aan de hand van concrete voorbeelden, bij voorkeur zo dicht mogelijk aansluitend bij hun leefwereld, maken de leerlingen dit duidelijk.

De opgesomde lijst in het leerplandoel is niet bindend omwille van het woord 'zoals'. Dit betekent dat je een keuze kan maken in functie van de context van de school, de interesse van de leerlingen... Andere voorbeelden om de impact te illustreren zijn ook mogelijk.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie¹⁴ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer vijf tot zes lessen van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Impact van de EU zoals zoals uitwisselingsmogelijkheden van studenten en scholieren, vrij verkeer van goederen en personen, eenheidsmunt, voedselveiligheid, grensarbeid, klimaat en milieu, afschaffen roamingkosten, subsidies

Wat als ...er geen EU was.

- Je start de les met het in kaart brengen van de Europese Unie. De leerlingen werken individueel of per twee en krijgen de opdracht om een blanco kaart van Europa in te kleuren met de EU-landen. Als bron verwijst je naar de [officiële site van de EU](#).
Kans tot differentiatie via status: in een tweede kleur kunnen de kandidaat-landen aangeduid worden.
- Je verdeelt de klas in een aantal groepjes. Elk groepje krijgt een thema toegewezen en bestudeert het thema aan de hand van richtvragen.
 - **Munteenheid**
 - In welke landen kan men betalen met de euro?
 - Hoe noemen we deze zone?
 - Arceer deze landen op de kaart.
 - Welke voordelen zijn er verbonden aan het gebruik van een euro? Som er drie op.

¹⁴ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

- *Differentiatie op basis van status: de leerlingen berekenen de prijs van een brood (bv. 2,20 euro) in de oude nationale munten (1 euro = 40,3399 Belgische frank, 1 euro = 6,55957 Franse frank, 1 euro = 1,95583 Duitse Mark, 1 euro = 1936,27 Italiaanse lire).
Om het voordeel van de euro als eenheidsmunt te verduidelijken kan ook de omgekeerde oefening gevraagd worden: geef de prijs van een brood in oude munten en vraag waar het brood het goedkoopst is.*
- **Uitwisselingsmogelijkheden voor studenten en scholieren**
 - Je kent misschien wel iemand die in het Hoger Onderwijs zit en "op Erasmus gaat". Wat betekent dit juist?
 - Hoe lang kun je minimaal en maximaal verblijven in het buitenland?
 - Wat voorziet de EU zodat de student niet alle kosten moet betalen?
 - Als jongere kun je ook, niet in schoolverband, voor een korte periode naar het buitenland gaan. Erasmus+ spreekt dan van 'jongerenuitwisseling'.
 - Hoe lang duurt zo'n uitwisseling?
 - Wat kun je zoal doen? Geef drie voorbeelden.
 - Wat bekom je aan het einde van de uitwisseling?
 - Hou oud moet je zijn?

Kunnen leerlingen van het beroepsonderwijs ook buitenlandse stage doen in het buitenland?

 - Op welke manier zorgt de EU voor steun voor deze leerlingen?
- **Vrij verkeer van goederen en personen / uniform alarmnummer 112**
 - Binnen Europa is er sprake van het 'Schengengebied'. Wat betekent dit?
 - Duid de landen die behoren tot dit gebied aan op je kaart (arceer). Wat stel je vast?
 - Bekijk het [videofragment](#) en beantwoord de volgende vragen:
 - Waarom heet dit het 'Schengengebied'?
 - Som drie belangrijke voordelen op.
 - Je gaat op vakantie naar Italië en je hebt dringend medische hulp nodig. Welk nummer kun je bellen? Welke diensten kun je er bereiken?
 - In welke landen buiten de EU werkt dit noodnummer ook?
 - Wist je dat je dit alarmnummer ook als app op je gsm kunt plaatsen? Doen, want het heeft zijn voordelen: lees volgend [artikel](#) en overtuig jezelf.
 - Moet je kosten betalen om dit nummer te bellen?
- **Roamingkosten - internet - persoonsgegevens**
 - Binnen welke landen hoef je geen roamingkosten te betalen?
 - Hoe komt het dat de kosten van het gebruik van een mobiele telefoon sinds 1998 sterk zijn gedaald?
 - Inzake internet geldt het beginsel van de universele dienstverlening.
 - Wat betekent dit?
 - Zoek nog drie voordelen verbonden aan het internet binnen de EU.

- Sinds 25 mei 2018 is er een nieuwe wetgeving van toepassing die mijn persoonsgegevens beschermt. Welke vier mogelijkheden voorziet de wet?
 - Wanneer ik een surf op een website, dan wordt mij gevraagd om cookies te aanvaarden. Vroeger was dit niet altijd het geval. Waarom heeft de EU dit verplicht?
 - Als ik mijn akkoord heb gegeven, mag ik dan nog veranderen van gedacht
- Consumentenrechten en passagiersrechten
 - Als consument ben je ook beschermd binnen de Europese Unie.
 - Welke garantietermijn is van toepassing voor al je aankopen binnen de EU?
 - Stel dat je via internet een paar schoenen hebt gekocht in Italië. Binnen de EU gelden afspraken inzake het terugsturen van het aangekocht product. Welke termijn is van toepassing binnen de EU?
 - Welke rechten heb ik wanneer mijn aankoop via internet niet tijdig wordt geleverd?
 - Wat kan ik doen wanneer ik problemen heb met een verkoper in bijvoorbeeld Duitsland?
 - Ook als passagier ben ik dank zij de EU beschermd.
 - De trein is altijd een beetje reizen, maar... heeft af en toe vertraging. Welke rechten heb ik als EU-burger?
 - Welke rechten heb ik indien mijn vliegtuig vertraging heeft?
 - Ik ga op reis naar Keulen. In een drukke winkelstraat stelen zakkenrollers mijn portefeuille met mijn betaalkaarten en identiteitskaart. In Keulen is er geen Belgische ambassade. Mag ik dan hulp vragen in de Nederlandse ambassade die wel een vestiging heeft in Keulen?
- Aan de hand van een digitale toepassing naar keuze stellen de leerlingen hun antwoorden voor (presentatiesoftware, Moovly...). (=differentiatie op basis van interesse en integratie met 'De leerlingen passen ICT functioneel toe.')
 - Differentiatie op basis van status: indien leerlingen vertrouwd zijn met het programma 'Wat als...!' dan kunnen ze uitgedaagd worden om hun resultaten op een gelijkaardige manier voor te stellen.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

- [Officiële site van de EU](#)
- [Roamingkosten - internet - persoonsgegevens](#)
- [Consumentenrechten en passagiersrechten](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

THEMA: Het buitenland

EOa 16 De leerlingen analyseren het belang van buitenlandse handel voor België.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 1 De leerlingen stellen economische relaties voor tussen consument, producent, overheid en buitenland.
- EOa 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau.

De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Invoer
 - Uitvoer

Mogelijke leerlingenactiviteiten: herkennen, identificeren (benoemen), omschrijven, opsommen, plaatsen
- Conceptuele kennis
 - Ontstaan van buitenlandse handel zoals beschikbaarheid van grondstoffen, aanwezigheid van arbeid en kennis, (loon)kostverschillen, schaalvoordelen, imago en voorkeuren, kwaliteitsnormen
 - Buitenlandse handel: invoer en uitvoer
 - Invoer en uitvoer: belang voor België

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken
- Procedurele kennis
 - Interpretatie van tabellen en grafieken in verband met buitenlandse handel

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, toepassen
- Cognitieve dimensie leerplandoel: analyseren
 - De leerlingen analyseren het belang van buitenlandse handel voor België.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: analyseren

Uitdagende doelen:

- Procedurele kennis
 - Interpretatie van tabellen en grafieken in verband met buitenlandse handel van Vlaanderen
 - Vergelijking tussen buitenlandse handel Vlaanderen en België
- Mogelijke leerlingenactiviteiten: vergelijken, rangschikken, **analyseren**, sorteren, ontleden, **concluderen**

1.3. Toelichting

De focus van dit leerplandoel ligt op het interpreteren van tabellen en grafieken in verband met de buitenlandse handel van België. Het is niet de bedoeling dat leerlingen cijfergegevens uit het hoofd leren, maar wel dat ze aan de hand van tabellen en grafieken het belang van de buitenlandse handel voor België analyseren.

Op de website van 'statistiek Vlaanderen' hanteert men de begrippen invoer en uitvoer. Daarom werd er gekozen om binnen dit leerplandoel deze termen aan te leren.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie¹⁵ model waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹⁵ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer vijf tot zes lesuren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhouden die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Betekenis van de kleuren:

Groen = extra kans op differentiatie, taalondersteuning of horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Standaard is deze aanpak niet in de lesopbouw voorzien maar de leraar kan dit extra toevoegen. In dit geval werkt de leraar op differentiatie, taalondersteuning of een horizontale samenwerking met andere leerplandoelen.

Invoer

Uitvoer

Buitenlandse handel: invoer en uitvoer

Ontstaan van buitenlandse handel zoals beschikbaarheid van grondstoffen, aanwezigheid van arbeid en kennis, (loon)kostenverschillen, schaalvoordelen, imago en voorkeuren, kwaliteitsnormen

Casus - Afbeeldingen

Stap 1: Activeren van de voorkennis

Het thema 'buitenland' kan worden ingeleid aan de hand van de economische kringloop (zie thema 1 "De economische kringloop"). Al naargelang de economische kringloop al dan niet volledig aan bod is gekomen, wordt deze ofwel herhaald ofwel uitgebreid met het 'buitenland'.

- Variant 1: de economische kringloop werd nog niet volledig opgebouwd (dus enkel gezinnen, bedrijven en overheid)
 - Je bezorgt de leerlingen een verhaal waarbij het buitenland, via concrete voorbeelden, een belangrijke rol krijgt toegewezen:
 - De bedrijven kopen goederen en diensten in het buitenland.
 - De bedrijven betalen hiervoor geld aan het buitenland.
 - De bedrijven verkopen goederen en diensten in het buitenland.
 - De bedrijven ontvangen hiervoor geld uit het buitenland.
 - Aan de hand van deze informatie wordt de economische kringloop uitgebreid met het buitenland op basis van de gemaakte afspraken inzake geld- en goederenstroom.
- Variant 2: de economische kringloop werd reeds volledig opgebouwd (gezinnen, bedrijven, overheid, buitenland).
 - Je bezorgt de leerlingen een aantal gegevens die ze moeten situeren in de economische kringloop. De gegevens hebben voornamelijk betrekking op concrete voorbeelden met betrekking tot het buitenland:
 - De gezinnen betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de gezinnen.
 - De bedrijven betalen belastingen aan de overheid.
 - De overheid levert goederen en diensten aan de bedrijven.

- De leerlingen duiden de stromen aan in de economische kringloop.

Stap 2: invoer - uitvoer - buitenlandse handel

- Je verdeelt de klas in kleine groepjes. Elk groepje krijgt eenzelfde casus waarbij een dagmenu wordt besproken. Aan de hand van deze informatie zoeken de leerlingen op waar de producten vandaan komen. De leerlingen duiden hun antwoord aan op een wereldkaart en tekenen een pijl richting België indien het product niet afkomstig is van België.

Een casus kan er als volgt uitzien:

"Maak kennis met Wouter. Wouter is 13 jaar en woont te XXX. Hij is een sportieve kerel en gaat naar school in het atheneum van XXX. In de lessen wetenschappen heeft hij geleerd waarom een ontbijt belangrijk is en daarom slaat hij dit nooit over. Vandaag kiest hij voor een vers geperst sinaasappelsapje, met een lekkere kom cornflakes met melk van de lokale boer. Hij eindigt zijn maaltijd met een vers stukje ananas. Als tussendoortje neemt hij een banaan mee en een stukje lekker Gouda kaas. Als lunch heeft zijn mama boterhammen klaargemaakt met een slaatje van witloof. Witloof vindt hij wel wat bitter, maar met die lekkere zelfgemaakte mayonaise valt het wel mee. Als vieruurtje kiest hij voor een een Grany Smith appel.

's Avonds is hij best tevreden met de maaltijd die zijn papa heeft klaar gemaakt: basmati rijst met kip en currysaus. Lekker! De chocolademousse met Belgische chocolade maken zijn dag compleet! De Belgische chocolade is gemaakt met cacaobonen."

Een aantal producten zijn in het vet gedrukt. Zoek op van welk land deze afkomstig zijn. Duid deze aan op de wereldkaart en teken een pijl in de richting van waaruit het product vertrekt. Soms zijn er meerdere landen van herkomst mogelijk. Het volstaat om er één te kiezen.

- Op het bord hang je een grote wereldkaart. De antwoorden van de leerlingen worden klassikaal besproken en zo wordt het begrip invoer geïntroduceerd. Via onderwijsleergesprek wordt gevraagd naar typische Belgische producten om op die manier het begrip uitvoer en buitenlandse handel te introduceren.
- In de digitale woordenlijst voegen de leerlingen de begrippen "invoer" en "uitvoer" toe.
- De antwoorden op de wereldkaart vormen de basis voor het volgende deel van de les waarbij mogelijke redenen voor het ontstaan van buitenlandse handel worden gezocht.

Stap 3: ontstaan van buitenlandse handel

- Je verdeelt de klas in groepjes. Elk groepje krijgt een set van (identieke) afbeeldingen met goederen / diensten die vanuit België worden ingevoerd en uitgevoerd (zie bijlage). Deze afbeeldingen groeperen de leerlingen naargelang de mogelijke oorzaak van buitenlandse handel.

Kans tot differentiatie op basis van leerstatus: de leerlingen duiden ook aan of de goederen worden ingevoerd of uitgevoerd.

- De antwoorden van de verschillende groepjes worden besproken. Aan de hand van een onderwijsleergesprek worden een aantal mogelijke oorzaken van buitenlandse handel besproken.

- De leerlingen maken (individueel) een mindmap met oorzaken en vullen aan met relevante nieuwe afbeeldingen.

Kans tot differentiatie op basis van leerstatus: de leerlingen maken hierbij ook een onderscheid of de goederen worden ingevoerd uit uitgevoerd vanuit België.

Invoer en uitvoer: belang voor België

Interpretatie van tabellen en grafieken in verband met buitenlandse handel

Aan de slag met tabellen en grafieken

- Je bezorgt de leerlingen grafieken en tabellen in verband met de Belgische buitenlandse handel. De leerlingen werken in kleine groepjes en zoeken een antwoord op een aantal vragen.

Mogelijke vragen zijn

- [Belgian Foreign Trade-Partners](#)
 - Voor hoeveel miljoen euro heeft België in de periode januari - september 2019 uitgevoerd?
 - Is dit een stijging of daling t.o.v. dezelfde periode in 2018?
 - Is volgende uitspraak juist of fout: Tussen januari - september 2019 was de invoer naar België groter dan de export vanuit België?
Fout want ...
Juist want ...
 - De invoer vanuit Azië naar België is groter dan de uitvoer van België naar Azië: juist of fout?
 - Welke is de top drie van de goederen die België uitvoert?
 - Bereken hoeveel miljoen euro de totale Belgische export van chemische producten bedraagt?
 - Hoeveel miljoen euro heeft België in de periode januari - september 2019 ingevoerd?
 - Is dit een stijging of daling t.o.v. dezelfde periode in 2018?
 - ...
- Details van de [top 15 leveranciers \(invoer\)](#) en [top 15 klanten \(uitvoer\)](#)
 - Wie zijn de drie grootste afnemers van de Belgische producten?
 - Van welke drie landen koopt België het meeste?
 - ...
- [Jaarrapport](#)
 - Vraag bij de grafiek van de evolutie: Bekijk aandachtig de grafiek van de totale evolutie van de buitenlandse handel van België. Wat valt op?
 - Belang binnen de EU:
 - Hoeveel bedraagt de export van de 28 EU-landen in het totaal?
 - Wat is het aandeel van de Belgische uitvoer?
 - Stel de uitvoergegevens van bladzijde 12 grafisch voor aan de hand van een taartdiagram (= integratie met ICT functioneel toepassen).
 - Welk land heeft het grootste aandeel in de totale EU-uitvoer?
 - Welk land kende de grootste stijging?
 - Hoeveel bedraagt de invoer van de 28 EU-landen in het totaal?

- Wat is het aandeel van de Belgische invoer?
- Stel de invoergegevens van bladzijde 12 grafisch voor aan de hand van een taartdiagram (= integratie met ICT functioneel toepassen).
- Aan de hand van een verbetersleutel controleren de leerlingen hun antwoorden.
- Aan de hand van een onderwijsleergesprek worden de belangrijkste gegevens besproken.

- | |
|---|
| <ul style="list-style-type: none">• Afbeeldingen invoer en uitvoer.pdf• Afbeeldingen invoer en uitvoer oplossing.pdf |
|---|

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

<p>Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be . Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.</p>
--

- [Investeren in België](#)
- [Agentschap voor buitenlandse handel België](#)
- Voorbeelden van statistieken en grafieken m.b.t. 2019:
 - [Top 15 leveranciers van België \(Q1-Q3 2019\)](#)
 - [Top 15 klanten van België \(Q1-Q3 2019\)](#)
 - [Overzicht invoer en uitvoer \(Q1-Q3 2019\)](#)
 - [Jaarrapporten van de buitenlandse handel van België 2019 \(m.b.t. 2018\)](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

THEMA: ondernemerschap

EOa 18 De leerlingen plannen een eigen economisch project.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 19 De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.
- EOa 20 De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.
- EOa 21 De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.
- EOa 23 De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe.
- ET 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.
- ET 15.1 De leerlingen genereren ideeën voor een uitdaging aan de hand van aangereikte technieken en methodieken en in een gestructureerd en afgebakend kader. (transversaal)
- ET 15.2 De leerlingen onderzoeken de uitvoerbaarheid van ideeën rekening houdend met aangereikte criteria. (transversaal)
- ET 15.3 De leerlingen werken stapsgewijs een zelfgekozen idee uit door het doelmatig inzetten van tijd en hulpmiddelen. (transversaal)

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Feitenkennis
 - Ondernemerschap

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **herkennen**, **identificeren** (benoemen), **omschrijven**, opsommen, plaatsen
- Conceptuele kennis
 - Ondernemerschap
 - Businessmodel / ondernemingsplan

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, **illustreren** (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, **uitleggen**, vergelijken

- Procedurele kennis
 - Creatief denkproces: divergerende fase (brainstormtechnieken)
 - Creatief denkproces: convergerende fase op basis van criteria om de uitvoerbaarheid van ideeën te toetsen zoals ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen, meerwaarde
 - Businessmodel zoals Canvas

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**
- Cognitieve dimensie leerplandoel: creëren
 - De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **plannen**

1.3. Toelichting

Binnen de basisoptie Economie en organisatie wordt er gekozen voor een economisch project. Dit wil zeggen dat er binnen het project financiële verrichtingen zijn, dat er gekocht en verkocht wordt, dat er reclame gemaakt wordt... De gehanteerde aanpak is gebaseerd op de eerste drie doelen van de transversale sleutelcompetentie "Ontwikkeling van initiatief, ambitie, ondernemingszin en loopbaancompetenties".

Net zoals in een echte onderneming gaan de leerlingen een ondernemingsplan / businessmodel opstellen. Het format van het ondernemingsplan is vrij te kiezen maar een eenvoudig model volstaat. Binnen het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO wordt gewerkt met een vereenvoudigde versie van CANVAS, aangepast voor het doelpubliek van de eerste graad.

De doelen 18, 19, 20 en 21 moeten als één geheel worden beschouwd. De vier doelen komen geïntegreerd binnen één project aan bod.

De eerste twee doelen (18 "De leerlingen plannen een eigen economisch project." en 19 "De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.") hebben betrekking op de opbouw van het project:

- Brainstorm (divergerende fase)
- Clusteren van ideeën (convergerende fase)
- Evaluatie van de ideeën (convergerende fase)
- Keuze van het idee (convergerende fase)
- Opstellen van een ondernemingsplan
- Opstellen van een stappenplan en tijdsplan
- Uitvoeren van het project

Doorheen de verschillende fasen wordt er voldoende tijd uitgetrokken voor reflectie, zowel voor individuele reflectie als voor reflectie binnen de groep.

De laatste twee doelen (20 "De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit" en 21 "De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.") zijn doelen die geïntegreerd aan bod komen tijdens het ganse proces. Ze staan niet op zichzelf maar hebben een functioneel karakter net als doel 23 "De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe."

De bedoeling van deze vier doelen is de leerlingen in contact brengen met Ondernemerschap. Het begrip behoefte kan op een volgende manier worden omschreven:

- Ondernemerschap: het opstarten en leiden van een eigen zaak waarbij de ondernemer kansen ziet, deze kansen benut en daarmee meerwaarde creëert voor zichzelf en anderen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie-model¹⁶ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹⁶ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer 30 tot 40 lessen van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Ondernemerschap

Aanloop naar het project

Stap 1: Opwarmer

- Je kan een filmfragment tonen van een ondernemer die spreekt over ondernemerschap. Voorbeelden zijn "[Wat is ondernemerschap](#)", "[Vier ondernemers aan het woord](#)", "[Ondernemer aan het woord](#)".
Alternatief: Je kan op bezoek gaan bij een lokale ondernemer of een lokale ondernemer uitnodigen in de klas.

Stap 2: Stellingenspel

- Aanvullend volgt een stellingenspel over het starten van een eigen onderneming. Op basis van elke stelling voer je een gesprek met de leerlingen over het waarom van hun antwoord.
De bedoeling van het stellingenspel is te komen tot het begrip ondernemerschap. Voorbeelden van stellingen zijn:
 - Ik wil later een eigen onderneming opstarten.
 - Als ondernemer verdien je veel geld.
 - Als ondernemer neem je meer risico's dan een werknemer.
 - Een ondernemer heeft geen job van "nine to five".
 - Om te kunnen starten als ondernemer heb je veel geld nodig.
 - Als ondernemer ben je je eigen baas.
 - Een ondernemer moet goed in het oog houden wat andere ondernemers doen.

Stap 3: Synthese

- Met behulp van de input van de leerlingen kom je tot het begrip "ondernemerschap" op basis van de vier elementen: "zien van kansen", "benutten van kansen", "creëren van meerwaarde" en "het opstarten en leiden van een eigen zaak".
- Het begrip "ondernemerschap" wordt ondergebracht in een digitale woordenlijst.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je bezorgt de leerlingen verschillende casussen. De leerlingen duiden aan of er al dan niet sprake is van ondernemerschap en motiveren hun antwoord op basis van de vier bepalende elementen.
Mogelijke voorbeelden van casussen zijn:

- Dominic is projectleider bij Atlas Copco. Tijdens de jaarlijkse beurs voor specialisten ziet hij een nieuw product waarvan hij vermoedt dat dit voor zijn onderneming een grote verbetering kan betekenen voor het onderhoud van hun machines. Vol enthousiasme keert hij terug en plant hij onmiddellijk een overleg met zijn verantwoordelijke: dit wil en zal hij zeker bespreken met hem.
- Hannah is leidster binnen de plaatselijke jeugdvereniging. Ze is er verantwoordelijk voor de organisatie van de jaarlijkse verkoop van mattentaarten. Ze weet dat het in het weekend altijd zeer druk is bij de supermarkt. Ze neemt contact op met de verantwoordelijke van de supermarkt en bespreekt het plan om op de parking mattentaarten te verkopen. Met de opbrengst van de mattentaartenverkoop gaan ze op daguitstap met de leden.
- Mathias heeft al van kindsbeen af interesse in ICT. Samen met een vriend ontwikkelt hij in zijn vrije tijd apps. De apps vallen in de smaak bij de gebruikers. Er is zo veel interesse dat beide vrienden besluiten om hun eigen bedrijf op te starten dat apps op maat maakt. Een schot in de roos zo blijkt want reeds na 1 jaar kunnen ze hun eerste personeelslid aanwerven.

Creatief denkproces: divergerende fase (brainstormtechnieken)

De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Creatief denkproces: divergerende fase (brainstorm)

Je vertelt je leerlingen dat ze een eigen onderneming mogen opstarten. Ze mogen zelf ideeën aanbrengen voor deze onderneming. Dit doe je aan de hand van een brainstorm.

- Voorbeelden van brainstormtechnieken zijn:
 - Brainwriting: Alle deelnemers zetten gedurende een afgesproken tijd zoveel mogelijk ideeën op papier.
Eventueel kunnen de ideeën op een poster geplaatst worden of digitaal worden gedeeld zodat de leerlingen elkaar inspireren.
 - Ideeënronde: Elke leerling schrijft een idee op. Het blad wordt vervolgens aan de volgende leerling gegeven die verder werkt op het idee, zonder een waardeoordeel uit te spreken. Het blad wordt vervolgens weer verder gegeven tot het blad opnieuw bij de oorspronkelijke leerling terecht komt.
- Tips voor een geslaagde brainstorm:
 - In een brainstorm zijn alle ideeën, “goede” ideeën.
Tijdens een brainstorm wordt er geen oordeel over ideeën geveld, er worden enkel ideeën verzameld. Ideeën mogen “out-of-the-box” zijn.
 - Zorg er voor dat alle leerlingen actief kunnen deelnemen. Hiervoor is een duidelijke formulering van de opdracht noodzakelijk. Bij voorkeur wordt er gewerkt met een vraag die start met “Wat kunnen we ...?”.
 - Werk eventueel met subgroepen indien de klasgroep te groot is.
 - Zorg voor een aangename omgeving. Een traditionele klasopstelling is een remmende factor voor een brainstorm. Laat leerlingen rondlopen, zorg voor posters op de muur waarop leerlingen ideeën kunnen formuleren...

- Voorzie tijdens de brainstorm momenten van “kruisbestuiving”. Ideeën van anderen kunnen leiden tot nieuwe kansen...
- Trek voldoende tijd uit voor de brainstorm. De nadruk in een brainstorm ligt op de hoeveelheid ideeën dat bedacht wordt.
De meeste goede ideeën ontstaan pas na een zekere inwerktijd.
- Bouw eventueel een rustmoment in. Dit geeft de leerlingen de kans om ideeën te laten rijpen.
- Valkuilen voor een brainstorm:
 - Er is al een product of dienst gekozen.
De leerlingen mogen een brainstorm doen maar als leraar zorg je er voor dat je het product of de dienst oplegt.
 - Er is onvoldoende veiligheid binnen de groep waardoor leerlingen geremd zijn bij het bedenken van ideeën.
- Hulpmiddelen voor online brainstormen:
 - Twitter
 - Padlet
 - Thinglink

**Creatief denkproces: convergerende fase op basis van criteria om de uitvoerbaarheid van ideeën te toetsen zoals ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen, meerwaarde
De leerlingen plannen een eigen economisch project.**

Creatief denkproces: convergerende fase (keuze van het idee)

Stap 1: Clusteren van ideeën

Hoewel een brainstorm een waaier aan uiteenlopende ideeën oplevert, zullen een aantal ideeën sterke gelijkenissen vertonen. De eerste stap na een brainstorm bestaat er in de veelheid aan ideeën te clusteren tot een beperkter aantal.

Hierbij kan de volgende werkwijze gehanteerd worden:

- Alle ideeën worden op post-its geschreven en aan een muur geplakt. Alle ideeën worden overlopen en, indien nodig, toegelicht.
- De leerlingen plaatsen vervolgens soortgelijke ideeën bij elkaar. In een eerste graad is het aangewezen dat de leraar de regie hiervan opneemt.
Indien er twijfel is of een bepaald idee wel tot een cluster behoort, wordt het idee niet opgenomen in deze cluster, maar als apart idee behouden.
In de brainstormsessie zullen er zeker ideeën bedacht zijn die niet binnen een cluster onder te brengen zijn. Zij blijven eveneens behouden als aparte ideeën.
- Elke cluster krijgt een naam die het verder bespreken eenvoudiger maakt.

Stap 2: Een eerste selectie

De talrijke (geclusterde) ideeën worden aan een eerste evaluatie onderworpen om het aantal ideeën te beperken.

- Een eerste selectie kan op basis van eenvoudige vragen gebeuren zoals:
 - Kan het idee gerealiseerd worden voor de deadline?
 - Is de uitvoering van het idee realiseerbaar met het voorziene budget?

- Hebben we voldoende mankracht om het idee te realiseren?
- Kunnen we aan voldoende kennis geraken om het idee te realiseren?
- Zijn er factoren die de uitvoering verhinderen?
- Een alternatieve aanpak voor een eerste selectie is het ideeënrooster: alle ideeën worden ondergebracht in een matrix.
 - Op de horizontale as zet je “gewoon” / “origineel”.
 - Op de verticale as zet je “haalbaar” / “niet haalbaar”.
De indeling “haalbaar / niet haalbaar” gebeurt op basis van criteria zoals beschikbare tijd, voldoende kennis, voldoende middelen...
 - Alle ideeën worden in één van de vier vakken geplaatst waarbij de ideeën die in het vak “haalbaar – origineel” weerhouden worden.

Stap 3: Een grondige evaluatie

Na een eerste selectie worden de haalbare ideeën grondig geëvalueerd op basis van criteria, bijvoorbeeld ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen en meerwaarde. Voor deze stap kunnen de volgende technieken gebruikt worden:

- De Bono Denk-hoeden: het idee wordt vanuit verschillende invalshoeken bekeken (niet alle hoeden moeten noodzakelijk mee genomen worden):
 - Rode hoed: Vraag de leerlingen vanuit hun gevoel te reageren. Hoe voel ik me bij dit idee?
 - Witte hoed: Vraag de leerlingen om alleen vanuit de feiten het idee te bekijken. Wat weet ik en wat niet?
 - Zwarte hoed: Bekijk het idee vanuit de risico's en de nadelen. Wat kan er fout gaan? Waar moeten we voor oppassen?
 - Gele hoed: Bekijk het probleem vanuit de positieve kant, zoek de voordelen. Wat is goed en haalbaar in het idee?
 - Groene hoed: Laat de leerlingen varianten bedenken voor het probleem. Hoe kan het anders?
 - Blauwe hoed: Laat de leerlingen nadenken over wat de volgende stap is. Welke acties ondernemen we?
- SWOT-analyse: de leerlingen evalueren de ideeën op basis van eenvoudige vragen:
 - Wat zijn de sterke punten van het idee?
 - Waar zijn er kansen in de uitvoering van het idee?
 - Wat zijn de zwakke punten van het idee?
 - Waar zijn er bedreigingen in de uitvoering van het idee?
- Voor de rechtbank: voor elk idee worden er drie partijen aangeduid: de verdediger van het idee, de tegenstander van het idee en de rechter. Zowel de verdediger als de tegenstander krijgen 1 minuut tijd om het idee te verdedigen waarna de rechter kritische vragen stelt aan de verdediger en de tegenstander.

Stap 4: De keuze

Op basis van de evaluatie worden een beperkt aantal ideeën weerhouden. Om uiteindelijk te komen tot de finale keuze kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:

- Stemming: iedere leerling kiest zijn of haar favoriete idee. Het idee met het hoogst aantal stemmen, wordt gekozen.

- Duel: leg telkens twee willekeurige ideeën tegenover elkaar en beslis met de ganse groep welk idee het beste is. Dit kan eventueel gebeuren via een stemming. De winnaar leg je weer naast een nieuw willekeurig idee tot er uiteindelijk 1 idee overblijft.
- Eurovisiesongfestival: elke leerling mag punten toekennen (van 1 tot 10) aan een idee. Het idee met de meeste punten wordt gekozen.
- Dotmocracy: elke leerling krijgt een aantal stickers (dots). Iedere sticker staat gelijk aan één stem. Iedereen plakt de stickers bij zijn/haar favoriete idee(ën). Een deelnemer kan meerdere stickers (zelfs alle) bij één idee plakken. Het idee met de meeste stickers wordt gekozen.
- Kansencirkel:
 - Stap 1: Je noteert de weerhouden ideeën op post-its.
 - Stap 2: Je kleeft de post-its op de buitenste cirkel.
 - Stap 3: Elke leerling kiest om de beurt een idee waar zijn /haar voorkeur naar toe gaat en schuift de post-it 1 cirkel op naar binnen toe. Een idee dat reeds gekozen is, mag opnieuw worden gekozen en schuift eveneens een cirkel op naar binnen.
 - Stap 4: Herhaal stap drie tot er een idee in het midden komt. Dit idee wordt dan uitgevoerd.



Businessmodel

Businessmodel zoals Canvas

De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Stap 1: Placemat

- De klas wordt onderverdeeld in groepjes. Elke groepje denkt, volgens de methodiek van de placemat, na over de activiteiten die uitgevoerd moeten worden om het gekozen idee te realiseren.
Mogelijke antwoorden van de leerlingen zijn: aankopen, verkopen, reclame maken, geld beheren, verkoopstand opbouwen...

Stap 2: Klassikale bespreking

- Alle ideeën van de placemat worden besproken en genoteerd.
- Vervolgens groepeer je alle ideeën op basis van de structuur van het gekozen ondernemingsplan. Eventueel kan hiervoor een digitale mindmap worden gebruikt.
- Via een onderwijsleergesprek breng je de ontbrekende onderdelen aan.

Stap 3: Belang van het opstellen van een ondernemingsplan

- Via een onderwijsleergesprek toon je het belang van het opstellen van een ondernemingsplan aan.
- Het begrip "ondernemingsplan" / "business model" breng je aan in een digitale woordenlijst.

Stap 4: Opstellen van het ondernemingsplan

- Het is aangewezen om de klas in groepjes onder te verdelen. Elk groepje krijgt een blanco ondernemingsplan als werkdocument. Elk groepje vult stapsgewijs een afgesproken onderdeel in.
- Aansluitend stelt elk groepje haar resultaten voor van het ingevulde onderdeel.
- Vervolgens wordt het betrokken onderdeel in het definitief ondernemingsplan klassikaal aangevuld.
- Deze stappen worden herhaald voor elk onderdeel van het ondernemingsplan.

Methoden om in overleg taken te verdelen en te plannen
Kwaliteitssysteem / werkwijze zoals PDCA, beertjes van Meichenbaum
De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.

Stap 1: Opstellen van een stappenplan en een tijdspad

Het ondernemingsplan wordt vertaald naar een concreet stappenplan en tijdspad:

- Je kan verschillende rollen aanmaken voor gelijkaardige taken, bijvoorbeeld administratie, verkoop, financiën, reclame, arbeider... De bedoeling is dat elke leerling aan één rol wordt toegewezen.
Eventueel kan je leerlingen laten solliciteren voor de rollen van hun keuze.
- Alle taken worden ondergebracht in een stappenplan. Aan elke taak worden leerlingen toegewezen, wordt een tijdspad afgesproken, wordt bepaald welke middelen er nodig zijn zoals informatie, gereedschappen, grondstoffen, geld...
- Het stappenplan en het tijdspad worden bij voorkeur opgenomen in een sjabloon dat binnen de ganse school / graad wordt gebruikt.

Stap 2: Uitvoering van het project

- De uitvoering van het project kan worden gemonitord via een logboek.
- Het voorzien van afgesproken feedbackmomenten is aangewezen en worden best opgenomen in het tijdspad.
- Sowieso is tussentijdse reflectie nodig. Hiervoor kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:
 - PDCA:
 - Plan: Hoe zag de planning er uit?
 - Do: Wat is er gebeurd?
 - Check: Hoe is het verlopen? Wat is het resultaat?
 - Act: Moeten er aanpassingen doorgevoerd worden?
 - Beertjesmethode van Meichenbaum:
 - Wat moest ik doen?

- Hoe ging ik het doen?
 - Wat is er gebeurd?
 - Wat vind ik van het resultaat?
- Reflectieoverleg bij de start van elke les: elke les kan er gestart worden met een kort overleg waarbij de leerlingen een korte stand van zaken opstellen. De leerlingen kunnen dit overleg zelf organiseren op basis van vooraf vastgelegde rollen:
 - Organisator:
 - Zorgen dat iedereen meedoet
 - Zorgen dat iedereen alles begrijpt
 - Zorgen dat iedereen de kans krijgt om iets te zeggen
 - Zorgen dat iedereen bij de taak blijft
 - Vragen stellen aan elkaar
 - Vragen stellen aan de leerkracht als niemand in de groep de opdracht begrijpt
 - ...
 - Materiaalmeester
 - Materiaal halen
 - Materiaal verdelen
 - Materiaal terugleggen
 - Zorgen dat iedereen het nodige materiaal heeft
 - De opdracht indienen wanneer dat nodig is
 - ...
 - Verslaggever:
 - De beslissingen die binnen de groep genomen zijn, opschrijven
 - ...
 - Bemiddelaar:
 - Aanmoedigen om mee te doen
 - Aanmoedigen om elkaar te helpen
 - Aanmoedigen om samen te werken
 - Complimentjes geven
 - Zorgen dat niemand afgekraakt wordt
 - ...
- Het is aangewezen om zowel reflecties te voorzien op niveau van de individuele leerling als op het niveau van de (deel)groep.

Administratie

Bijhouden van inkomsten en uitgaven (vereenvoudigd)

Bepalen van het resultaat

De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.

- Het is aangewezen dat er voor het bijhouden van de administratie stappenplannen worden opgesteld.
- Het bijhouden van de administratie gebeurt digitaal en op een manier dat ze door iedere leerling kan worden geraadpleegd.

- Voor het bijhouden van de inkomsten en uitgaven én het bepalen van het resultaat wordt er bij voorkeur gewerkt met een eenvoudig sjabloon.
- Dit onderdeel is uitermate geschikt om ICT functioneel te integreren, bijvoorbeeld:
 - een rekenblad voor het berekenen van de resultaten, het bijhouden van inkomsten en uitgaven...
 - een tekstverwerker voor het maken van verslagen, brieven, uitnodigingen...
 - software voor mailverkeer
 - ...

Zakelijke communicatie zoals presenteren van resultaten en proces voor groepen, verkoopgesprekken, telefoongesprekken, mailverkeer, promotie en folders
De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.

- Het is niet de bedoeling om zakelijke communicatie als apart leerstofonderdeel te behandelen maar wel om dit functioneel, afhankelijk van de nood binnen het project, te integreren.
- Overleg met de collega's Nederlands en eventueel ook vreemde talen, ICT... is voor dit item noodzakelijk.

Thema ondernemerschap

De leerplandoelen 18 tot en met 21 kunnen perfect gerealiseerd worden via het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

Brainstormtechnieken

- [Brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [6 brainstormtechnieken](#)
- [4 brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Zo maak je van je brainstorm een succes](#)

Projecten

- ["Kid@bizz" van VLAJO](#)

Business Model Canvas

- [Handleiding UNIZO](#)
- [Handleiding Ikgastarten](#)
- [Het business model canvas](#)
- [Voorbeeld](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 19 De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 18 De leerlingen plannen een eigen economisch project.
- EOa 20 De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.
- EOa 21 De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.
- EOa 23 De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe.
- ET 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.
- ET 15.3 De leerlingen werken stapsgewijs een zelfgekozen idee uit door het doelmatig inzetten van tijd en hulpmiddelen. (transversaal)

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Procedurele kennis
 - Methoden om in overleg taken te verdelen en te plannen
 - Kwaliteitssysteem / werkwijze zoals PDCA, beertjes van Meichembaum

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**
- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **uitvoeren**

1.3. Toelichting

Binnen de basisoptie Economie en organisatie wordt er gekozen voor een economisch project. Dit wil zeggen dat er binnen het project financiële verrichtingen zijn, dat er gekocht en verkocht wordt, dat er reclame gemaakt wordt... De gehanteerde aanpak is gebaseerd op de eerste drie doelen van de transversale sleutelcompetentie "Ontwikkeling van initiatief, ambitie, ondernemingszin en loopbaancompetenties".

Net zoals in een echte onderneming gaan de leerlingen een ondernemingsplan / businessmodel opstellen. Het format van het ondernemingsplan is vrij te kiezen maar een eenvoudig model volstaat.

Binnen het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO wordt gewerkt met een vereenvoudigde versie van CANVAS, aangepast voor het doelpubliek van de eerste graad.

De doelen 18, 19, 20 en 21 moeten als één geheel worden beschouwd. De vier doelen komen geïntegreerd binnen één project aan bod.

De eerste twee doelen (18 "De leerlingen plannen een eigen economisch project." en 19 "De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.") hebben betrekking op de opbouw van het project:

- Brainstorm (divergerende fase)
- Clusteren van ideeën (convergerende fase)
- Evaluatie van de ideeën (convergerende fase)
- Keuze van het idee (convergerende fase)
- Opstellen van een ondernemingsplan
- Opstellen van een stappenplan en tijdsplan
- Uitvoeren van het project

Doorheen de verschillende fasen wordt er voldoende tijd uitgetrokken voor reflectie, zowel voor individuele reflectie als voor reflectie binnen de groep.

De laatste twee doelen (20 "De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit" en 21 "De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.") zijn doelen die geïntegreerd aan bod komen tijdens het ganse proces. Ze staan niet op zichzelf maar hebben een functioneel karakter net als doel 23 "De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe."

De bedoeling van deze vier doelen is de leerlingen in contact brengen met Ondernemerschap. Het begrip behoefte kan op een volgende manier worden omschreven:

- Ondernemerschap: het opstarten en leiden van een eigen zaak waarbij de ondernemer kansen ziet, deze kansen benut en daarmee meerwaarde creëert voor zichzelf en anderen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie¹⁷ model waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹⁷ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer 30 tot 40 lesuren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Ondernemerschap

Aanloop naar het project

Stap 1: Opwarmer

- Je kan een filmfragment tonen van een ondernemer die spreekt over ondernemerschap. Voorbeelden zijn "[Wat is ondernemerschap](#)", "[Vier ondernemers aan het woord](#)", "[Ondernemer aan het woord](#)".
Alternatief: Je kan op bezoek gaan bij een lokale ondernemer of een lokale ondernemer uitnodigen in de klas.

Stap 2: Stellingenspel

- Aanvullend volgt een stellingenspel over het starten van een eigen onderneming. Op basis van elke stelling voer je een gesprek met de leerlingen over het waarom van hun antwoord.
De bedoeling van het stellingenspel is te komen tot het begrip ondernemerschap.
Voorbeelden van stellingen zijn:
 - Ik wil later een eigen onderneming opstarten.
 - Als ondernemer verdien je veel geld.
 - Als ondernemer neem je meer risico's dan een werknemer.
 - Een ondernemer heeft geen job van "nine to five".
 - Om te kunnen starten als ondernemer heb je veel geld nodig.
 - Als ondernemer ben je je eigen baas.
 - Een ondernemer moet goed in het oog houden wat andere ondernemers doen.

Stap 3: Synthese

- Met behulp van de input van de leerlingen kom je tot het begrip "ondernemerschap" op basis van de vier elementen: "zien van kansen", "benutten van kansen", "creëren van meerwaarde" en "het opstarten en leiden van een eigen zaak".
- Het begrip "ondernemerschap" wordt ondergebracht in een digitale woordenlijst.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je bezorgt de leerlingen verschillende casussen. De leerlingen duiden aan of er al dan niet sprake is van ondernemerschap en motiveren hun antwoord op basis van de vier bepalende elementen.
Mogelijke voorbeelden van casussen zijn:

- Dominic is projectleider bij Atlas Copco. Tijdens de jaarlijkse beurs voor specialisten ziet hij een nieuw product waarvan hij vermoedt dat dit voor zijn onderneming een grote verbetering kan betekenen voor het onderhoud van hun machines. Vol enthousiasme keert hij terug en plant hij onmiddellijk een overleg met zijn verantwoordelijke: dit wil en zal hij zeker bespreken met hem.
- Hannah is leidster binnen de plaatselijke jeugdvereniging. Ze is er verantwoordelijk voor de organisatie van de jaarlijkse verkoop van mattentaarten. Ze weet dat het in het weekend altijd zeer druk is bij de supermarkt. Ze neemt contact op met de verantwoordelijke van de supermarkt en bespreekt het plan om op de parking mattentaarten te verkopen. Met de opbrengst van de mattentaartenverkoop gaan ze op daguitstap met de leden.
- Mathias heeft al van kindsbeen af interesse in ICT. Samen met een vriend ontwikkelt hij in zijn vrije tijd apps. De apps vallen in de smaak bij de gebruikers. Er is zo veel interesse dat beide vrienden besluiten om hun eigen bedrijf op te starten dat apps op maat maakt. Een schot in de roos zo blijkt want reeds na 1 jaar kunnen ze hun eerste personeelslid aanwerven.

**Creatief denkproces: divergerende fase (brainstormtechnieken)
De leerlingen plannen een eigen economisch project.**

Creatief denkproces: divergerende fase (brainstorm)

Je vertelt je leerlingen dat ze een eigen onderneming mogen opstarten. Ze mogen zelf ideeën aanbrengen voor deze onderneming. Dit doe je aan de hand van een brainstorm.

- Voorbeelden van brainstormtechnieken zijn:
 - Brainwriting: Alle deelnemers zetten gedurende een afgesproken tijd zoveel mogelijk ideeën op papier.
Eventueel kunnen de ideeën op een poster geplaatst worden of digitaal worden gedeeld zodat de leerlingen elkaar inspireren.
 - Ideeënronde: Elke leerling schrijft een idee op. Het blad wordt vervolgens aan de volgende leerling gegeven die verder werkt op het idee, zonder een waardeoordeel uit te spreken. Het blad wordt vervolgens weer verder gegeven tot het blad opnieuw bij de oorspronkelijke leerling terecht komt.
- Tips voor een geslaagde brainstorm:
 - In een brainstorm zijn alle ideeën, “goede” ideeën.
Tijdens een brainstorm wordt er geen oordeel over ideeën geveld, er worden enkel ideeën verzameld. Ideeën mogen “out-of-the-box” zijn.
 - Zorg er voor dat alle leerlingen actief kunnen deelnemen. Hiervoor is een duidelijke formulering van de opdracht noodzakelijk. Bij voorkeur wordt er gewerkt met een vraag die start met “Wat kunnen we ...?”.
 - Werk eventueel met subgroepen indien de klasgroep te groot is.
 - Zorg voor een aangename omgeving. Een traditionele klasopstelling is een remmende factor voor een brainstorm. Laat leerlingen rondlopen, zorg voor posters op de muur waarop leerlingen ideeën kunnen formuleren...

- Voorzie tijdens de brainstorm momenten van “kruisbestuiving”. Ideeën van anderen kunnen leiden tot nieuwe kansen...
- Trek voldoende tijd uit voor de brainstorm. De nadruk in een brainstorm ligt op de hoeveelheid ideeën dat bedacht wordt.
De meeste goede ideeën ontstaan pas na een zekere inwerktijd.
- Bouw eventueel een rustmoment in. Dit geeft de leerlingen de kans om ideeën te laten rijpen.
- Valkuilen voor een brainstorm:
 - Er is al een product of dienst gekozen.
De leerlingen mogen een brainstorm doen maar als leraar zorg je er voor dat je het product of de dienst oplegt.
 - Er is onvoldoende veiligheid binnen de groep waardoor leerlingen geremd zijn bij het bedenken van ideeën.
- Hulpmiddelen voor online brainstormen:
 - Twitter
 - Padlet
 - Thinglink

**Creatief denkproces: convergerende fase op basis van criteria om de uitvoerbaarheid van ideeën te toetsen zoals ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen, meerwaarde
De leerlingen plannen een eigen economisch project.**

Creatief denkproces: convergerende fase (keuze van het idee)

Stap 1: Clusteren van ideeën

Hoewel een brainstorm een waaier aan uiteenlopende ideeën oplevert, zullen een aantal ideeën sterke gelijkenissen vertonen. De eerste stap na een brainstorm bestaat er in de veelheid aan ideeën te clusteren tot een beperkter aantal.

Hierbij kan de volgende werkwijze gehanteerd worden:

- Alle ideeën worden op post-its geschreven en aan een muur geplakt. Alle ideeën worden overlopen en, indien nodig, toegelicht.
- De leerlingen plaatsen vervolgens soortgelijke ideeën bij elkaar. In een eerste graad is het aangewezen dat de leraar de regie hiervan opneemt.
Indien er twijfel is of een bepaald idee wel tot een cluster behoort, wordt het idee niet opgenomen in deze cluster, maar als apart idee behouden.
In de brainstormsessie zullen er zeker ideeën bedacht zijn die niet binnen een cluster onder te brengen zijn. Zij blijven eveneens behouden als aparte ideeën.
- Elke cluster krijgt een naam die het verder bespreken eenvoudiger maakt.

Stap 2: Een eerste selectie

De talrijke (geclusterde) ideeën worden aan een eerste evaluatie onderworpen om het aantal ideeën te beperken.

- Een eerste selectie kan op basis van eenvoudige vragen gebeuren zoals:
 - Kan het idee gerealiseerd worden voor de deadline?

- Is de uitvoering van het idee realiseerbaar met het voorziene budget?
- Hebben we voldoende mankracht om het idee te realiseren?
- Kunnen we aan voldoende kennis geraken om het idee te realiseren?
- Zijn er factoren die de uitvoering verhinderen?
- Een alternatieve aanpak voor een eerste selectie is het ideeënrooster: alle ideeën worden ondergebracht in een matrix.
 - Op de horizontale as zet je “gewoon” □ “origineel”.
 - Op de verticale as zet je “haalbaar” □ “niet haalbaar”.
De indeling “haalbaar / niet haalbaar” gebeurt op basis van criteria zoals beschikbare tijd, voldoende kennis, voldoende middelen...
 - Alle ideeën worden in één van de vier vakken geplaatst waarbij de ideeën die in het vak “haalbaar – origineel” weerhouden worden.

Stap 3: Een grondige evaluatie

Na een eerste selectie worden de haalbare ideeën grondig geëvalueerd op basis van criteria, bijvoorbeeld ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen en meerwaarde. Voor deze stap kunnen de volgende technieken gebruikt worden:

- De Bono Denk-hoeden: het idee wordt vanuit verschillende invalshoeken bekeken (niet alle hoeden moeten noodzakelijk mee genomen worden):
 - Rode hoed: Vraag de leerlingen vanuit hun gevoel te reageren. Hoe voel ik me bij dit idee?
 - Witte hoed: Vraag de leerlingen om alleen vanuit de feiten het idee te bekijken. Wat weet ik en wat niet?
 - Zwarte hoed: Bekijk het idee vanuit de risico's en de nadelen. Wat kan er fout gaan? Waar moeten we voor oppassen?
 - Gele hoed: Bekijk het probleem vanuit de positieve kant, zoek de voordelen. Wat is goed en haalbaar in het idee?
 - Groene hoed: Laat de leerlingen varianten bedenken voor het probleem. Hoe kan het anders?
 - Blauwe hoed: Laat de leerlingen nadenken over wat de volgende stap is. Welke acties ondernemen we?
- SWOT-analyse: de leerlingen evalueren de ideeën op basis van eenvoudige vragen:
 - Wat zijn de sterke punten van het idee?
 - Waar zijn er kansen in de uitvoering van het idee?
 - Wat zijn de zwakke punten van het idee?
 - Waar zijn er bedreigingen in de uitvoering van het idee?
- Voor de rechtbank: voor elk idee worden er drie partijen aangeduid: de verdediger van het idee, de tegenstander van het idee en de rechter. Zowel de verdediger als de tegenstander krijgen 1 minuut tijd om het idee te verdedigen waarna de rechter kritische vragen stelt aan de verdediger en de tegenstander.

Stap 4: De keuze

Op basis van de evaluatie worden een beperkt aantal ideeën weerhouden. Om uiteindelijk te komen tot de finale keuze kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:

- Stemming: iedere leerling kiest zijn of haar favoriete idee. Het idee met het hoogst aantal stemmen, wordt gekozen.
- Duel: leg telkens twee willekeurige ideeën tegenover elkaar en beslis met de ganse groep welk idee het beste is. Dit kan eventueel gebeuren via een stemming. De winnaar leg je weer naast een nieuw willekeurig idee tot er uiteindelijk 1 idee overblijft.
- Eurovisiesongfestival: elke leerling mag punten toekennen (van 1 tot 10) aan een idee. Het idee met de meeste punten wordt gekozen.
- Dotmocracy: elke leerling krijgt een aantal stickers (dots). Iedere sticker staat gelijk aan één stem. Iedereen plakt de stickers bij zijn/haar favoriete idee(ën). Een deelnemer kan meerdere stickers (zelfs alle) bij één idee plakken. Het idee met de meeste stickers wordt gekozen.
- Kansencirkel:
 - Stap 1: Je noteert de weerhouden ideeën op post-its.
 - Stap 2: Je kleeft de post-its op de buitenste cirkel.
 - Stap 3: Elke leerling kiest om de beurt een idee waar zijn /haar voorkeur naar toe gaat en schuift de post-it 1 cirkel op naar binnen toe. Een idee dat reeds gekozen is, mag opnieuw worden gekozen en schuift eveneens een cirkel op naar binnen.
 - Stap 4: Herhaal stap drie tot er een idee in het midden komt. Dit idee wordt dan uitgevoerd.



Businessmodel
Businessmodel zoals Canvas
De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Stap 1: Placemat

- De klas wordt onderverdeeld in groepjes. Elke groepje denkt, volgens de methodiek van de placemat, na over de activiteiten die uitgevoerd moeten worden om het gekozen idee te realiseren.
 Mogelijke antwoorden van de leerlingen zijn: aankopen, verkopen, reclame maken, geld beheren, verkoopstand opbouwen...

Stap 2: Klassikale bespreking

- Alle ideeën van de placemat worden besproken en genoteerd.
- Vervolgens groepeer je alle ideeën op basis van de structuur van het gekozen ondernemingsplan. Eventueel kan hiervoor een digitale mindmap worden gebruikt.
- Via een onderwijsleergesprek breng je de ontbrekende onderdelen aan.

Stap 3: Belang van het opstellen van een ondernemingsplan

- Via een onderwijsleergesprek toon je het belang van het opstellen van een ondernemingsplan aan.
- Het begrip "ondernemingsplan" / "business model" breng je aan in een digitale woordenlijst.

Stap 4: Opstellen van het ondernemingsplan

- Het is aangewezen om de klas in groepjes onder te verdelen. Elk groepje krijgt een blanco ondernemingsplan als werkdocument. Elk groepje vult stapsgewijs een afgesproken onderdeel in.
- Aansluitend stelt elk groepje haar resultaten voor van het ingevulde onderdeel.
- Vervolgens wordt het betrokken onderdeel in het definitief ondernemingsplan klassikaal aangevuld.
- Deze stappen worden herhaald voor elk onderdeel van het ondernemingsplan.

Methoden om in overleg taken te verdelen en te plannen
Kwaliteitssysteem / werkwijze zoals PDCA, beertjes van Meichembaum
De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.

Stap 1: Opstellen van een stappenplan en een tijdspad

Het ondernemingsplan wordt vertaald naar een concreet stappenplan en tijdspad:

- Je kan verschillende rollen aanmaken voor gelijkaardige taken, bijvoorbeeld administratie, verkoop, financiën, reclame, arbeider... De bedoeling is dat elke leerling aan één rol wordt toegewezen.
Eventueel kan je leerlingen laten solliciteren voor de rollen van hun keuze.
- Alle taken worden ondergebracht in een stappenplan. Aan elke taak worden leerlingen toegewezen, wordt een tijdspad afgesproken, wordt bepaald welke middelen er nodig zijn zoals informatie, gereedschappen, grondstoffen, geld...
- Het stappenplan en het tijdspad worden bij voorkeur opgenomen in een sjabloon dat binnen de ganse school / graad wordt gebruikt.

Stap 2: Uitvoering van het project

- De uitvoering van het project kan worden gemonitord via een logboek.
- Het voorzien van afgesproken feedbackmomenten is aangewezen en worden best opgenomen in het tijdspad.
- Sowieso is tussentijdse reflectie nodig. Hiervoor kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:
 - PDCA:
 - Plan: Hoe zag de planning er uit?

- Do: Wat is er gebeurd?
- Check: Hoe is het verlopen? Wat is het resultaat?
- Act: Moeten er aanpassingen doorgevoerd worden?
- Beertjesmethode van Meichenbaum:
 - Wat moest ik doen?
 - Hoe ging ik het doen?
 - Wat is er gebeurd?
 - Wat vind ik van het resultaat?
- Reflectieoverleg bij de start van elke les: elke les kan er gestart worden met een kort overleg waarbij de leerlingen een korte stand van zaken opstellen. De leerlingen kunnen dit overleg zelf organiseren op basis van vooraf vastgelegde rollen:
 - Organisator:
 - Zorgen dat iedereen meedoet
 - Zorgen dat iedereen alles begrijpt
 - Zorgen dat iedereen de kans krijgt om iets te zeggen
 - Zorgen dat iedereen bij de taak blijft
 - Vragen stellen aan elkaar
 - Vragen stellen aan de leerkracht als niemand in de groep de opdracht begrijpt
 - ...
 - Materiaalmeester
 - Materiaal halen
 - Materiaal verdelen
 - Materiaal terugleggen
 - Zorgen dat iedereen het nodige materiaal heeft
 - De opdracht indienen wanneer dat nodig is
 - ...
 - Verslaggever:
 - De beslissingen die binnen de groep genomen zijn, opschrijven
 - ...
 - Bemiddelaar:
 - Aanmoedigen om mee te doen
 - Aanmoedigen om elkaar te helpen
 - Aanmoedigen om samen te werken
 - Complimentjes geven
 - Zorgen dat niemand afgekraakt wordt
 - ...
- Het is aangewezen om zowel reflecties te voorzien op niveau van de individuele leerling als op het niveau van de (deel)groep.

Administratie
Bijhouden van inkomsten en uitgaven (vereenvoudigd)
Bepalen van het resultaat
De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.

- Het is aangewezen dat er voor het bijhouden van de administratie stappenplannen worden opgesteld.

- Het bijhouden van de administratie gebeurt digitaal en op een manier dat ze door iedere leerling kan worden geraadpleegd.
- Voor het bijhouden van de inkomsten en uitgaven én het bepalen van het resultaat wordt er bij voorkeur gewerkt met een eenvoudig sjabloon.
- Dit onderdeel is uitermate geschikt om ICT functioneel te integreren, bijvoorbeeld:
 - een rekenblad voor het berekenen van de resultaten, het bijhouden van inkomsten en uitgaven...
 - een tekstverwerker voor het maken van verslagen, brieven, uitnodigingen...
 - software voor mailverkeer
 - ...

Zakelijke communicatie zoals presenteren van resultaten en proces voor groepen, verkoopgesprekken, telefoongesprekken, mailverkeer, promotie en folders
De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.

- Het is niet de bedoeling om zakelijke communicatie als apart leerstofonderdeel te behandelen maar wel om dit functioneel, afhankelijk van de nood binnen het project, te integreren.
- Overleg met de collega's Nederlands en eventueel ook vreemde talen, ICT... is voor dit item noodzakelijk.

Thema ondernemerschap

De leerplandoelen 18 tot en met 21 kunnen perfect gerealiseerd worden via het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO.

- 3.2. Specifiek didactisch materiaal
- 3.3. Bronnen

Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.

Brainstormtechnieken

- [Brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [6 brainstormtechnieken](#)
- [4 brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Zo maak je van je brainstorm een succes](#)

Projecten

- ["Kid@bizz" van VLAJO](#)

Business Model Canvas

- [Handleiding UNIZO](#)
- [Handleiding Ikgastarten](#)
- [Het business model canvas](#)
- [Voorbeeld](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 20 De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 18 De leerlingen plannen een eigen economisch project.
- EOa 19 De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.
- EOa 21 De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.
- EOa 23 De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe.
- ET 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Procedurele kennis
 - Administratie
 - Bijhouden van inkomsten en uitgaven (vereenvoudigd)
 - Bepalen van het resultaat

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**
- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: **uitvoeren**

1.3. Toelichting

Binnen de basisoptie Economie en organisatie wordt er gekozen voor een economisch project. Dit wil zeggen dat er binnen het project financiële verrichtingen zijn, dat er gekocht en verkocht wordt, dat er reclame gemaakt wordt... De gehanteerde aanpak is gebaseerd op de eerste drie doelen van de transversale sleutelcompetentie "Ontwikkeling van initiatief, ambitie, ondernemingszin en loopbaancompetenties".

Net zoals in een echte onderneming gaan de leerlingen een ondernemingsplan / businessmodel opstellen. Het format van het ondernemingsplan is vrij te kiezen maar een eenvoudig model volstaat. Binnen het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO wordt gewerkt met een vereenvoudigde versie van CANVAS, aangepast voor het doelpubliek van de eerste graad.

De doelen 18, 19, 20 en 21 moeten als één geheel worden beschouwd. De vier doelen komen geïntegreerd binnen één project aan bod.

De eerste twee doelen (18 "De leerlingen plannen een eigen economisch project." en 19 "De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.") hebben betrekking op de opbouw van het project:

- Brainstorm (divergerende fase)
- Clusteren van ideeën (convergerende fase)
- Evaluatie van de ideeën (convergerende fase)
- Keuze van het idee (convergerende fase)
- Opstellen van een ondernemingsplan
- Opstellen van een stappenplan en tijdsplan
- Uitvoeren van het project

Doorheen de verschillende fasen wordt er voldoende tijd uitgetrokken voor reflectie, zowel voor individuele reflectie als voor reflectie binnen de groep.

De laatste twee doelen (20 "De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit" en 21 "De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.") zijn doelen die geïntegreerd aan bod komen tijdens het ganse proces. Ze staan niet op zichzelf maar hebben een functioneel karakter net als doel 23 "De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe."

De bedoeling van deze vier doelen is de leerlingen in contact brengen met Ondernemerschap. Het begrip behoefte kan op een volgende manier worden omschreven:

- Ondernemerschap: het opstarten en leiden van een eigen zaak waarbij de ondernemer kansen ziet, deze kansen benut en daarmee meerwaarde creëert voor zichzelf en anderen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie-model¹⁸ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹⁸ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer 30 tot 40 lessen van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Ondernemerschap

Aanloop naar het project

Stap 1: Opwarmer

- Je kan een filmfragment tonen van een ondernemer die spreekt over ondernemerschap. Voorbeelden zijn "[Wat is ondernemerschap](#)", "[Vier ondernemers aan het woord](#)", "[Ondernemer aan het woord](#)".
Alternatief: Je kan op bezoek gaan bij een lokale ondernemer of een lokale ondernemer uitnodigen in de klas.

Stap 2: Stellingenspel

- Aanvullend volgt een stellingenspel over het starten van een eigen onderneming. Op basis van elke stelling voer je een gesprek met de leerlingen over het waarom van hun antwoord.
De bedoeling van het stellingenspel is te komen tot het begrip ondernemerschap.
Voorbeelden van stellingen zijn:
 - Ik wil later een eigen onderneming opstarten.
 - Als ondernemer verdien je veel geld.
 - Als ondernemer neem je meer risico's dan een werknemer.
 - Een ondernemer heeft geen job van "nine to five".
 - Om te kunnen starten als ondernemer heb je veel geld nodig.
 - Als ondernemer ben je je eigen baas.
 - Een ondernemer moet goed in het oog houden wat andere ondernemers doen.

Stap 3: Synthese

- Met behulp van de input van de leerlingen kom je tot het begrip "ondernemerschap" op basis van de vier elementen: "zien van kansen", "benutten van kansen", "creëren van meerwaarde" en "het opstarten en leiden van een eigen zaak".
- Het begrip "ondernemerschap" wordt ondergebracht in een digitale woordenlijst.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je bezorgt de leerlingen verschillende casussen. De leerlingen duiden aan of er al dan niet sprake is van ondernemerschap en motiveren hun antwoord op basis van de vier bepalende elementen.
Mogelijke voorbeelden van casussen zijn:

- Dominic is projectleider bij Atlas Copco. Tijdens de jaarlijkse beurs voor specialisten ziet hij een nieuw product waarvan hij vermoedt dat dit voor zijn onderneming een grote verbetering kan betekenen voor het onderhoud van hun machines. Vol enthousiasme keert hij terug en plant hij onmiddellijk een overleg met zijn verantwoordelijke: dit wil en zal hij zeker bespreken met hem.
- Hannah is leidster binnen de plaatselijke jeugdvereniging. Ze is er verantwoordelijk voor de organisatie van de jaarlijkse verkoop van mattentaarten. Ze weet dat het in het weekend altijd zeer druk is bij de supermarkt. Ze neemt contact op met de verantwoordelijke van de supermarkt en bespreekt het plan om op de parking mattentaarten te verkopen. Met de opbrengst van de mattentaartenverkoop gaan ze op daguitstap met de leden.
- Mathias heeft al van kindsbeen af interesse in ICT. Samen met een vriend ontwikkelt hij in zijn vrije tijd apps. De apps vallen in de smaak bij de gebruikers. Er is zo veel interesse dat beide vrienden besluiten om hun eigen bedrijf op te starten dat apps op maat maakt. Een schot in de roos zo blijkt want reeds na 1 jaar kunnen ze hun eerste personeelslid aanwerven.

Creatief denkproces: divergerende fase (brainstormtechnieken)
De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Creatief denkproces: divergerende fase (brainstorm)

Je vertelt je leerlingen dat ze een eigen onderneming mogen opstarten. Ze mogen zelf ideeën aanbrengen voor deze onderneming. Dit doe je aan de hand van een brainstorm.

- Voorbeelden van brainstormtechnieken zijn:
 - Brainwriting: Alle deelnemers zetten gedurende een afgesproken tijd zoveel mogelijk ideeën op papier.
Eventueel kunnen de ideeën op een poster geplaatst worden of digitaal worden gedeeld zodat de leerlingen elkaar inspireren.
 - Ideeënronde: Elke leerling schrijft een idee op. Het blad wordt vervolgens aan de volgende leerling gegeven die verder werkt op het idee, zonder een waardeoordeel uit te spreken. Het blad wordt vervolgens weer verder gegeven tot het blad opnieuw bij de oorspronkelijke leerling terecht komt.
- Tips voor een geslaagde brainstorm:
 - In een brainstorm zijn alle ideeën, “goede” ideeën.
Tijdens een brainstorm wordt er geen oordeel over ideeën geveld, er worden enkel ideeën verzameld. Ideeën mogen “out-of-the-box” zijn.
 - Zorg er voor dat alle leerlingen actief kunnen deelnemen. Hiervoor is een duidelijke formulering van de opdracht noodzakelijk. Bij voorkeur wordt er gewerkt met een vraag die start met “Wat kunnen we ...?”.
 - Werk eventueel met subgroepen indien de klasgroep te groot is.
 - Zorg voor een aangename omgeving. Een traditionele klasopstelling is een remmende factor voor een brainstorm. Laat leerlingen rondlopen, zorg voor posters op de muur waarop leerlingen ideeën kunnen formuleren...

- Voorzie tijdens de brainstorm momenten van “kruisbestuiving”. Ideeën van anderen kunnen leiden tot nieuwe kansen...
- Trek voldoende tijd uit voor de brainstorm. De nadruk in een brainstorm ligt op de hoeveelheid ideeën dat bedacht wordt.
De meeste goede ideeën ontstaan pas na een zekere inwerktijd.
- Bouw eventueel een rustmoment in. Dit geeft de leerlingen de kans om ideeën te laten rijpen.
- Valkuilen voor een brainstorm:
 - Er is al een product of dienst gekozen.
De leerlingen mogen een brainstorm doen maar als leraar zorg je er voor dat je het product of de dienst oplegt.
 - Er is onvoldoende veiligheid binnen de groep waardoor leerlingen geremd zijn bij het bedenken van ideeën.
- Hulpmiddelen voor online brainstormen:
 - Twitter
 - Padlet
 - Thinglink

**Creatief denkproces: convergerende fase op basis van criteria om de uitvoerbaarheid van ideeën te toetsen zoals ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen, meerwaarde
De leerlingen plannen een eigen economisch project.**

Creatief denkproces: convergerende fase (keuze van het idee)

Stap 1: Clusteren van ideeën

Hoewel een brainstorm een waaier aan uiteenlopende ideeën oplevert, zullen een aantal ideeën sterke gelijkenissen vertonen. De eerste stap na een brainstorm bestaat er in de veelheid aan ideeën te clusteren tot een beperkter aantal.

Hierbij kan de volgende werkwijze gehanteerd worden:

- Alle ideeën worden op post-its geschreven en aan een muur geplakt. Alle ideeën worden overlopen en, indien nodig, toegelicht.
- De leerlingen plaatsen vervolgens soortgelijke ideeën bij elkaar. In een eerste graad is het aangewezen dat de leraar de regie hiervan opneemt.
Indien er twijfel is of een bepaald idee wel tot een cluster behoort, wordt het idee niet opgenomen in deze cluster, maar als apart idee behouden.
In de brainstormsessie zullen er zeker ideeën bedacht zijn die niet binnen een cluster onder te brengen zijn. Zij blijven eveneens behouden als aparte ideeën.
- Elke cluster krijgt een naam die het verder bespreken eenvoudiger maakt.

Stap 2: Een eerste selectie

De talrijke (geclusterde) ideeën worden aan een eerste evaluatie onderworpen om het aantal ideeën te beperken.

- Een eerste selectie kan op basis van eenvoudige vragen gebeuren zoals:
 - Kan het idee gerealiseerd worden voor de deadline?

- Is de uitvoering van het idee realiseerbaar met het voorziene budget?
- Hebben we voldoende mankracht om het idee te realiseren?
- Kunnen we aan voldoende kennis geraken om het idee te realiseren?
- Zijn er factoren die de uitvoering verhinderen?
- Een alternatieve aanpak voor een eerste selectie is het ideeënrooster: alle ideeën worden ondergebracht in een matrix.
 - Op de horizontale as zet je “gewoon” / “origineel”.
 - Op de verticale as zet je “haalbaar” / “niet haalbaar”.
De indeling “haalbaar / niet haalbaar” gebeurt op basis van criteria zoals beschikbare tijd, voldoende kennis, voldoende middelen...
 - Alle ideeën worden in één van de vier vakken geplaatst waarbij de ideeën die in het vak “haalbaar – origineel” weerhouden worden.

Stap 3: Een grondige evaluatie

Na een eerste selectie worden de haalbare ideeën grondig geëvalueerd op basis van criteria, bijvoorbeeld ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen en meerwaarde. Voor deze stap kunnen de volgende technieken gebruikt worden:

- De Bono Denk-hoeden: het idee wordt vanuit verschillende invalshoeken bekeken (niet alle hoeden moeten noodzakelijk mee genomen worden):
 - Rode hoed: Vraag de leerlingen vanuit hun gevoel te reageren. Hoe voel ik me bij dit idee?
 - Witte hoed: Vraag de leerlingen om alleen vanuit de feiten het idee te bekijken. Wat weet ik en wat niet?
 - Zwarte hoed: Bekijk het idee vanuit de risico's en de nadelen. Wat kan er fout gaan? Waar moeten we voor oppassen?
 - Gele hoed: Bekijk het probleem vanuit de positieve kant, zoek de voordelen. Wat is goed en haalbaar in het idee?
 - Groene hoed: Laat de leerlingen varianten bedenken voor het probleem. Hoe kan het anders?
 - Blauwe hoed: Laat de leerlingen nadenken over wat de volgende stap is. Welke acties ondernemen we?
- SWOT-analyse: de leerlingen evalueren de ideeën op basis van eenvoudige vragen:
 - Wat zijn de sterke punten van het idee?
 - Waar zijn er kansen in de uitvoering van het idee?
 - Wat zijn de zwakke punten van het idee?
 - Waar zijn er bedreigingen in de uitvoering van het idee?
- Voor de rechtbank: voor elk idee worden er drie partijen aangeduid: de verdediger van het idee, de tegenstander van het idee en de rechter. Zowel de verdediger als de tegenstander krijgen 1 minuut tijd om het idee te verdedigen waarna de rechter kritische vragen stelt aan de verdediger en de tegenstander.

Stap 4: De keuze

Op basis van de evaluatie worden een beperkt aantal ideeën weerhouden. Om uiteindelijk te komen tot de finale keuze kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:

- Stemming: iedere leerling kiest zijn of haar favoriete idee. Het idee met het hoogst aantal stemmen, wordt gekozen.
- Duel: leg telkens twee willekeurige ideeën tegenover elkaar en beslis met de ganse groep welk idee het beste is. Dit kan eventueel gebeuren via een stemming. De winnaar leg je weer naast een nieuw willekeurig idee tot er uiteindelijk 1 idee overblijft.
- Eurovisiesongfestival: elke leerling mag punten toekennen (van 1 tot 10) aan een idee. Het idee met de meeste punten wordt gekozen.
- Dotmocracy: elke leerling krijgt een aantal stickers (dots). Iedere sticker staat gelijk aan één stem. Iedereen plakt de stickers bij zijn/haar favoriete idee(ën). Een deelnemer kan meerdere stickers (zelfs alle) bij één idee plakken. Het idee met de meeste stickers wordt gekozen.
- Kansencirkel:
 - Stap 1: Je noteert de weerhouden ideeën op post-its.
 - Stap 2: Je kleeft de post-its op de buitenste cirkel.
 - Stap 3: Elke leerling kiest om de beurt een idee waar zijn /haar voorkeur naar toe gaat en schuift de post-it 1 cirkel op naar binnen toe. Een idee dat reeds gekozen is, mag opnieuw worden gekozen en schuift eveneens een cirkel op naar binnen.
 - Stap 4: Herhaal stap drie tot er een idee in het midden komt. Dit idee wordt dan uitgevoerd.



Businessmodel

Businessmodel zoals Canvas

De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Stap 1: Placemat

- De klas wordt onderverdeeld in groepjes. Elke groepje denkt, volgens de methodiek van de placemat, na over de activiteiten die uitgevoerd moeten worden om het gekozen idee te realiseren.
Mogelijke antwoorden van de leerlingen zijn: aankopen, verkopen, reclame maken, geld beheren, verkoopstand opbouwen...

Stap 2: Klassikale bespreking

- Alle ideeën van de placemat worden besproken en genoteerd.
- Vervolgens groepeer je alle ideeën op basis van de structuur van het gekozen ondernemingsplan. Eventueel kan hiervoor een digitale mindmap worden gebruikt.
- Via een onderwijsleergesprek breng je de ontbrekende onderdelen aan.

Stap 3: Belang van het opstellen van een ondernemingsplan

- Via een onderwijsleergesprek toon je het belang van het opstellen van een ondernemingsplan aan.
- Het begrip "ondernemingsplan" / "business model" breng je aan in een digitale woordenlijst.

Stap 4: Opstellen van het ondernemingsplan

- Het is aangewezen om de klas in groepjes onder te verdelen. Elk groepje krijgt een blanco ondernemingsplan als werkdocument. Elk groepje vult stapsgewijs een afgesproken onderdeel in.
- Aansluitend stelt elk groepje haar resultaten voor van het ingevulde onderdeel.
- Vervolgens wordt het betrokken onderdeel in het definitief ondernemingsplan klassikaal aangevuld.
- Deze stappen worden herhaald voor elk onderdeel van het ondernemingsplan.

**Methoden om in overleg taken te verdelen en te plannen
Kwaliteitssysteem / werkwijze zoals PDCA, beertjes van Meichembaum
De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.**

Stap 1: Opstellen van een stappenplan en een tijdspad

Het ondernemingsplan wordt vertaald naar een concreet stappenplan en tijdspad:

- Je kan verschillende rollen aanmaken voor gelijkaardige taken, bijvoorbeeld administratie, verkoop, financiën, reclame, arbeider... De bedoeling is dat elke leerling aan één rol wordt toegewezen.
Eventueel kan je leerlingen laten solliciteren voor de rollen van hun keuze.
- Alle taken worden ondergebracht in een stappenplan. Aan elke taak worden leerlingen toegewezen, wordt een tijdspad afgesproken, wordt bepaald welke middelen er nodig zijn zoals informatie, gereedschappen, grondstoffen, geld...
- Het stappenplan en het tijdspad worden bij voorkeur opgenomen in een sjabloon dat binnen de ganse school / graad wordt gebruikt.

Stap 2: Uitvoering van het project

- De uitvoering van het project kan worden gemonitord via een logboek.
- Het voorzien van afgesproken feedbackmomenten is aangewezen en worden best opgenomen in het tijdspad.
- Sowieso is tussentijdse reflectie nodig. Hiervoor kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:
 - PDCA:
 - Plan: Hoe zag de planning er uit?

- Do: Wat is er gebeurd?
- Check: Hoe is het verlopen? Wat is het resultaat?
- Act: Moeten er aanpassingen doorgevoerd worden?
- Beertjesmethode van Meichenbaum:
 - Wat moest ik doen?
 - Hoe ging ik het doen?
 - Wat is er gebeurd?
 - Wat vind ik van het resultaat?
- Reflectieoverleg bij de start van elke les: elke les kan er gestart worden met een kort overleg waarbij de leerlingen een korte stand van zaken opstellen. De leerlingen kunnen dit overleg zelf organiseren op basis van vooraf vastgelegde rollen:
 - Organisator:
 - Zorgen dat iedereen meedoet
 - Zorgen dat iedereen alles begrijpt
 - Zorgen dat iedereen de kans krijgt om iets te zeggen
 - Zorgen dat iedereen bij de taak blijft
 - Vragen stellen aan elkaar
 - Vragen stellen aan de leerkracht als niemand in de groep de opdracht begrijpt
 - ...
 - Materiaalmeester
 - Materiaal halen
 - Materiaal verdelen
 - Materiaal terugleggen
 - Zorgen dat iedereen het nodige materiaal heeft
 - De opdracht indienen wanneer dat nodig is
 - ...
 - Verslaggever:
 - De beslissingen die binnen de groep genomen zijn, opschrijven
 - ...
 - Bemiddelaar:
 - Aanmoedigen om mee te doen
 - Aanmoedigen om elkaar te helpen
 - Aanmoedigen om samen te werken
 - Complimentjes geven
 - Zorgen dat niemand afgekraakt wordt
- Het is aangewezen om zowel reflecties te voorzien op niveau van de individuele leerling als op het niveau van de (deel)groep.

Administratie
Bijhouden van inkomsten en uitgaven (vereenvoudigd)
Bepalen van het resultaat
De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.

- Het is aangewezen dat er voor het bijhouden van de administratie stappenplannen worden opgesteld.

- Het bijhouden van de administratie gebeurt digitaal en op een manier dat ze door iedere leerling kan worden geraadpleegd.
- Voor het bijhouden van de inkomsten en uitgaven én het bepalen van het resultaat wordt er bij voorkeur gewerkt met een eenvoudig sjabloon.
- Dit onderdeel is uitermate geschikt om ICT functioneel te integreren, bijvoorbeeld:
 - een rekenblad voor het berekenen van de resultaten, het bijhouden van inkomsten en uitgaven...
 - een tekstverwerker voor het maken van verslagen, brieven, uitnodigingen...
 - software voor mailverkeer
 - ...

Zakelijke communicatie zoals presenteren van resultaten en proces voor groepen, verkoopgesprekken, telefoongesprekken, mailverkeer, promotie en folders
De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.

- Het is niet de bedoeling om zakelijke communicatie als apart leerstofonderdeel te behandelen maar wel om dit functioneel, afhankelijk van de nood binnen het project, te integreren.
- Overleg met de collega's Nederlands en eventueel ook vreemde talen, ICT... is voor dit item noodzakelijk.

Thema ondernemerschap

De leerplandoelen 18 tot en met 21 kunnen perfect gerealiseerd worden via het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.

Brainstormtechnieken

- [Brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [6 brainstormtechnieken](#)
- [4 brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Zo maak je van je brainstorm een succes](#)

Projecten

- ["Kid@bizz" van VLAJO](#)

Business Model Canvas

- [Handleiding UNIZO](#)
- [Handleiding Ikgastarten](#)
- [Het business model canvas](#)
- [Voorbeeld](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

EOa 21 De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- EOa 18 De leerlingen plannen een eigen economisch project.
- EOa 19 De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.
- EOa 20 De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.
- EOa 23 De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe.
- ET 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Procedurele kennis
 - Zakelijke communicatie zoals presenteren van resultaten en proces voor groepen, verkoopgesprekken, telefoongesprekken, mailverkeer, promotie en folders
- Cognitieve dimensie leerplandoel: toepassen
 - De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: aantonen, bedienen, berekenen, organiseren, **toepassen**

1.3. Toelichting

Binnen de basisoptie Economie en organisatie wordt er gekozen voor een economisch project. Dit wil zeggen dat er binnen het project financiële verrichtingen zijn, dat er gekocht en verkocht wordt, dat er reclame gemaakt wordt... De gehanteerde aanpak is gebaseerd op de eerste drie doelen van de transversale sleutelcompetentie "Ontwikkeling van initiatief, ambitie, ondernemingszin en loopbaancompetenties".

Net zoals in een echte onderneming gaan de leerlingen een ondernemingsplan / businessmodel opstellen. Het format van het ondernemingsplan is vrij te kiezen maar een eenvoudig model volstaat. Binnen het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO wordt gewerkt met een vereenvoudigde versie van CANVAS, aangepast voor het doelpubliek van de eerste graad.

De doelen 18, 19, 20 en 21 moeten als één geheel worden beschouwd. De vier doelen komen geïntegreerd binnen één project aan bod.

De eerste twee doelen (18 "De leerlingen plannen een eigen economisch project." en 19 "De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.") hebben betrekking op de opbouw van het project:

- Brainstorm (divergerende fase)
- Clusteren van ideeën (convergerende fase)
- Evaluatie van de ideeën (convergerende fase)
- Keuze van het idee (convergerende fase)
- Opstellen van een ondernemingsplan
- Opstellen van een stappenplan en tijdsplan
- Uitvoeren van het project

Doorheen de verschillende fasen wordt er voldoende tijd uitgetrokken voor reflectie, zowel voor individuele reflectie als voor reflectie binnen de groep.

De laatste twee doelen (20 "De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit" en 21 "De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.") zijn doelen die geïntegreerd aan bod komen tijdens het ganse proces. Ze staan niet op zichzelf maar hebben een functioneel karakter net als doel 23 "De leerlingen passen ICT-vaardigheden functioneel toe."

De bedoeling van deze vier doelen is de leerlingen in contact brengen met Ondernemerschap. Het begrip behoefte kan op een volgende manier worden omschreven:

- Ondernemerschap: het opstarten en leiden van een eigen zaak waarbij de ondernemer kansen ziet, deze kansen benut en daarmee meerwaarde creëert voor zichzelf en anderen.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie¹⁹ model waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

¹⁹ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Gemiddeld genomen kan de leerstof verwerkt worden in ongeveer 30 tot 40 uren van 50 minuten (inclusief evaluatie).

Onderstaande suggesties zijn voorbeelden van hoe een lesverloop kan worden aangepakt. Het is uiteraard niet verplicht om deze aanpak te volgen. De beschreven aanpak geeft wel een goed idee van de beoogde diepgang en de inhoud die aan het leerplandoel zijn gekoppeld.

Ondernemerschap

Aanloop naar het project

Stap 1: Opwarmer

- Je kan een filmfragment tonen van een ondernemer die spreekt over ondernemerschap. Voorbeelden zijn "[Wat is ondernemerschap](#)", "[Vier ondernemers aan het woord](#)", "[Ondernemer aan het woord](#)".
Alternatief: Je kan op bezoek gaan bij een lokale ondernemer of een lokale ondernemer uitnodigen in de klas.

Stap 2: Stellingenspel

- Aanvullend volgt een stellingenspel over het starten van een eigen onderneming. Op basis van elke stelling voer je een gesprek met de leerlingen over het waarom van hun antwoord.
De bedoeling van het stellingenspel is te komen tot het begrip ondernemerschap.
Voorbeelden van stellingen zijn:
 - Ik wil later een eigen onderneming opstarten.
 - Als ondernemer verdien je veel geld.
 - Als ondernemer neem je meer risico's dan een werknemer.
 - Een ondernemer heeft geen job van "nine to five".
 - Om te kunnen starten als ondernemer heb je veel geld nodig.
 - Als ondernemer ben je je eigen baas.
 - Een ondernemer moet goed in het oog houden wat andere ondernemers doen.

Stap 3: Synthese

- Met behulp van de input van de leerlingen kom je tot het begrip "ondernemerschap" op basis van de vier elementen: "zien van kansen", "benutten van kansen", "creëren van meerwaarde" en "het opstarten en leiden van een eigen zaak".
- Het begrip "ondernemerschap" wordt ondergebracht in een digitale woordenlijst.

Mogelijke opdrachten om in te oefenen:

- Je bezorgt de leerlingen verschillende casussen. De leerlingen duiden aan of er al dan niet sprake is van ondernemerschap en motiveren hun antwoord op basis van de vier bepalende elementen.
Mogelijke voorbeelden van casussen zijn:

- Dominic is projectleider bij Atlas Copco. Tijdens de jaarlijkse beurs voor specialisten ziet hij een nieuw product waarvan hij vermoedt dat dit voor zijn onderneming een grote verbetering kan betekenen voor het onderhoud van hun machines. Vol enthousiasme keert hij terug en plant hij onmiddellijk een overleg met zijn verantwoordelijke: dit wil en zal hij zeker bespreken met hem.
- Hannah is leidster binnen de plaatselijke jeugdvereniging. Ze is er verantwoordelijk voor de organisatie van de jaarlijkse verkoop van mattentaarten. Ze weet dat het in het weekend altijd zeer druk is bij de supermarkt. Ze neemt contact op met de verantwoordelijke van de supermarkt en bespreekt het plan om op de parking mattentaarten te verkopen. Met de opbrengst van de mattentaartenverkoop gaan ze op daguitstap met de leden.
- Mathias heeft al van kindsbeen af interesse in ICT. Samen met een vriend ontwikkelt hij in zijn vrije tijd apps. De apps vallen in de smaak bij de gebruikers. Er is zo veel interesse dat beide vrienden besluiten om hun eigen bedrijf op te starten dat apps op maat maakt. Een schot in de roos zo blijkt want reeds na 1 jaar kunnen ze hun eerste personeelslid aanwerven.

Creatief denkproces: divergerende fase (brainstormtechnieken)
De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Creatief denkproces: divergerende fase (brainstorm)

Je vertelt je leerlingen dat ze een eigen onderneming mogen opstarten. Ze mogen zelf ideeën aanbrengen voor deze onderneming. Dit doe je aan de hand van een brainstorm.

- Voorbeelden van brainstormtechnieken zijn:
 - Brainwriting: Alle deelnemers zetten gedurende een afgesproken tijd zoveel mogelijk ideeën op papier.
Eventueel kunnen de ideeën op een poster geplaatst worden of digitaal worden gedeeld zodat de leerlingen elkaar inspireren.
 - Ideeënronde: Elke leerling schrijft een idee op. Het blad wordt vervolgens aan de volgende leerling gegeven die verder werkt op het idee, zonder een waardeoordeel uit te spreken. Het blad wordt vervolgens weer verder gegeven tot het blad opnieuw bij de oorspronkelijke leerling terecht komt.
- Tips voor een geslaagde brainstorm:
 - In een brainstorm zijn alle ideeën, “goede” ideeën.
Tijdens een brainstorm wordt er geen oordeel over ideeën geveld, er worden enkel ideeën verzameld. Ideeën mogen “out-of-the-box” zijn.
 - Zorg er voor dat alle leerlingen actief kunnen deelnemen. Hiervoor is een duidelijke formulering van de opdracht noodzakelijk. Bij voorkeur wordt er gewerkt met een vraag die start met “Wat kunnen we ...?”.
 - Werk eventueel met subgroepen indien de klasgroep te groot is.
 - Zorg voor een aangename omgeving. Een traditionele klasopstelling is een remmende factor voor een brainstorm. Laat leerlingen rondlopen, zorg voor posters op de muur waarop leerlingen ideeën kunnen formuleren...

- Voorzie tijdens de brainstorm momenten van “kruisbestuiving”. Ideeën van anderen kunnen leiden tot nieuwe kansen...
- Trek voldoende tijd uit voor de brainstorm. De nadruk in een brainstorm ligt op de hoeveelheid ideeën dat bedacht wordt.
De meeste goede ideeën ontstaan pas na een zekere inwerktijd.
- Bouw eventueel een rustmoment in. Dit geeft de leerlingen de kans om ideeën te laten rijpen.
- Valkuilen voor een brainstorm:
 - Er is al een product of dienst gekozen.
De leerlingen mogen een brainstorm doen maar als leraar zorg je er voor dat je het product of de dienst oplegt.
 - Er is onvoldoende veiligheid binnen de groep waardoor leerlingen geremd zijn bij het bedenken van ideeën.
- Hulpmiddelen voor online brainstormen:
 - Twitter
 - Padlet
 - Thinglink

**Creatief denkproces: convergerende fase op basis van criteria om de uitvoerbaarheid van ideeën te toetsen zoals ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen, meerwaarde
De leerlingen plannen een eigen economisch project.**

Creatief denkproces: convergerende fase (keuze van het idee)

Stap 1: Clusteren van ideeën

Hoewel een brainstorm een waaier aan uiteenlopende ideeën oplevert, zullen een aantal ideeën sterke gelijkenissen vertonen. De eerste stap na een brainstorm bestaat er in de veelheid aan ideeën te clusteren tot een beperkter aantal.

Hierbij kan de volgende werkwijze gehanteerd worden:

- Alle ideeën worden op post-its geschreven en aan een muur geplakt. Alle ideeën worden overlopen en, indien nodig, toegelicht.
- De leerlingen plaatsen vervolgens soortgelijke ideeën bij elkaar. In een eerste graad is het aangewezen dat de leraar de regie hiervan opneemt.
Indien er twijfel is of een bepaald idee wel tot een cluster behoort, wordt het idee niet opgenomen in deze cluster, maar als apart idee behouden.
In de brainstormsessie zullen er zeker ideeën bedacht zijn die niet binnen een cluster onder te brengen zijn. Zij blijven eveneens behouden als aparte ideeën.
- Elke cluster krijgt een naam die het verder bespreken eenvoudiger maakt.

Stap 2: Een eerste selectie

De talrijke (geclusterde) ideeën worden aan een eerste evaluatie onderworpen om het aantal ideeën te beperken.

- Een eerste selectie kan op basis van eenvoudige vragen gebeuren zoals:
 - Kan het idee gerealiseerd worden voor de deadline?
 - Is de uitvoering van het idee realiseerbaar met het voorziene budget?

- Hebben we voldoende mankracht om het idee te realiseren?
- Kunnen we aan voldoende kennis geraken om het idee te realiseren?
- Zijn er factoren die de uitvoering verhinderen?
- Een alternatieve aanpak voor een eerste selectie is het ideeënrooster: alle ideeën worden ondergebracht in een matrix.
 - Op de horizontale as zet je “gewoon” □ “origineel”.
 - Op de verticale as zet je “haalbaar” □ “niet haalbaar”.
De indeling “haalbaar / niet haalbaar” gebeurt op basis van criteria zoals beschikbare tijd, voldoende kennis, voldoende middelen...
 - Alle ideeën worden in één van de vier vakken geplaatst waarbij de ideeën die in het vak “haalbaar – origineel” weerhouden worden.

Stap 3: Een grondige evaluatie

Na een eerste selectie worden de haalbare ideeën grondig geëvalueerd op basis van criteria, bijvoorbeeld ethische principes, duurzaamheid, tijd en middelen en meerwaarde. Voor deze stap kunnen de volgende technieken gebruikt worden:

- De Bono Denk-hoeden: het idee wordt vanuit verschillende invalshoeken bekeken (niet alle hoeden moeten noodzakelijk mee genomen worden):
 - Rode hoed: Vraag de leerlingen vanuit hun gevoel te reageren. Hoe voel ik me bij dit idee?
 - Witte hoed: Vraag de leerlingen om alleen vanuit de feiten het idee te bekijken. Wat weet ik en wat niet?
 - Zwarte hoed: Bekijk het idee vanuit de risico's en de nadelen. Wat kan er fout gaan? Waar moeten we voor oppassen?
 - Gele hoed: Bekijk het probleem vanuit de positieve kant, zoek de voordelen. Wat is goed en haalbaar in het idee?
 - Groene hoed: Laat de leerlingen varianten bedenken voor het probleem. Hoe kan het anders?
 - Blauwe hoed: Laat de leerlingen nadenken over wat de volgende stap is. Welke acties ondernemen we?
- SWOT-analyse: de leerlingen evalueren de ideeën op basis van eenvoudige vragen:
 - Wat zijn de sterke punten van het idee?
 - Waar zijn er kansen in de uitvoering van het idee?
 - Wat zijn de zwakke punten van het idee?
 - Waar zijn er bedreigingen in de uitvoering van het idee?
- Voor de rechtbank: voor elk idee worden er drie partijen aangeduid: de verdediger van het idee, de tegenstander van het idee en de rechter. Zowel de verdediger als de tegenstander krijgen 1 minuut tijd om het idee te verdedigen waarna de rechter kritische vragen stelt aan de verdediger en de tegenstander.

Stap 4: De keuze

Op basis van de evaluatie worden een beperkt aantal ideeën weerhouden. Om uiteindelijk te komen tot de finale keuze kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:

- Stemming: iedere leerling kiest zijn of haar favoriete idee. Het idee met het hoogst aantal stemmen, wordt gekozen.

- Duel: leg telkens twee willekeurige ideeën tegenover elkaar en beslis met de ganse groep welk idee het beste is. Dit kan eventueel gebeuren via een stemming. De winnaar leg je weer naast een nieuw willekeurig idee tot er uiteindelijk 1 idee overblijft.
- Eurovisiesongfestival: elke leerling mag punten toekennen (van 1 tot 10) aan een idee. Het idee met de meeste punten wordt gekozen.
- Dotmocracy: elke leerling krijgt een aantal stickers (dots). Iedere sticker staat gelijk aan één stem. Iedereen plakt de stickers bij zijn/haar favoriete idee(ën). Een deelnemer kan meerdere stickers (zelfs alle) bij één idee plakken. Het idee met de meeste stickers wordt gekozen.
- Kansencirkel:
 - Stap 1: Je noteert de weerhouden ideeën op post-its.
 - Stap 2: Je kleeft de post-its op de buitenste cirkel.
 - Stap 3: Elke leerling kiest om de beurt een idee waar zijn /haar voorkeur naar toe gaat en schuift de post-it 1 cirkel op naar binnen toe. Een idee dat reeds gekozen is, mag opnieuw worden gekozen en schuift eveneens een cirkel op naar binnen.
 - Stap 4: Herhaal stap drie tot er een idee in het midden komt. Dit idee wordt dan uitgevoerd.



Businessmodel

Businessmodel zoals Canvas

De leerlingen plannen een eigen economisch project.

Stap 1: Placemat

- De klas wordt onderverdeeld in groepjes. Elke groepje denkt, volgens de methodiek van de placemat, na over de activiteiten die uitgevoerd moeten worden om het gekozen idee te realiseren.

Mogelijke antwoorden van de leerlingen zijn: aankopen, verkopen, reclame maken, geld beheren, verkoopstand opbouwen...

Stap 2: Klassikale bespreking

- Alle ideeën van de placemat worden besproken en genoteerd.
- Vervolgens groepeer je alle ideeën op basis van de structuur van het gekozen ondernemingsplan. Eventueel kan hiervoor een digitale mindmap worden gebruikt.
- Via een onderwijsleergesprek breng je de ontbrekende onderdelen aan.

Stap 3: Belang van het opstellen van een ondernemingsplan

- Via een onderwijsleergesprek toon je het belang van het opstellen van een ondernemingsplan aan.
- Het begrip "ondernemingsplan" / "business model" breng je aan in een digitale woordenlijst.

Stap 4: Opstellen van het ondernemingsplan

- Het is aangewezen om de klas in groepjes onder te verdelen. Elk groepje krijgt een blanco ondernemingsplan als werkdocument. Elk groepje vult stapsgewijs een afgesproken onderdeel in.
- Aansluitend stelt elk groepje haar resultaten voor van het ingevulde onderdeel.
- Vervolgens wordt het betrokken onderdeel in het definitief ondernemingsplan klassikaal aangevuld.
- Deze stappen worden herhaald voor elk onderdeel van het ondernemingsplan.

Methoden om in overleg taken te verdelen en te plannen
Kwaliteitssysteem / werkwijze zoals PDCA, beertjes van Meichenbaum
De leerlingen voeren een eigen economisch project uit.

Stap 1: Opstellen van een stappenplan en een tijdspad

Het ondernemingsplan wordt vertaald naar een concreet stappenplan en tijdspad:

- Je kan verschillende rollen aanmaken voor gelijkaardige taken, bijvoorbeeld administratie, verkoop, financiën, reclame, arbeider... De bedoeling is dat elke leerling aan één rol wordt toegewezen.
Eventueel kan je leerlingen laten solliciteren voor de rollen van hun keuze.
- Alle taken worden ondergebracht in een stappenplan. Aan elke taak worden leerlingen toegewezen, wordt een tijdspad afgesproken, wordt bepaald welke middelen er nodig zijn zoals informatie, gereedschappen, grondstoffen, geld...
- Het stappenplan en het tijdspad worden bij voorkeur opgenomen in een sjabloon dat binnen de ganse school / graad wordt gebruikt.

Stap 2: Uitvoering van het project

- De uitvoering van het project kan worden gemonitord via een logboek.
- Het voorzien van afgesproken feedbackmomenten is aangewezen en worden best opgenomen in het tijdspad.
- Sowieso is tussentijdse reflectie nodig. Hiervoor kan er gebruik gemaakt worden van één van de volgende technieken:
 - PDCA:
 - Plan: Hoe zag de planning er uit?
 - Do: Wat is er gebeurd?
 - Check: Hoe is het verlopen? Wat is het resultaat?
 - Act: Moeten er aanpassingen doorgevoerd worden?
 - Beertjesmethode van Meichenbaum:
 - Wat moest ik doen?
 - Hoe ging ik het doen?

- Wat is er gebeurd?
- Wat vind ik van het resultaat?
- Reflectieoverleg bij de start van elke les: elke les kan er gestart worden met een kort overleg waarbij de leerlingen een korte stand van zaken opstellen. De leerlingen kunnen dit overleg zelf organiseren op basis van vooraf vastgelegde rollen:
 - Organisator:
 - Zorgen dat iedereen meedoet
 - Zorgen dat iedereen alles begrijpt
 - Zorgen dat iedereen de kans krijgt om iets te zeggen
 - Zorgen dat iedereen bij de taak blijft
 - Vragen stellen aan elkaar
 - Vragen stellen aan de leerkracht als niemand in de groep de opdracht begrijpt
 - ...
 - Materiaalmeester
 - Materiaal halen
 - Materiaal verdelen
 - Materiaal terugleggen
 - Zorgen dat iedereen het nodige materiaal heeft
 - De opdracht indienen wanneer dat nodig is
 - ...
 - Verslaggever:
 - De beslissingen die binnen de groep genomen zijn, opschrijven
 - ...
 - Bemiddelaar:
 - Aanmoedigen om mee te doen
 - Aanmoedigen om elkaar te helpen
 - Aanmoedigen om samen te werken
 - Complimentjes geven
 - Zorgen dat niemand afgekraakt wordt
 - ...
- Het is aangewezen om zowel reflecties te voorzien op niveau van de individuele leerling als op het niveau van de (deel)groep.

Administratie

Bijhouden van inkomsten en uitgaven (vereenvoudigd)

Bepalen van het resultaat

De leerlingen voeren de administratie van het eigen economisch project uit.

- Het is aangewezen dat er voor het bijhouden van de administratie stappenplannen worden opgesteld.
- Het bijhouden van de administratie gebeurt digitaal en op een manier dat ze door iedere leerling kan worden geraadpleegd.
- Voor het bijhouden van de inkomsten en uitgaven én het bepalen van het resultaat wordt er bij voorkeur gewerkt met een eenvoudig sjabloon.
- Dit onderdeel is uitermate geschikt om ICT functioneel te integreren, bijvoorbeeld:

- een rekenblad voor het berekenen van de resultaten, het bijhouden van inkomsten en uitgaven...
- een tekstverwerker voor het maken van verslagen, brieven, uitnodigingen...
- software voor mailverkeer
- ...

Zakelijke communicatie zoals presenteren van resultaten en proces voor groepen, verkoopgesprekken, telefoongesprekken, mailverkeer, promotie en folders
De leerlingen passen communicatieve vaardigheden toe in functie van het eigen economisch project.

- Het is niet de bedoeling om zakelijke communicatie als apart leerstofonderdeel te behandelen maar wel om dit functioneel, afhankelijk van de nood binnen het project, te integreren.
- Overleg met de collega's Nederlands en eventueel ook vreemde talen, ICT... is voor dit item noodzakelijk.

Thema ondernemerschap

De leerplandoelen 18 tot en met 21 kunnen perfect gerealiseerd worden via het project "[Kid@bizz](#)" van VLAJO.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

**Indien een link naar een bron niet werkt, graag een seintje aan an.buckinx@ovsg.be .
 Aanvullende bronnen kunnen ook steeds worden doorgegeven.**

Brainstormtechnieken

- [Brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [6 brainstormtechnieken](#)
- [4 brainstormtechnieken](#)
- [Brainstormtechnieken](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Tools voor brainstorm](#)
- [Zo maak je van je brainstorm een succes](#)

Projecten

- ["Kid@bizz" van VLAJO](#)

Business Model Canvas

- [Handleiding UNIZO](#)
- [Handleiding Ikgastarten](#)
- [Het business model canvas](#)
- [Voorbeeld](#)

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback

THEMA: Onderzoekend aan de slag

EOa 22 De leerlingen onderzoeken een economisch probleem.

1. Doelen

1.1. Gerelateerde doelen

- ET 13.9 De leerlingen formuleren voor een afgebakend probleem een onderzoeksvraag aan de hand van aangereikte criteria. (transversaal)
- ET 13.10 De leerlingen formuleren een hypothese in functie van een onderzoeksvraag aan de hand van aangereikte criteria. (transversaal)
- ET 13.11 De leerlingen voeren stapsgewijs een onderzoekstechniek uit om digitale en niet-digitale gegevens te verwerven i.f.v. een onderzoeksvraag. (transversaal)
- ET 13.12 De leerlingen voeren een oplossingsstrategie systematisch uit i.f.v. een onderzoek of een probleem. (transversaal)
- ET 13.13 De leerlingen formuleren een antwoord op een onderzoeksvraag of hypothese aan de hand van aangereikte richtlijnen. (transversaal)

1.2. Elementaire, haalbare en uitdagende doelen

Betekenis van de kleur "rood": de rode handelingswerkwoorden zijn de werkwoorden die het meest voor de hand liggen om de doelen te bereiken. Uiteraard heb je de keuze om aan de slag te gaan met een ander handelingswerkwoord naar keuze binnen het correcte beheersingsniveau. De voorbeelden zijn gebaseerd op de rode handelingswerkwoorden.

Uitdagende doelen: deze doelen "groen" behoren niet tot de standaardafbakening (= haalbare doelen) van het leerplandoel. Je kan deze doelen extra aanbieden naargelang de beschikbare ruimte, de interesse van de leerlingen, de status van de leerlingen... Uiteraard kan je ook steeds eigen extra doelen formuleren.

Om het leerplandoel te realiseren, kunnen de onderstaande doelen worden geformuleerd:

- Conceptuele kennis
 - Functioneel gebruik van de vorige thema's
- Procedurele kennis
 - Onderzoeksvraag opstellen aan de hand van aangereikte criteria
 - Hypothese formuleren in functie van een onderzoeksvraag aan de hand van aangereikte criteria
 - Uitvoeren van een onderzoekstechniek om gegevens te verwerken in functie van een onderzoeksvraag aan de hand van een onderzoeksplan
 - Formuleren van een antwoord op de onderzoeksvraag of hypothese aan de hand van aangereikte richtlijnen

Mogelijke leerlingenactiviteiten: afleiden, beschrijven, bespreken, classificeren, herformuleren, illustreren (met voorbeelden), interpreteren, onderscheiden, samenvatten, schatten, schetsen, uitleggen, vergelijken

- Cognitieve dimensie leerplandoel: analyseren
 - De leerlingen onderzoeken een economisch probleem.

Mogelijke leerlingenactiviteiten: onderzoeken

1.3. Toelichting

In de basisoptie Economie en organisatie werken de leerlingen aan onderzoeksvaardigheden. Dit gebeurt steeds op basis van een inhoud uit één of meerdere leerplandoelen. Je bepaalt autonoom aan welk leerplandoel je deze vaardigheden koppelt.

De aanpak gebeurt conform de aanpak van de transversale doelen uit sleutelcompetentie 13 en conform de afspraken rond deze onderzoeksvaardigheden zoals ze op school zijn gemaakt.

2. Passende begeleiding

2.1. Differentiatie

Binnen OVSG kiezen we voor het differentiatie²⁰ waarbij je als leerkracht op basis van leerlingenkenmerken een gepaste keuze maakt door in te spelen op verschillende elementen om te differentiëren.

2.2. Taalontwikkelen lesgeven

De drie pijlers van taalontwikkelen lesgeven zijn context, interactie en taalsteun.

²⁰ Bron: *Binnenklasdifferentiatie: een beroepshouding, geen recept – Els Castelein e.a. – Bronnenboek referentiekader onderwijskwaliteit*

3. Vormgeving onderwijsleerproces en leer- en leefklimaat

3.1. Pedagogisch didactische suggesties

Functioneel gebruik van de vorige thema's
Onderzoeksvraag opstellen aan de hand van aangereikte criteria
Hypothese formuleren in functie van een onderzoeksvraag aan de hand van aangereikte criteria
Uitvoeren van een onderzoekstechniek om gegevens te verwerken in functie van een onderzoeksvraag aan de hand van een onderzoeksplan
Formuleren van een antwoord op de onderzoeksvraag of hypothese aan de hand van aangereikte richtlijnen
De leerlingen onderzoeken een economisch probleem

Algemeen plan van aanpak

De aanpak kan op de volgende manier vorm krijgen:

Stap 1: Formulering van de onderzoeksvraag

Je formuleert samen met je leerlingen een onderzoeksvraag (= integratie met 13.9) op basis van volgende criteria:

- onderzoekbaar,
- ondubbelzinning,
- afgebakend,
- relevant,
- beknopt,
- vraagvorm.

Stap 2: Formulering van één of meerdere hypothesen

Je formuleert samen met je leerlingen een of meerdere hypothesen (= integratie met 13.10) op basis van volgende criteria:

- toetsbaar,
- ondubbelzinnig,
- afgebakend,
- relevant,
- beknopt.

Stap 3: Onderzoeksplan en onderzoekstechniek

Je stelt samen met je leerlingen een onderzoeksplan op (= integratie met 13.12) om een onderzoekstechniek (= integratie met 13.11) uit te voeren.

- Oriëntatie:
 - Welke onderzoekstechniek zullen we toepassen: observatie, interview, enquête...
 - Wie wordt er bij de onderzoekstechniek betrokken?
 - Wanneer wordt de onderzoekstechniek uitgevoerd?
 - Hoe wordt de onderzoekstechniek uitgevoerd?
 - Waar wordt de onderzoekstechniek uitgevoerd?
- Voorbereiding van de onderzoekstechniek (inclusief eventueel bronnenonderzoek, = integratie met 13.5)

- Uitvoering:
 - Uitvoering van de onderzoekstechniek
 - Verzamelen van de gegevens
 - Verwerking van de resultaten (= *integratie met ICT*)
- Reflectie:
 - Wat ging goed?
 - Wat pakken we de volgende keer anders aan?
 - ...

Stap 4: Formuleren van het antwoord

- De leerlingen formuleren een antwoord op de onderzoeksvraag en toetsen de hypothese(n) af (= integratie met 13.13).
 - Hebben we een antwoord op onze vraag / vragen?
 - Is / zijn het (de) antwoord(en) gebaseerd op de verzamelde gegevens?
 - Klopt(en) onze hypothese(n)?
 - ...
- De leerlingen presenteren hun onderzoek via een folder, tekst, website, presentatie...

Een voorbeeld van een onderzoek dat geïntegreerd kan worden in [leerplandoel 3 'De leerlingen stellen het verloop van de vraagcurve voor'](#).

Stap 1: Formulering van de onderzoeksvraag

- Je kan met je leerlingen een onderzoek doen naar de behoefte aan gezonde dranken op school. Dit kan eventueel gebeuren in overleg met de leerlingenraad en de directie. Je vertrekt vanuit een voorstel. Dit voorstel kan tot stand komen via een brainstorming (= De klas kan bijvoorbeeld volgend voorstel hebben: "In de school worden er naast de waterfontein (gratis) enkel nog appelsap en sinaasappelsap verkocht (telkens tijdens de speeltijden)."

Tip: De realisatie van deze oefening kan gecombineerd worden met de doelen "[ondernemerschap](#)".

- Je formuleert samen met je leerlingen één of meerdere onderzoeksvragen. De twee onderzoeksvragen kunnen bijvoorbeeld als volgt worden geformuleerd:
 - *"Hoeveel flesjes appelsap worden er in Atheneum XXX tijdens een normale schoolweek gevraagd tegen een reeks van prijzen?"*
 - *"Hoeveel flesjes sinaasappelsap worden er in Atheneum XXX tijdens een normale schoolweek gevraagd tegen een reeks van prijzen?"*
- Criteria (op basis van de twee hypothetische onderzoeksvragen):
 - onderzoekbaar: *door de afbakening van de groep tot de leerlingen en leraren van de school en de beperking tot twee onderzochte producten is dit onderzoekbaar.*
 - ondubbelzinning: *de vraag is eenduidig geformuleerd.*
 - afgebakend: *zie onderzoekbaar.*
 - relevant: *in het kader van een duurzaam schoolbeleid is het onderzoek relevant.*
 - beknopt: *zie onderzoekbaar.*
 - vraagvorm: *ja.*

Stap 2: Formulering van één of meerdere hypothesen

- Je formuleert samen met je leerlingen een of meerdere hypothesen.
De volgende hypothesen kunnen bijvoorbeeld worden geformuleerd:
 - *Hypothese 1: Naarmate de prijs daalt, stijgt de vraag naar de beide dranken.*
 - *Hypothese 2: De resultaten van onze klas zijn representatief voor de ganse schoolpopulatie.*
- Criteria:
 - toetsbaar: *de beiden hypothesen kunnen naast de resultaten gelegd worden.*
 - ondubbelzinnig: *de formulering is eenduidig.*
 - afgebakend: *ja.*
 - relevant: *ja.*
 - beknopt: *ja.*

Stap 3: Onderzoeksplan en onderzoekstechniek

Je stelt samen met je leerlingen een onderzoeksplan op (= integratie met 13.12) om een onderzoekstechniek (= integratie met 13.11) uit te voeren.

- Oriëntatie:
 - Welke onderzoekstechniek zullen we toepassen: *enquête*
 - Wie wordt er bij de onderzoekstechniek betrokken? *alle leerlingen en leraren*
 - Wanneer wordt de onderzoekstechniek uitgevoerd? *tijdens de schooluren*
 - Hoe wordt de onderzoekstechniek uitgevoerd? *op papier, de leerlingen gaan alle klassen af en de leraarskamer*
 - Waar wordt de onderzoekstechniek uitgevoerd? *op school*
- Voorbereiding van de onderzoekstechniek
 - Opstellen van de enquête:
Als we op onze school naast de waterfontein enkel nog appelsap en sinaasappelsap zouden verkopen, hoeveel flesjes van elk zou je gedurende een normale schoolweek kopen?

Prijs	Aantal flesjes appelsap	Aantal flesjes appelsiensap
0,60		
0,70		
0,80		
0,90		
1,00		
1,10		
1,20		

- Opstellen van een rekenblad om de gegevens te verwerken.
- Opstellen van een tijdsplan om de enquête af te nemen.
- Uitvoeren van de enquête in de eigen klas.
- Uitvoering:
 - Uitvoering van de onderzoekstechniek en verzamelen van de gegevens
 - Verwerking van de resultaten (= *integratie met 4.1*)

- Reflectie:
 - Wat ging goed?
 - Wat pakken we de volgende keer anders aan?

Stap 4: Formuleren van het antwoord

- De leerlingen formuleren een antwoord op de onderzoeksvraag en toetsen de hypothese(n) af (= integratie met 13.13).
 - Hebben we een antwoord op onze vragen?
 - Hoe kunnen we ons antwoord formuleren?
 - Kloppen onze hypothesen?
- De leerlingen presenteren hun onderzoek via een verslagje aan de directeur / leerlingenraad.

3.2. Specifiek didactisch materiaal

3.3. Bronnen

4. Opgvolging

4.1. Evaluatie

Alle oefeningen en toepassingen zoals beschreven in de Pedagogisch didactische suggesties kunnen als formatieve en summatieve evaluatie gebruikt worden.

Uiteraard kan je steeds naar begrippen vragen maar in het geheel van de evaluatie neemt dit slechts een beperkte plaats in.

Een evaluatie-opdracht waarbij de leerlingen een kringloop moeten voorstellen zonder dat er vertrokken wordt vanuit een context, bevindt zich op het beheersingsniveau 'onthouden'. Een dergelijke opdracht is bijgevolg niet in overeenstemming met het gevraagde beheersingsniveau 'toepassen'.

4.2. Evalueren om te leren

Binnen OVSG kiezen we voor evalueren om te leren.

4.3. Feedback